

MASROP E-Dergi

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi (MASROP E-Dergi)

E-Journal Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Conservator-Restorers (MASROP E-Dergi)

MASROP E-Dergi 13.1

Aksel TİBET
Anısına

Nisan 2019

© MASROP E-Dergi, 2019

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi
MASROP E-Dergi

E-Journal Common Platform of Architects, Archaeologists, Art Historians and Conservator-Restorers

MASROP E Dergi Ulusal Hakemli bir e-dergidir.

MASROP E Dergi is a National Refereed Journal

Türkçe olarak yılda 2 sayı (Nisan ve Kasım) yayınlanır.
Published in Turkish annually in two issues (April and November)

Yayın Sahibi / Publication Proprietor

Uğur Alanyurt

Elektronik Sayfa ve Grafik Tasarım / Web and Graphic Design

Selçuk Öztürk

E-Dergi Tasarım / E-Journal Design

Öğr. Gör. (MA) Ceren Baykan (TÜ); Doç. Dr. Daniş Baykan (TÜ)

Posta Adresi / Address

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,
I. Bina, Kat 1, oda nu.: 106, Klasik Arkeoloji Laboratuvarı, Güllapoğlu Yerleşkesi
22030, Merkez / Edirne

Telefon / Phone

0-284-235 95 27 Dâhili: 1202

E-posta Adresi / E-mail

masrop.e.dergi@gmail.com

İnternet Adresi / Web Address

<http://www.masrop.org>

<http://dergipark.gov.tr/masrop>

ISSN: 1307-4008

Ön Kapak:

Tasarım: Ceren Baykan (Trakya Ü.)

Fotoğraf: Erkan Özaydın

Arka Kapak:

MASROP E-Dergi'nin Yayın kuralları

Cilt 13 Sayı 1 Nisan 2019

Bu e-dergide yayınlanan makalelerin yayın hakkı saklıdır. MASROP E-Dergi'de yer alan makaleler tekil ve toplu şekilde dijital veya matbu olarak çoğaltılamaz. Yazılar ve görseller hiçbir şekilde ticari olarak kullanılamaz. Bilimsel yayınlarda kaynak gösterilerek alıntı halinde kısmi kullanımı mümkündür. Makalelerin görsellerinin bilimsel amaçlı kullanımı yazarının iznine bağlıdır. Makale görselleri kaynak gösterilmediği sürece yazarına aittir. Makalelerdeki yazın ve görsel içeriğin yasal sorumlusu yazarıdır.

Kurucu ve Onursal Başkan / Founder and Honorary Chief Editor

Oktay Ekinci (1952 / Vefat 15 Ekim 2013)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Editor

Doç. Dr. Daniş Baykan (Trakya Ü.)

Yardımcı Başkan / Deputy Editor

Dr. Ergün Karaca (Trakya Ü.)

Düzenleme ve Dizgi / Redaction and Editing

Ceren Baykan (Trakya Ü.)

İngilizce Düzenleme / English Redaction

Doç. Dr. Emma Louise Baysal (Trakya Ü.)

Elektronik Sayfa Sorumlusu / Webmaster

Uğur Alanyurt (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.)

Onursal Yayın Kurulu / Honorary Editorial Board

Prof. Dr. Belkıs Dinçol (İstanbul Ü. emekli) Prof. Dr. Turan Efe (Bilecik Şeyh Edebali Ü. emekli)
Prof. Dr. Mehmet Özdoğan (İstanbul Ü. emekli) Prof. Dr. Nuran Şahin (Ege Ü. emekli)
Prof. Dr. Elif Tül Tulunay (İstanbul Ü. emekli) Dr. Aksel Tibet (İFEA İstanbul / Vefat 26 Ocak 2019)
Dr. Işık Şahin (Trakya Ü. emekli)

Yayın Kuruluna ilaveten / In addition to the Editorial board

Yayın Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Ünvan (Prof.; Doç.; Dr.) ve soyadı alfabetik / Title and surname, alphabetic

Prof. Dr. Sümer Atasoy (Karabük Ü. emekli) Prof. Dr. Serdar Aybek (Celal Bayar Ü.)
Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Demet Binan (Mimar Sinan G.S.Ü.)
Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Serra Durugönül (Mersin Ü.)
Prof. Dr. Bekir Eskici (Gazi Ü.) Prof. Dr. Timur Gültekin (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Gül Gürtekin Demir (Ege Ü.) Prof. Dr. Gül Işın (Akdeniz Ü.)
Prof. Dr. Necmi Karul (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Zeynep Koçel Erdem (Mimar Sinan G.S.Ü.)
Prof. Dr. Sevgi Lökçe (Atılım Ü.) Prof. Dr. M. Sacit Pekak (Hacettepe Ü.)
Prof. Dr. Gürcan Polat (Ege Ü.) Prof. Dr. Ayla Sevim Erol (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Hamdi Şahin (İstanbul Ü.) Prof. Dr. Gülsün Umurtak (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Ahmet Yaraş (Trakya Ü.) Doç. Dr. Sennur Akansel (Trakya Ü.)
Doç. Dr. Çiler Altınbilek Algül (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Atilla Batmaz (Ege Ü.)
Doç. Dr. Adnan Baysal (Trakya Ü.) Doç. Dr. Yener Bektaş (Ahi Evran Ü.)
Doç. Dr. Özgü Çömezoğlu Uzbek (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Arzu Demirel (Mehmet Akif Ersoy Ü.)
Doç. Dr. Yeşim Doğan (Ankara Ü.) Doç. Dr. Kenan Eren (Mimar Sinan G.S.Ü.)
Doç. Dr. Melda Ermiş (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Lale Doğer (Ege Ü.) Doç. Dr. İlkan Hasdağlı (Trakya Ü.)
Doç. Dr. Semiha Kartal (Trakya Ü.) Doç. Dr. Dinçer Savaş Lenger (Akdeniz Ü.)
Doç. Dr. Aşkın Özdizbay (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Hasan Peker (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Müjde Peker (İstanbul Ü.) Doç. Dr. Ayça Tiryaki (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Murat Türkteki (Bilecik Şeyh Edebali Ü.) Doç. Dr. Gülgün Yılmaz (Trakya Ü.)
Dr. Ahmet İhsan Aytek (Mehmet Akif Ersoy Ü.) Dr. Baki Demirtaş (Trakya Ü.)
Dr. Cevdet Merih Erek (Gazi Ü.) Dr. Öznur Gülhan (Ankara Ü.)
Dr. Burcu Kırmızı (Mimar Sinan G.S.Ü.) Dr. Hüseyin Köker (Süleyman Demirel Ü.)
Dr. Nil Köroğlu Orbeyi (Mimar Sinan G.S.Ü.) Dr. Serdar Mayda (Ege Ü.)
Dr. Alptekin Oransay (Anadolu Ü.) Dr. Hüseyin Murat Özgen (Mimar Sinan G.S.Ü.)
Dr. Hüseyin Sami Öztürk (Marmara Ü.) Dr. Deniz Sarı (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Dr. Feyzullah Şahin (İzmir Demokrasi Ü.) Dr. Fatma Banu Uçar Çakan (İstanbul Ü.)
Dr. Derya Yalçıklı (Çanakkale 18 Mart Ü.) Dr. Fuat Yılmaz (Trakya Ü.)
Dr. Nalan Damla Yılmaz Usta (Süleyman Demirel Ü.) Dr. Aslıhan Yurtsever Beyazıt (İstanbul Ü.)
Dr. S. Melike Zeren Hasdağlı (Trakya Ü.)

MASROP E-Dergi 13.1

Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi

Nisan 2019 Hakemleri

Prof. Dr. Sedef Çokay-Kepçe	İstanbul Ü.
Prof. Dr. Nuran Şahin	Ege Ü. <i>emekli</i>
Doç. Dr. Sennur Akansel	Trakya Ü.
Doç. Dr. Gülay Apa Kurtişoğlu	Trakya Ü.
Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay	İstanbul Ü.
Doç. Dr. İlkan Hasdağlı	Trakya Ü.
Doç. Dr. Aşkım Özdizbay	İstanbul Ü.
Doç. Dr. Gülgün Yılmaz	Trakya Ü.
Dr. Baki Demirtaş	Trakya Ü.
Dr. Ergün Karaca	Trakya Ü.
Dr. Alptekin Oransay	Anadolu Ü.
Dr. Nil Orbeyi	Mimar Sinan G.S.Ü.
Dr. Feyzullah Şahin	İzmir Demokrasi Ü.
Dr. Murat Tozan	Ege Ü.
Dr. Fuat Yılmaz	Trakya Ü.

İçindekiler

MASROP E-Dergi Künye Bilgileri	ii
MASROP E-Dergi Yayın ve Yayın Danışma Kurulları	iii
Bu Sayının Hakemleri	iv
İçindekiler	v
Editörden	vi
İstanbul Arkeologlar Derneği'nin Karabel Anıtının Tahribiyle İlgili Basın Açıklaması	vii
<i>Araştırma Makaleleri</i>	
Danış Baykan Allianoı'dan Sağlık Kültüne İlişkin Metal Buluntu Örnekleri <i>Examples of Metal Finds From Allianoı Related to the Health Cult</i>	1-15
Gülşah Günata Klaros'tan "Ghidici Tipi" Bronz Pandantifler <i>"Ghidici Type" Bronze Pendants from Klaros</i>	16-29
Mesut Yılmaz - Bekir Eskici - Mevlüt Eliüşük - M. Serdar Akgönül - Y. Selçuk Şener Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması Ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları <i>Work on the application of reinforcement and underwater conservation techniques to the remains of the Hasankeyf Mardinike Social Complex</i>	30-51
Müjde Peker İzmir Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşimindeki Hellenistik Konuta İlişkin İlk Değerlendirmeler <i>Preliminary Results relating to the Hellenistic House in the Izmir Nif Mountain Ballıcaoluk Settlement</i>	52-61
Uğur Genç Askeri Müze Koleksiyonunda Mimar Sinan'a Atfedilen Pergel <i>A set of compasses attributed to Mimar Sinan in the collection of the Military Museum</i>	62-73

Editörden

Arkeoloji camiamız ile dünyamıza insancıl katkıları yadsınamayacak; aynı zamanda MASROP E-Dergi Danışma Kurulu Üyemiz değerli meslektaşımız Alaeddin Aksel Tibet'i (12 Eylül 1956 / 26 Ocak 2019) kaybetmenin derin üzüntüsü içerisindeyiz. Dergimiz nezdinde Aksel Tibet'i anmak amacıyla, Nisan 2019 sayımız; Dergimizin kuruluşundan itibaren destekleyen, Danışma Kurulumuzda yer alarak katkı sunan Değerli Bilim İnsanı Aksel Tibet'in anısına atfedilmiştir. Bu nedenle Yayın Kurulu adına ben "Allianoi'dan Sağlık Kültüne İlişkin Metal Buluntu Örnekleri", Danışma Kurulu adına Doç. Dr. Müjde Peker "İzmir Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşimindeki Hellenistik Konuta İlişkin İlk Değerlendirmeler" ile bu sayıya dahil olduk. Bu sayıda, önceliklere ilaveten "Klaros'tan "Ghidici Tipi" Bronz Pandantifler", "Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları" ve "Askeri Müze Koleksiyonunda Mimar Sinan'a Atfedilen Pergel" isimli makaleler olmak üzere toplam 5 araştırma makalesi bulunmaktadır.

ULAKBİM, ODİS ve TR Dizin süreçleri devam etmektedir. 2018 ve 2019 sayılarımızın denetimlerini başarıyla tamamlamayı ümit ediyoruz. Kasım 2018 sayımızdan itibaren e-dergimiz hem ana siteden (<http://masrop.org/>) hem de DergiPark üzerinden (<http://dergipark.gov.tr/masrop>) eş zamanlı olarak yayınlanmaktadır. *Academia.edu* hesabı (<https://trakya.academia.edu/MASROPEdergi>) haricinde diğer sosyal medya adresinden (<https://www.facebook.com/profile.php?id=100011943347621>, <https://www.facebook.com/Masrop-E-Dergi-229069657464751/>, https://twitter.com/masrop_edergi?lang=tr) de duyuru ve çağrılar yapılmaktadır. MASROP E-Derginin Nisan 2019 sayısının yoğun yükünü benimle birlikte üstlenen Ceren Baykan ve Ergün Karaca başta olmak üzere Yayın ve Danışma Kurulumuza, İngilizce kontroller için Emma Baysal'a ve bu sayı için emek veren Hakemlerimize teşekkürlerimi sunarım.

Kültürel varlıklarımızın yok oluşları, Mart ayı başında Karabel Kaya Anıtı ve 15 Nisan 2019'da Notre Dame Katedrali bizi derinden yarayan sadece iki acı örnek. Bu iki örnek tarihsel çerçeveleri çok uzak olmasına karşın her ikisi de insanlığın ortak değeri olması açısından son derece önemliydi. Bu aşamada yapmamız gereken her ikisi için de bundan sonra alınan önlemleri yapılan planlamaları takip ederek bu korkunç olaylardan hem kendileri hem de sayısız değerimiz için pozitif sonuçlar, çıkarımlar elde etmektir. Karabel Kaya Anıtı'na dair Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin basın açıklamasını bu yazının ardından okuyucularımızla paylaşıyoruz. Kültürel varlıklarımızı tüketebileceğimiz birer miras gibi görmektense, yarınlara aktarmaya zorunlu olduğumuz birer emanet olarak algılayabileceğimiz; insanlığın ortak kültürel değerlerine sahip çıkabildiğimiz, bilim yolunda aydınlık ve başarılı yarınlara dileklerim ve Saygılarımla...

Doç. Dr. Daniş Baykan

KARABEL ANITININ TAHRİBİYLE İLGİLİ BASIN AÇIKLAMASI

(Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi: <https://www.arkeologlardernejist.org/aciklama.php?id=36>)

3200 Yaşındaki Anıt Gözümüzün Önünde Yok Edilirken Seyirci Kalmayalım!

Arkeofili internet sitesinde 5 Mart 2019 tarihinde yayımlanan bir haber ile Karabel Anıtı'nın bir kez daha tahrip edildiğini öğrendik. Defineciliğin neden olduğu tahribatların giderek arttığı son günlerde, bu konuyla ilgili açıklama yapma gereği duymaktayız.

Tahrip edilen Karabel Anıtı, MÖ 5. yüzyılda 'tarihin babası' Herodotos'un hatalı olarak Mısır'a atfettiği ancak Anadolu'nun ilk İmparatorluğu, Hitit İmparatorluğuna bağlı Mira Kralı'nın Sardeis-Ephesos yolundaki hâkimiyetinin izidir ve yaklaşık 3200 yaşındadır. MÖ 2. binyılda Seha, Mira ve Harpalla ülkeleri sınırlarının kesiştiği, Nif (Kemalpaşa) Dağı ve Bozdağlar arasındaki Karabel Geçidi'nde yer alır. Anıtın üzerinde Anadolu'da icat edilen ve yaklaşık 1000 yıl kullanılan Anadolu Hiyeroglif Yazısıyla anıtı yaptıran Tarkasnawa, "Mira Ülkesi Kralı Kupanta-Kuruntiya'nın torunu, Mira Ülkesi Kralı Alantalli'nin oğlu, Mira Kralı Tarkasnawa" diye yazdırmıştır. Ana kaya yüzeyinde, Hitit kıyafetli bir erkek mızrak ve yay ile betimlenmiştir.

Nif Dağı ve Boz Dağların uzantısı Mahmut Dağı arasındaki doğal bir geçitte, kadim Sardeis - Ephesos yoluna hâkim doğal bir kayanın üzerindeki konumuyla anıt; insanın ve doğanın birlikte oluşturduğu bir coğrafi alan olarak özgün bir kültürel peyzajın parçasıdır. Anıt, antik yollar, yeryüzü şekilleri ve zengin bitki örtüsü içerisinde kendine özgü bir çevre oluşturmuştur. Sadece nesne olarak değil, tarihi ulaşım ağının bir parçası olarak arkeoloji alanında bölgesel ölçekte bağlamların kurulabilmesi için önemli bir izdir. Üzerindeki Anadolu hiyeroglifi yazı ise, MÖ 2. binyıl Anadolu'su hakkında önemli bir bilgi kaynağıdır. Anıt, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında 1. grup taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenip, çevresinde koruma alanı belirlenmiştir.

Anıt ve çevresi, Kemalpaşa - Torbalı karayolu genişletme çalışmaları ve definecilik faaliyetleri ile uzun yıllar tahrip edilmiştir. Yakın çevresinde tespit edilen diğer anıtlar (Karabel B, C1 ve C2) ve antik yolun kaya üzerindeki izleri, yol genişletme çalışmaları sırasında yok edilmiştir. 1926-1935 yıllarında İzmir Valisi olarak görev yapan Kazım Dirik'in, anıtın yerini vurgulamak için yaptırdığı tek kemerli bir tak da yol genişletme çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır.

Çizim: Hawkins, J.D. (1998). "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies*(48):6.

Özgün kültürel peyzaj içerisinde yol genişletme çalışmalarından geriye kalan tek anıtın (Karabel A), defineciler tarafından sürekli tahrip edildiği, bölgedeki bilimsel araştırmalar sırasında da belgelenmiş ve yetkililere bildirilmişti. Yakın dönemdeki yeni yol genişletme çalışmaları sırasında da anıt üzerine dinamit yerleştirmek için yuvalar açılmış, ana kaya aşındırıcı kimyasallara maruz bırakılmış, elektrikli kırıcı-delici aletler ile anıt yüzeyinde kırıklar oluşturulmuştu. 30 Mayıs 2017 tarihinde Müge Anlı tarafından sunulan TV programında, Nif Dağı'nda defne olduğu söylentisinin yayınlanmasıyla anıtın önünde ve çevresinde çok sayıda derin kaçak kazı çukuru açılmıştı. Bengi İnək isimli vatandaşın belgeleyip Arkeofili internet sitesinin duyurduğu ve yetkililere bildirilen son büyük tahribat, 3200 yıldır sağlam kalan anıtın alt yarısının büyük oranda parçalandığını göstermektedir. Sürekli tahrip edildiği açıkça görülen bu anıt ve çevresinde ne yazık ki günümüze kadar hiçbir kalıcı önlem alınmamıştır.

Definecilik, sermaye birikiminin alt yapı, üst yapı projeleri ile kültürel mirasımızın hergün alt üst edilerek korumasız ya da yönetimsiz bırakılmasının konjonktürün bir parçası olduğu ülkemizde, kültürel mirasın karşılaştığı risklerden sadece biridir. İnsan ve doğanın ortak varlığı Karabel Anıtı ve çevresi de ne yazık ki, her gün definecilik faaliyetleri ile tahrip edilen kültürel mirasımızın sadece bir parçasıdır; ancak her parçası gibi yokluğu telafi edilemez, yeniden inşa edilemez, geri konulamaz. Definecilik faaliyetlerine sit alanları dışında belli koşullarda denetimli olarak izin veren düzenlemeler, dedektör satışının serbestliği gibi konuyla ilgili yasal boşluklar ve bu yasal boşlukların kullanılmasıyla definecilerin dernekleşmesi (8 Ocak 2019 tarihli açıklamasıyla dernek kendi kendini feshetmiştir), kendi süreli yayın organlarına sahip olabilmeleri, ana akım medyanın yayınları oldukça eski ve sosyo-kültürel bir sorun olan defineciliği neredeyse teşvik eden bir politikaya işaret etmektedir. Ana akım medya rating uğruna arkeologlar ve toplumun definecilikle aldatılan kesimini karşı karşıya getirmeye çalışmaktadır. Oysa bu faaliyetlerle tahrip edilen arkeolojik varlıklar ve doğa sadece arkeologların değil tüm insanlığın ortak zenginliğinin parçasıdır. Bu zenginliği korumak bilimin,

toplumun ve devletin ortak görevidir ve bu konuda tüm taraflar üzerine düşeni yerine getirmelidir.

Tahribat Sonrası Durum (Fotoğraf: Bengi İnak, Arkeofili)

“Arkeolojik miras hassas ve yenilenemeyen bir kültürel kaynaktır” (ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması Tüzüğü-1990, Madde 3). Bu mirasın korunması gerek toplum gerekse devletler için etik ve hukuki bir sorumluluktur. Nitekim, uluslararası anlaşmalar, Anayasa (63. madde) ve kanunlar (2863 sayılı kanun) ile bu sorumlulukları tanımlanmıştır. Karabel Anıtı’nın tahribatı, ülke genelinde ören yeri gibi statülere sahip olmadığından sürekli güvenliği sağlanamayan kırsal alandaki arkeolojik varlıkların korunması için uzun yıllardır talep edilen arazi teşkilatının acilen kurulması gerektiğini bir kez daha göstermektedir. Karabel Anıtı, doğal çevresini oluşturan orman ve bölgedeki diğer arkeolojik varlıklarla bütüncül bir koruma anlayışı içinde yaşam alanı olarak ele alınmalı, alan yönetimi ve yönetim planı kavramları eşliğinde bir koruma planlamasına konu olmalıdır. Bu çalışmalarda uzmanların yanı sıra toplumun da paydaş olarak kabul edilmesi ve koruma odaklı çevre düzenleme çalışmaları toplum ve koruma alanı arasındaki ilişkiyi olumlu yönde güçlendirecektir.

Kültürel zenginliği maddi zenginlik olarak gören yaklaşım en tepeden tabana kadar farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır; kimi zaman turistik faaliyetler için pazarlanacak bir nesne, kimi zaman da Karabel örneğinde gördüğümüz gibi söylencelere dayalı hazine avcılığı kılığına bürünmesi gibi... Karabel Anıtı’nda yaşanan son tahribatın ve kaybın tüm taraflar için yol gösterici olmasını diliyoruz. Nesli tükenen ortak bir varlık olarak arkeolojik mirası, yaşam alanlarımıza değer katması, geçmişi aydınlatması için hep birlikte korumalıyız.

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi

07.03.2019

Allianoı’ dan Sağlık Kültüne İlişkin Metal Buluntu rnekleri

Examples of Metal Finds From Allianoı Related to the Health Cult

Daniş BAYKAN*

z

Allianoı, İzmir ili, Bergama ilçesinin kuzeydoğusunda 2010 yılında Yortanlı Sulama Barajı Göleti’nde kalan Paş a İlcası’nın Mevkii’ndedir. Paş a İlcası yanı sıra tüm baraj gölet alanında sürdürülen kurtarma kazıları, Prof. Dr. Ahmet Yaraş başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Ele geçen mimari ve kek buluntular Allianoı’un özellikle Roma İmparatorluk Dönemi’nde önem kazandığını gösterir. Bu alışmada Allianoı merkez yerleşiminde 1998-2006 yıllarında yürütülen kazılarda ele geçen sekizi bronz, biri gümüş toplam dokuz metal buluntunun sağlık kültüyle ilişkisi ele alınacaktır¹. Allianoı’da ele geçen mimari ve kek buluntuların çoğu Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait olmakla birlikte geniş bir zaman aralığı söz konusudur. Burada değerlendirilen buluntulardan diğerlerine nispeten daha erken tarihli aşık ve diğerlerine nispeten daha geç döneme ait ampullanın haricinde diğer yedi buluntuyu MS 2-3. yüzyıllara tarihlendirebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Allianoı, Metal, Roma İmparatorluk Dönemi, Telesphoros, Sağlık Klt

Abstract

Allianoı is in Paş a İlcası County within the Yortanlı irrigation dam built in 2010 to the Northwest of Bergama in the province of İzmir. All rescue excavations in the whole area of the dam, including Paş a İlcası, were implemented under the directorship of Prof. Ahmet Yaraş. The finds as well as the architecture point to the fact that the importance of Allianoı had increased during the Roman Imperial Period in particular. In this study, a total of nine metal finds, eight bronze, one silver, related to health cult recovered from the Allianoı Excavation between 1998-2006 will be discussed. Most of the architectural and small finds found at Allianoı belong to the Roman Imperial Period although there is a wide range of chronology. Earlier than the other finds is an astragalus and later than the other finds is an ampulla, the other seven finds can be dated to the 2nd-3rd century AD.

Keywords: Allianoı, Metal, Roman Imperial Period, Telesphoros, Health Cult

* Do. Dr. Daniş Baykan, T.. Edebiyat Fakültesi A Blok, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Oda numarası: 113, Gllapoğlu Yerleşkesi, 22030, Merkez / Edirne; E-posta: danisbaykan@gmail.com, danisbaykan@trakya.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3194-1439>

¹ Bu makale içerisinde yer alan bazı buluntular (All.Mb-50, All.Mb-116, All.Mb-639, All.M.02-10, All.M.02-115 ve All.M.05-67) 20-25 Mayıs 2011 tarihleri arasında İzmir’de “Greek and Roman Bronzes from the Eastern Mediterranean. Acta of XVIIth International Bronze Congress” kapsamında yazar tarafından szlu olarak “Bronze Objects Belonging to the Cult of Aesculapius from Allianoı” ismiyle sunulmuştur. Yazılı olarak teslim edilen metin “Colloquia Anatolica et Aegaea. Acta congressus communis omnium gentium Smyrnae IV, Ed. E. Lafli” başlığında bir yayında değerlendirilmesi dşnlmş ancak yayın gerçekleşmemiştir. 2016 yılında Anadolu buluntuları haricindeki bildirimler “Proceedings of the XVIIth International congress on ancient bronzes, Ed. A. Giunlia-Mair, C.C. Mattusch (ISBN: 978-2-35518-059-0)” isimli yayında bilim dünyasıyla paylaşılmıştır. Ardından 2017 yılında yayımlanmak üzere “Greek, Roman and Byzantine bronzes from Anatolia and neighbouring regions, Ed. E. Lafli, G. Kan Sahin” isimli bir diğer yayına dâhil olması planlanmış ancak bu yayın da henüz gerçekleşmemiştir. Bu nedenle sunulanlar (All.Mb-50, All.Mb-116, All.Mb-639, All.M.02-10, All.M.02-115 ve All.M.05-67) tekrar değerlendirilerek ve 3 farklı buluntu daha ilave edilerek (All.M.05-29, All.M.00-290 ve All.M.01-1323) burada yeniden kaleme alınmıştır.

Alliano², İzmir ili, Bergama ilçesi sınırları içinde, eski Bergama - İvrindi karayolunun 18. kilometresinde, Bergama'nın kuzeydoğusunda, 2010 yılında Yortanlı Sulama Barajı Göleti nedeniyle su altında kalan Paşa İlicası Mevkii'ndedir. Alliano yerleşiminde (Resim 1³) ve baraj gölet alanında⁴ sürdürülen kurtarma kazıları, 1998-2006 yıllarında Prof. Dr. Ahmet Yaraş başkanlığında devam etmiş⁵; 2007 yılında kazı ruhsatı verilmediği için sonlandırılmıştır. Ele geçen mimari ve küçük buluntular Alliano'un özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde önem kazandığını gösterir. Alliano yerleşiminde tespit edilen tıp âletleri⁶ ve ılıca, Roma İmparatorluk Dönemi'nde burasının termal tedavinin yanı sıra ameliyathanelerin de yapıldığı kapsamlı bir tıp merkezi olduğunu vurgular (Baykan 2012). Bu çalışmada Alliano yerleşiminde 1998-2006 yıllarında yürütülen kazılarda⁷ ele geçen metal buluntular arasındaki sağlık kültürüyle ilişkisi olan bazı nesnelere ele alınacaktır. Bu makalede değinilen buluntuların Alliano'da ele geçtiği yerleri gösteren plan Resim 2'de görülebilmektedir.

Resim 1. Alliano Merkez Yerleşimi Kuzey Doğudan Genel Görünüm (2006)

Alliano'un sağlık ve tıpla ilişkisi “Alliano Tıp Aletleri” başlıklı tez (Baykan 2009a) ve ondan yayınlaştıırılan aynı başlıklı ve kitap (Baykan 2012) ile bu kitabın iki tıp dergisinde

² Alliano'un Paşa İlicası'nda lokalizasyonu, 1999 kazı sezonunda H. Müller tarafından teklif edilmiş; ilk kez Yaraş 2001: 105-118'de duyurulmuş ve Müller 2004: 215-225'de gerekçeleriyle ayrıntılı yayımlanmıştır. Burada gerçekleştirilen kazıların ismi kayıtlarda, 2000 yılına kadar Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı, 2000 yılı ve sonrasında Alliano Kazısı olarak geçmektedir.

³ Resim 1'de görülen fotoğraf Alliano Kazı Arşivinden

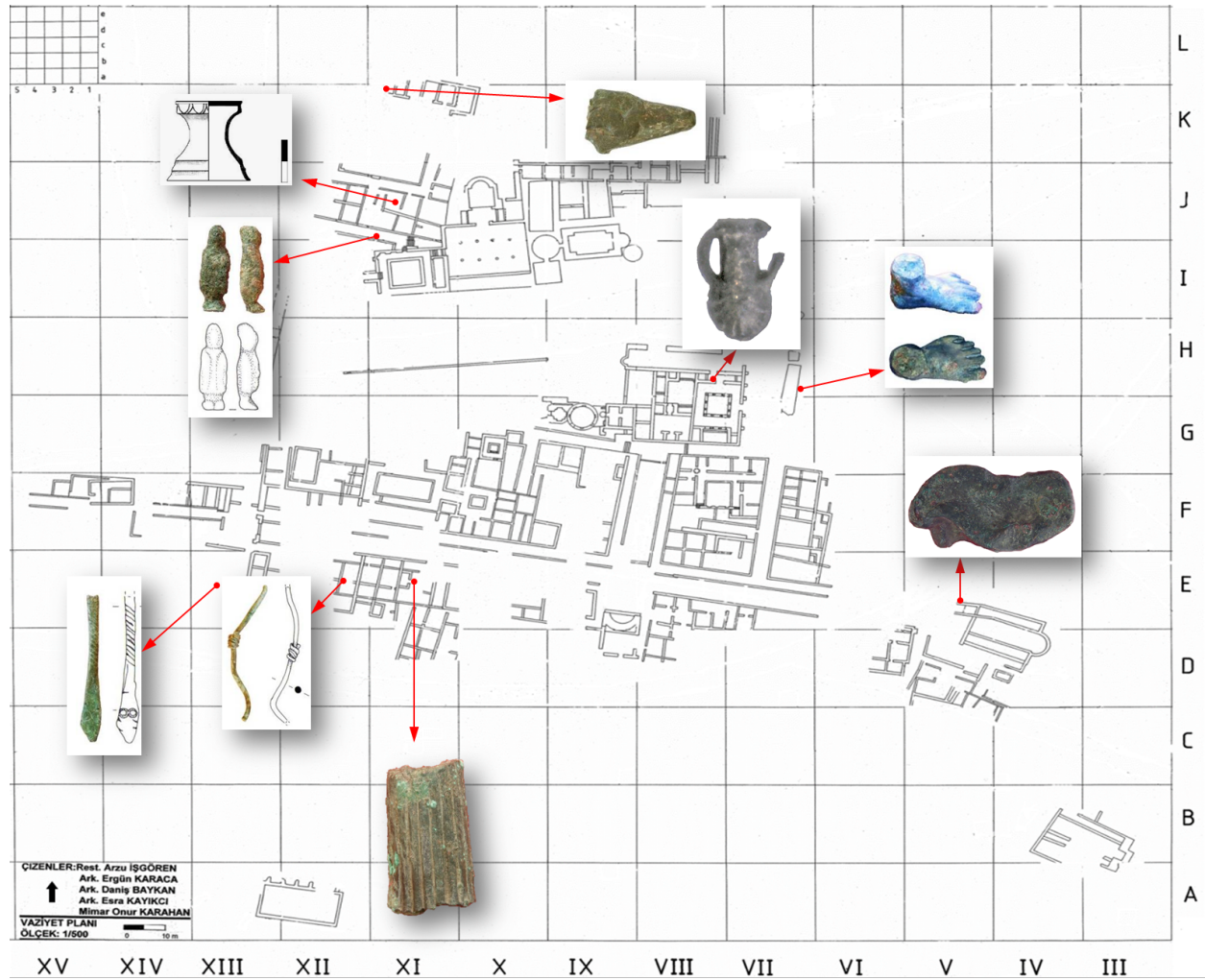
⁴ Alliano ve yakın çevresindeki ilk kurtarma kazıları, Bergama Müze Müdürlüğü tarafından 1994-1997 yıllarında, baraj gövdesinin inşaat alanında gerçekleşmiştir. Alliano merkez yerleşimi dışında yapılan bu kazıların 1994 ve 1995 sonuçları yayımlanmamıştır; 1996 ve 1997 kazıları için Nalbantoğlu 1999: 11-20'ye bakılabilir. 1997 yılında Paşa İlicası güneyinde bazı sondajlar açılmıştır.

⁵ Ahmet Yaraş 1998-2000 yıllarında Bergama Müzesi müdürüyken Kurtarma Kazı Başkanlığını; 2001-2006 yıllarında TÜ Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak da kazının Bilimsel Heyet Başkanlığını üstlenmiştir. 1998-2006 yılları kazı sonuçları için bakınız: Yaraş 1999a: 44-49; Yaraş 2001: 105-118; Yaraş 2002: 463-478; Yaraş 2003: 373-384; Yaraş 2004b: 217-228; Yaraş-Baykan 2005: 51-62; Yaraş 2006a: 297-310; Yaraş 2005: 365-370; Yaraş 2006b: 363-367; Yaraş vd. 2008: 71-84. Ayrıca bakınız Yaraş 1999b: 35-37.

⁶ Alliano kazıları için ve 1999 yılından bu yana 1998-2006 yılları arasındaki kazılarda ele geçmiş metal buluntuların çalışma iznini bana veren Kazı Başkanı Prof. Dr. Ahmet Yaraş'a teşekkürlerimi sunarım.

⁷ Alliano'da ele geçen metal buluntular ile ilgili çalışmalara katkılarından dolayı; metal eserlerin koruma ve onarımı yanı sıra tamamının çizimini büyük bir sabırla gerçekleştiren Öğr. Gör. Ceren Baykan başta olmak üzere koruma ve onarım konusunda yardımcı olan Uğur Alanyurt ve Sinem Köstak; katkılarından dolayı Dr. Ergün Karaca; fotoğraf çekimlerini yapan Mehmet Güngör, Firdevs Sayılan ve Erdal Eryılmaz, hastane alanı kazılarında görevli Ark. Bülent Türkmen ile metal repertuar defterlerinin yazımına yardımcı olan Ark. Esra Kayıkçı (Kamalı) ile Alliano Kazısına katkı sağlayan diğer tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

yapılan tanıtımıyla (Nutton 2014 ve Karaca 2017a) bilim dünyasına duyurulmuştur. Allianoî tıp aletleri kısa sürede antik tıp tarihi çalışan birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve antik tıp aletleri konusunda önde gelen çalışmalara dâhil edilmiştir. Allianoî’da bulunan tıp aletleri bilinenlere yenileri katmakla kalmayıp yerleşimin tıp bağlantısını en iyi şekilde kanıtlamaktadır. Buluntular, bazı mekânların cerrahî kullanım amaçlarını da ispatlamıştır (Baykan 2009: 65-68). Birçok tıp aletinden ve işlevlerinden bahsedilen genel yayınlarda (Bliquez 2014: 11-12, 62, 122, 155, 164, 204, 224, 226, 236, 244, 245-246 ve 247; Levha 61, 67 ve 94) veya sadece özel bir aletten bahseden makalelerde (Vanwalscappel vd. 2016: 38) veya “*The Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*” gibi ansiklopedik yayınlarda (Keyser - Scarborough 2018: 573) Allianoî tıp aletleri sık sık örnek gösterilmektedir.

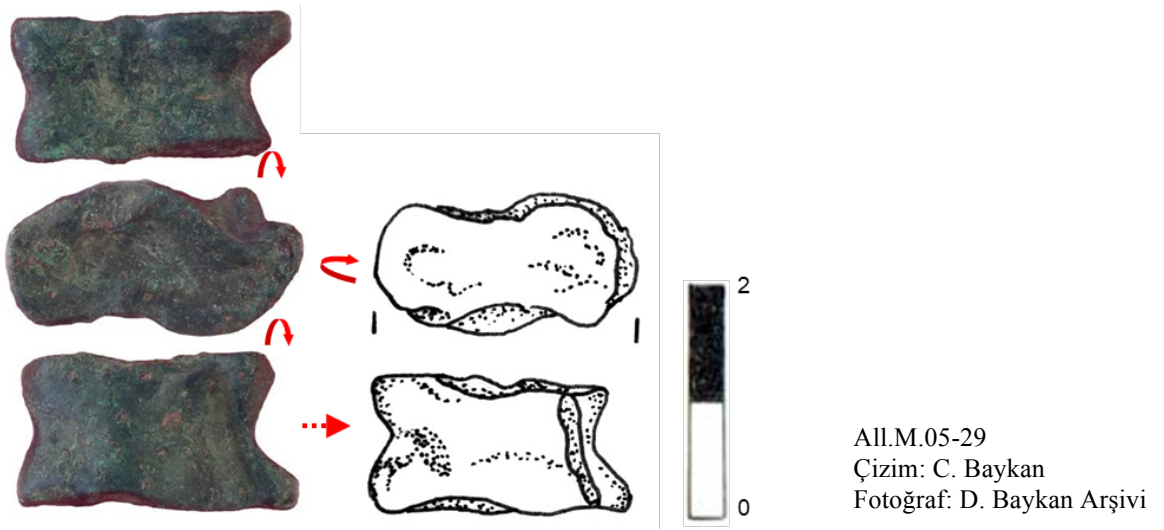

Resim 2. Bahsi Geçen Buluntuların Dağılımını Gösteren Plan

Allianoî buluntularından All.M.05-29⁸ kayıt numaralı bronz aşık (*astragalus*) (Resim 3) sağlık kültürüyle olası ilişkisi açısından değerlendirmeye dahil edilmiştir. İçi dolu döküm tekniğinde üretilmiş boyut ve ayrıntılarıyla gerçekçi bir aşık kemiği taklidir, bu nedenle muhtemelen kalıp orijinal bir aşık kemiğinden kalıp olarak oluşturulmuştur. Allianoî’da orijinal aşık kemiği buluntularından biri her iki uzun yüzü düzeltilmiş olduğundan işlenmiş kemik buluntular

⁸ All.M.05-29, 18.8.2005 tarihinde, DV-a2 açmasında, 88,78 m seviyesinde bulunmuştur. En geniş yeri 2,4 cm, yüksekliği 1,3 cm, kalınlığı 1,2 cm’dir.

içerisinde yayınlanmıştır (Karaca 2017b: 307, 316, Resim 14g). Aşık kemikleri, Antik Çağ'da oyun (Rohlf 1964: 1-13) ve fal gereci olarak kullanılırken her yüzü, zarin sayısal değerlerine karşılık gelen, ayrı bir sayısal değer almıştır. Anadolu'daki "birbiriyle aşık atma" tabiri de bu sayısal değerden gelmektedir. Aşıklar, birden çok aşık hızla yere bırakıldıktan sonra kendi duruşları ve birbirleri arasındaki duruş şekli yorumlanarak kişinin geleceğinden haber veren bir falın bakılmasında da kullanılır. Bugün Anadolu'da bakılan bakla falında, kuru bakla taneleri aşığın yerini almıştır. Nikhoria (Messenia) kazılarında MÖ 2. bin sonu ve MÖ 1. bin başına tarihlenen taban dolgusunda bulunan hayvan kemikleri arasındaki yüksek oranda aşık kemiğinin, oyunla ilişkili olabileceği düşünülmüştür (McDonald vd. 1975: 89). Birçok kazıda aşık kemiği bulunmasına karşın işlenmiş ve doğal olarak ayırımı ve tasnifi çoğunlukla yapılmamaktadır. Bazen Kommos (Girit) kutsal alanlarında bulunan aşık kemikleri (Reese 2000: 398-401) gibi işlenmiş olanlar ayrı tasniflere tabi tutulmakta, bazı çalışmalar ise aşındırma delme gibi işleme yöntemlerini ve aşamalarını deneysel çalışmalarla (Meier 2013: 166-173) kanıtlamaya çalışmaktadır.

Resim 3. Bronz Aşık

Bazı aşıkların kontektlerinden ve üzerlerindeki verilerden dolayı doğrudan belirli kültürle ilişkisi saptanabilirken (Bar-Oz 2002: 211-213), bazen de yerleşim veya mezarlarda ilişkili olduğu kültür ve anlamı sorgulanmaktadır (Carè 2012: 403-416; De Grossi Mazzorin - Minniti 2013: 371-380; Trantalidou - Kavoura 2007: 459-473). Aşık oyun (Sabori vd. 2016: 209-212) ve fallarıyla (Yaşa 2016: 1-25; Yıldırım 2018: 695-708) ilişkili bölgesel etnoloji çalışmaları Antik Çağ aşık fal ve oyunlarını anlamamız konusunda yardımcı olmaktadır. Günümüzde Anadolu'da halen birden çok çeşidi olan aşık oyunları mevcuttur. Kullanım şekilleri sıkça tartışılan işlenmiş orijinal aşık kemikleri (Amandry 1984: 347-380; Bozbay 2012: 1-25; Bozbay 2013: 147-161; Deonna 1938: 332-334) haricinde farklı malzemelerden yapılarak aşık kemiğini taklit eden aşıklar da bilinmektedir. Antik Çağ'da biçimini ve çoğunlukla boyutunu orijinal aşık kemiklerinden alan bronz (Uzantı 1) ve diğer metallerden⁹, yarı değerli taşlardan (Uzantı 2), fildişinden (Uzantı 3), camdan (Baykan-Baykan 2012: 51-52, Resim 60; Hogarth 1908: 209, Levha 14.31-32; Whitehouse 2003: 57; Uzantı 4) şekillendirilmiş aşıklara da rastlanmaktadır. Farklı malzemelerden yapılan aşıklar orijinallerinden daha ağırdırlar. Bu

⁹ Örneğin Olynthos'tan üzeri yazılı (Robinson 1941: 502, katalog 2567, Levha CLXIV) ve yazısız (Robinson 1941: 502, katalog 2563-2566, Levha CLXIV) kurşun örnekler bilinmektedir.

ağırlık gerek oyunlarda gerekse falda aşıkların zar gibi atılması sırasında bir avantaj sağlamaktadır. Bu ağırlaştırma bazen orijinal aşık kemiklerine delikler açılarak ve delinen boşluklara kurşun dökülerek (Holmgren 2004: 214, fig. 2, dipnot 20-21) veya üzeri metal kaplanarak (Sakellarakis 1988: 188-189) yapılmaya çalışılmıştır. All.M.05-29 numaralı bronz aşığın malzeme açısından benzerleri arasında (Uzantı 1), Olynthos (Robinson 1941: 503, katalog 2568-2569, Levha CLXIV), Korinthos (Davidson 1952: 222, katalog 1755, Levha 100) ve Pamisos (Messenia) kutsal alanı (Valmin 1938: 448, Levha 35.1) buluntularını sayabiliriz¹⁰. Bazı yayınlarda bronz aşıkların analogik benzer azlığına değinilmiştir (Deonna 1938: 332; Robinson 1941: 502-504). Analogik benzerlerin azlığı ve sınırlı sayıdaki buluntunun çoğunun kontekstten bağımsız ve tarihlendirilmesi güç müze örneklerinden oluşması, benzer buluntuların tarih problemini de ortaya koymaktadır. Allianoi buluntularının geneline bakıldığında yoğunluğun Roma İmparatorluk Döneminde olduğu görülmektedir. Ancak gerek orijinal aşık kemiklerinin gerekse onları taklit eden diğer malzemeden yapılan örneklerin kullanım yoğunluğu, ağırlıklı olarak MÖ 6-3. yüzyıllar arasındadır. Dolayısıyla All.M.05-29 numaralı buluntunun analogiye ve kontekste göre tarihlendirilmesi tutarlılık göstermemektedir. Bu aşamada daha önce Allianoi buluntuları arasında saptanan ve MÖ 6. yüzyıla tarihlenen fibula (Baykan 2017: 10-11, Resim 3 b-c) sikke (Tekin-Erol Özdzibay 2014: 294) ve ok ucu (Baykan 2017: 10-11, Resim 3 a) gibi buluntular önem kazanmaktadır. All.M.05-29 numaralı buluntu bu çalışmada ele alınacaklar arasında en erken tarihli¹¹ olduğundan ve aşıkların sağlık ve falcılık ilişkisi göz önünde bulundurularak başta değerlendirilmiştir.

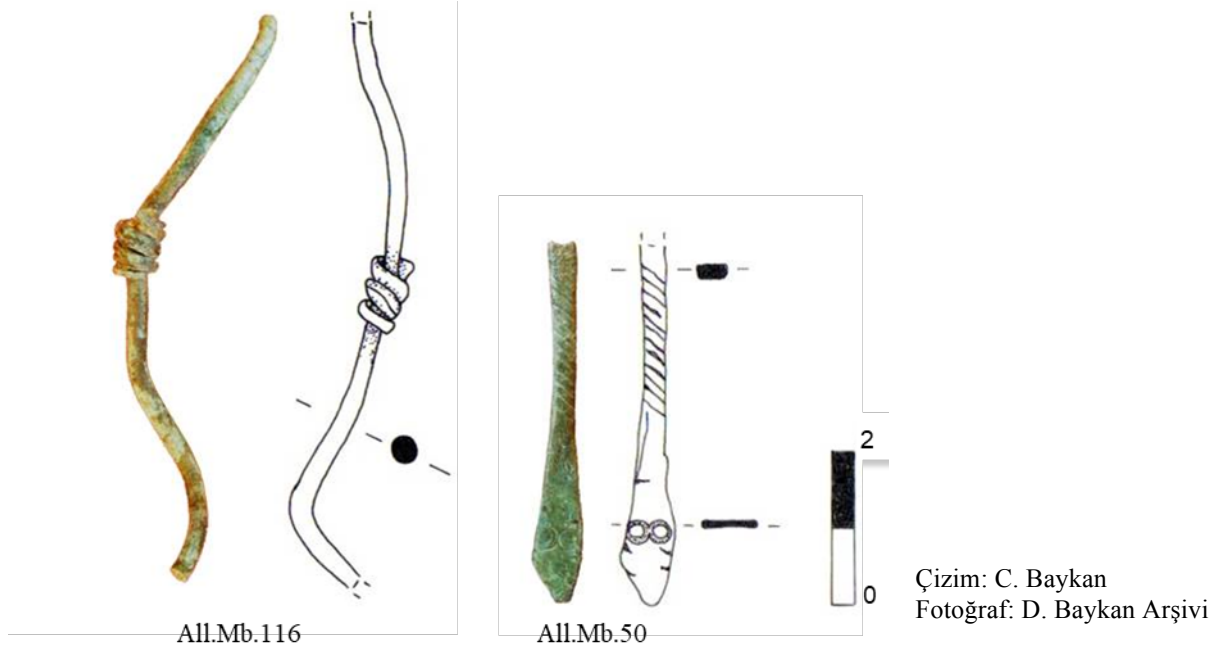
Allianoi’da ele geçen birçok tıp aletinden bazılarında sağlık kültürle ilişkili olarak yılan betimlemeleri görülebilmektedir. All.Mb-116¹² numaralı aletin gövde ortasında bir telin kıvrılmasıyla oluşturulmuş (Resim 4) ve All.Mb-50¹³’nin sapındaki kazıma yılan (Resim 4) betimleri, yüksek ihtimalle tıp ile yılan arasındaki ilişkiye dayanmaktadır (Baykan 2009a: Levha 9.4, 9.5; Baykan 2012: 196 Levha 4.4, 4.5). Tıp veya ecza ile ilişkili olması akla yatkın her iki buluntu da MS 2-3. yüzyıllara tarihlenebilmektedir. Her iki buluntunun (All.Mb-116 ve All.Mb-50) kazıda tespit edildiği yer Allianoi merkez yerleşimindeki ana caddenin güneybatısındaki küçük mekanlara denk gelmektedir (Resim 2). Bunların kazıda ele geçtiği yerleri kapsayan alanlar için, Allianoi pişmiş toprak ecza kaplarının yerleşimdeki dağılımına dayanarak doğu batı doğrultulu ana caddenin kuzey ve güney kenarlarında caddeye bakan küçük mekânların ecza ile ilişkili olması önerilmiştir (Baykan 2005: 447-452). Yine bu küçük mekânlardan birine denk gelen bir *pitosun* da bir ilaçla ilişkili olduğu düşünülmüştür (Yaraş 2010: 97-104).

¹⁰ Bronz aşıkların olağan boyutta olanlarının yanında daha büyük yapılmış örneklerine de rastlanmıştır (La Regina 1972: 264, Levha LXVIII, LXIX). Bilinen en büyük örnek 27,5 x 39,0 x 24,5 cm ölçülerinde ve 93 kg ağırlığındaki Didymaion’dan Susa’ya gidendir (Greaves 2012: 194, fig. 6).

¹¹ Sınırlı örnek üzerinden, Allianoi genel buluntu tarihlendirmelerine daha uygun olarak MÖ 1 ile MS 1. yüzyıl arasına yaptığım tarihlendirmeyi, yoğun aşık buluntu grubunun daha erkene ait olması nedeniyle yeniden değerlendirilmesini öneren Dr. Feyzullah Şahin’e burada teşekkürlerimi sunmak isterim. Gerek orijinal aşık kemiklerinin gerekse farklı malzemeden taklitlerinin kullanımına bağlı buluntular MÖ 6 ile MÖ 3. yüzyıl arasında yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu nedenle All.M.05-29 numaralı buluntunun, buluntu yerinin tabakalanma veren bir kontekstten gelmeyip, dolgu içerisinden ele geçmiş olması nedeniyle ve Allianoi’da bulunduğunu yukarıda belirttiğim daha erken buluntuların da varlığına dayanarak, MÖ 6 ile MÖ 3. yüzyıl arasına tarihlenmesini teklif etmek doğru olacaktır.

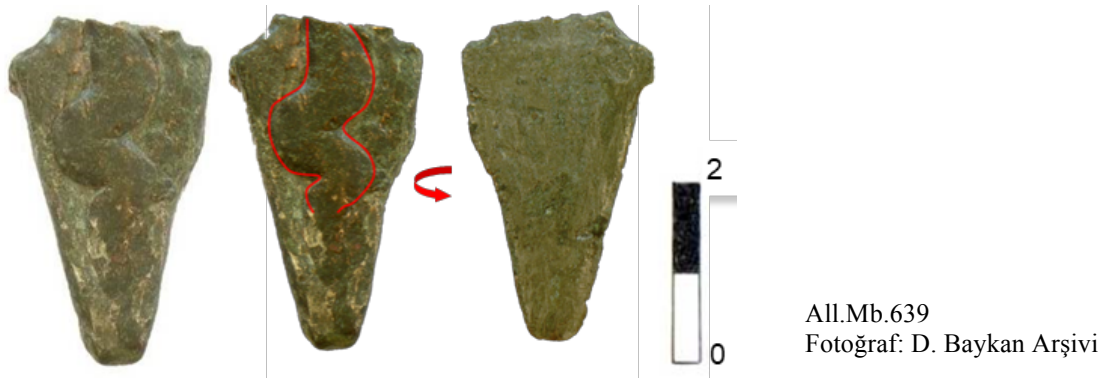
¹² All.Mb-116, 29.07.2004 tarihinde, EXII-c2 açmasında, 92,80-92,21 m seviyeleri arasında bulunmuştur. Yüksekliği 7,5 cm, kalınlığı 0,3 cm’dir.

¹³ All.Mb-50, 09.08.2001 tarihinde, EXIII-c3 açmasında, 92,37 m seviyesinde bulunmuştur. Yüksekliği 4,7 cm’dir.

Resim 4. Alet Saplarındaki Yılan Betimleri

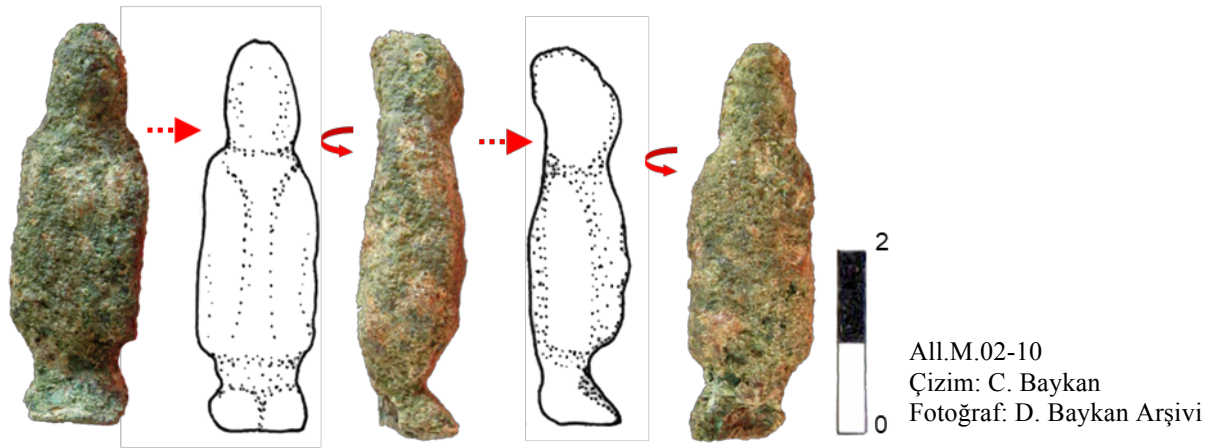
Üzerindeki yılan betimi nedeniyle sağlık kültürle ilişkisi muhtemel, bütün halinde korunmamış All.Mb-639¹⁴ kayıt numaralı bronz nesnenin (Resim 5) korunagelmiş biçimi üçgene yakındır (Baykan 2009a: Levha 9.3; Baykan 2012: 196 Levha 4.3). Tek taraflı kalıba dökülerek oluşturulan ve kaba işçilikteki buluntunun (All.Mb-639) arka yüzü açık döküm haliyle bırakıldığından her iki yüzünün kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bulunduğu yer açısından sağlıkla ilişkilendirilmesi oldukça kolaydır. Buluntu yeri (Resim 2) Hastane olarak adlandırılan (Baykan 2009a: 79-81, 208; Baykan 2009b: 48-50; Baykan 2012: 67-68, 160; Baykan 2019: 44-63) ve birçok tıp (Baykan 2012: 35-157, katalog 1-348) ve ecza gerecinin (Baykan 2009a: Levha 4-5, 45; Baykan 2010: 141-152; Baykan 2015: 2-17) bulunduğu yapının kuzey odalarından biridir. Bu parça, adağa ait olabileceği gibi, Bingen hekim mezarı buluntularından hacamat kaplarının (*cucurbitula*) taşıyıcısındaki dallar gibi (Como 1925: 158, Levha 2.4-7) yılanlarla oluşturulmuş bir askı kaidesine de ait olabilir.

Resim 5. Bronz Buluntu Üzerindeki Yılan Betimi

¹⁴ All.Mb-639, 05.09.2006 tarihinde, KXI-e4 açmasında, 89,75 m seviyesinde bulunmuştur. uzunluğu 3,7 cm, genişliği 2,2 cm, kalınlığı 0,6 cm'dir.

Sağlık kültürüne ilişkin veriler arasında kuşkusuz ilk akla gelenler, sağlık kültürünün bulunduğu birçok yerde tapım gören Asklepios ve Hygeia’ya ait buluntulardır. Allianoi’de Asklepios ve Hygeia’ya ait mermer heykel parçaları (Baykan 2009a: Levha 6.2, 6.3, 6.4; Yaraş 2006c: Resim 5-7; Yaraş 2001: 105-118) ve epigrafik veriler (Yaraş 2006c: Resim 4) bulunmuştur. Asklepios ve Hygeia yanı sıra Telesphoros da gerek kulte gerekse buluntularda önem taşımaktadır (Bonanome 2015: 23-70; Rühfel 1994: 870-878). Anadolu buluntuları arasında da mermer ve pişmiş toprak örnekleri (Sezer 2014: 404-424; Yaraş 2015a: 459-466; Yaraş 2015b: 723-727; Yaraş 2016: 269-275) bulunan Telesphoros’un All.M.02-10¹⁵ kayıt numaralı bronz bir heykelciği de Allianoi’de tespit edilmiştir (Baykan 2009a: Levha 9.2; Baykan 2012: 196, Levha 4.2) (Resim 6). Bir kanal dolgusu içerisinden ele geçtiği için (Resim 2) yoğun korozyona uğrayan bronz heykelcik her ne kadar ayrıntıları kaybolmuş olsa da Telesphoros’un uzun ve kapüşonlu (*cuculla*) kıyafetli alışılmış betimlerinden biridir. Malzeme ve boyut¹⁶ açılarından kontektsten ele geçen en yakın benzerlerinden biri Atina agorası örneğidir (Sharpe 2014: 145, 166-167, fig. 2, 20, katalog 8).

Resim 6. Allianoi Telesphoros’u

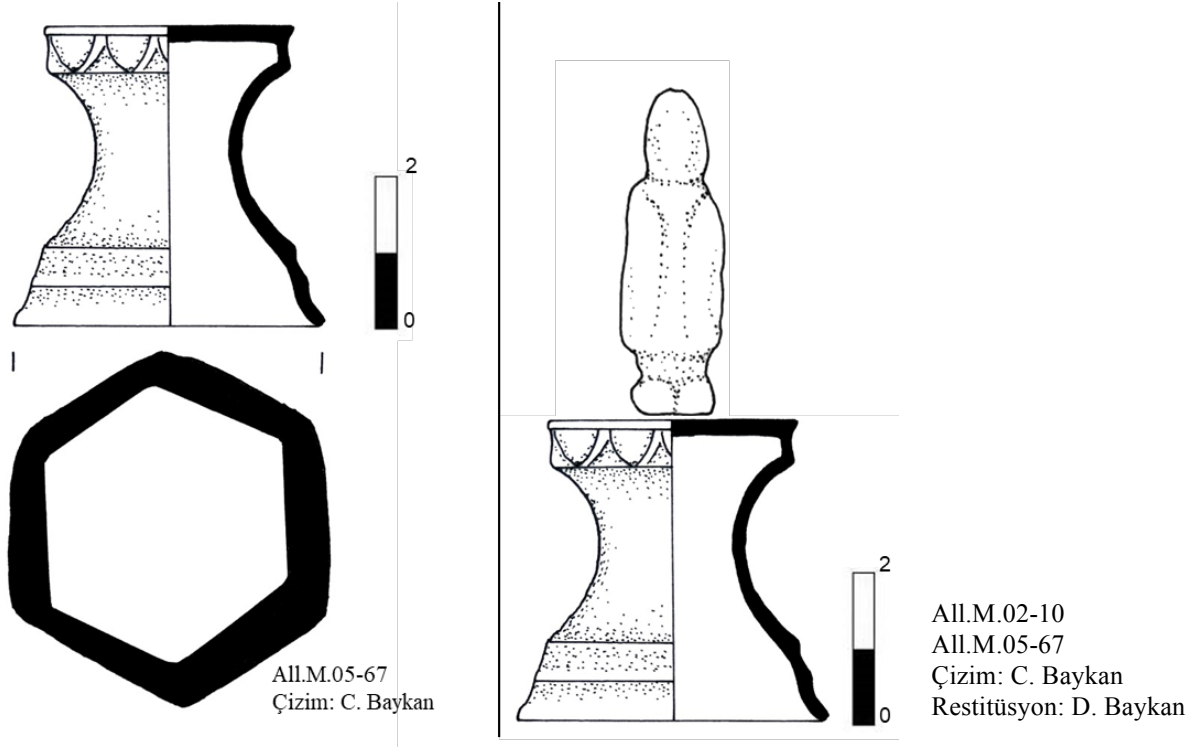
Atina Agorası’nın güneybatı köşesinde bulunan Roma İmparatorluk Dönemi hamamına ait kuyu dolgusundan ele geçen grupta yer alan heykelcik bir kaide üzerindedir ve MS 3. yüzyıla tarihlenmektedir. MS 3. yüzyıl tarihlemesi Allianoi örneği (All.M.02-10) için de geçerlidir. Atina Agora Müzesi’nde bahsedilen ilk örneğe nazaran daha büyük diğer bir Telesphoros heykelciği de birlikte sergilenmektedir. Gerek Atina Agora Müzesi örneklerinin gerekse diğer birçok Roma İmparatorluk Dönemi bronz heykelciklerin makara biçimli kaideleri bulunmaktadır. Allianoi Telesphoros’unun buluntu yerine yakın ve boyutları birbirine uygun All.M.05-67¹⁷ kayıt numaralı bir kaide de tespit edilmiştir (Resim 7). Bu kaide ile Allianoi Telesphoros’u hem birbirlerine (Resim 7) hem de MS 2-3. yüzyıla ait benzerleri ile

¹⁵ All.M.02-10, 5.7.2002 tarihinde JXI-a5 açmasında kanal dolgusunda bulunmuştur. Yüksekliği 4,1 cm; eni 1,3 cm ve derinliği 1 cm’dir.

¹⁶ Karşılaştırma için kullanılan yayında (Sharpe 2014: 166-167, fig. 20, katalog 8) yazar Atina agorası örneğinin boyutunu sehven 0,067 m yerine 0,67 m olarak vermiştir. Ancak gerek aynı yayındaki toplu olarak buluntuları gösteren levhanın birbirine oranı düşünüldüğünde (Sharpe 2014: 145, fig. 2) gerekse Atina Amerikan Arkeoloji’nin dijitalleştirilen kazı evrakı içerisinde (Uzantı 5) kazı not defterindeki doğru boyut nedeniyle bu buluntunun gerçekte 6,7 cm boyutunda olduğunu anlamaktayız.

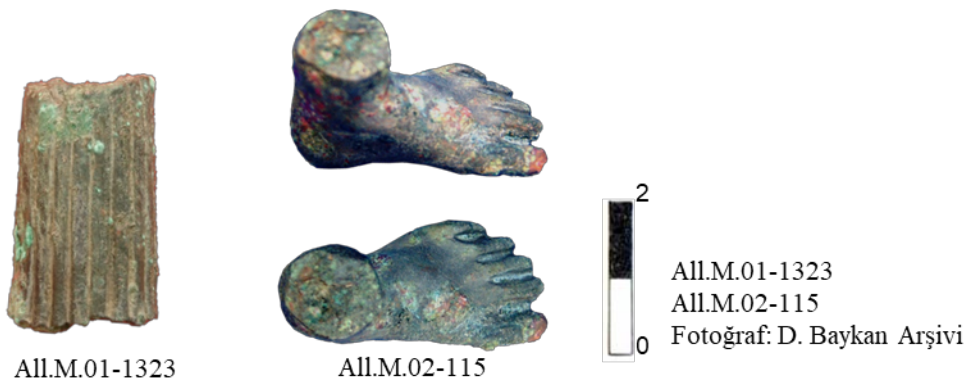
¹⁷ All.M.05-67, 23.09.2005 tarihinde KXI-a3 açmasında, 87,76 m seviyesinde bulunmuştur. Yüksekliği 3,6 cm, alt genişliği 4,1 cm, üst genişliği 3 cm’dir.

uyumludur. Ayrıca bahsedilen kaidenin MS 2-3. yüzyıla tarihlenen¹⁸ bir sikke (All.S.05-369) ile birlikte ele geçmesi bu fikri desteklemektedir.

Resim 7. Bronz Kaide ve Allianoi Telesphoros'u ile Restitüsyonu

Allianoi Telesphoros'u haricinde ikinci bir parçanın da (All.M.01-1323¹⁹) (Resim 8) bronz bir Telesphoros heykelciğine ait olması muhtemeldir. Bu parçada uzun bir kıyafete ait dikey kıvrımlar açık bir şekilde görülmekle birlikte kıyafetin belden yukarısı ve ayaklar tamamen eksiktir. Bu parça da üzerinde yılan betimi bulunan alet parçaları gibi Allianoi merkez yerleşiminin doğu batı doğrultulu ana caddesinin güneyindeki mekânlardan birinde ele geçmiştir (Resim 2).

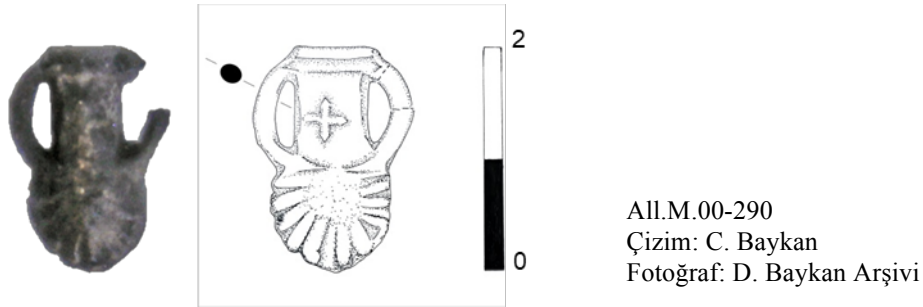
Resim 8. Bronz Heykelcik Parçası ve Bronz Adak

¹⁸ Yayın aşamasında olan bu sikke hakkında görüşlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Aliye Erol Özdizbay'a teşekkürlerimi belirtmek isterim.

¹⁹ All.M.01-1323, 29.07.2001 tarihinde, EXI-d3 açmasında, 90,95 m seviyesinde bulunmuştur. Yüksekliği 3 cm, alt çapı 1,9 cm'dir.

Kült alanlarına bırakılan uzuv ve organ modeli adaklar (Asal 2002; Kongaz 2002; Lang 1977), Antik Çağ hastalıkları ve olası tedavileri hakkında bilgi vericidir. Bazıları Allianoi’da da bulunan ayak, bacak (Yaraş 2006c: Resim 11) el, kol ve gövde adakları, romatizma ve özürlerle ilgili olmalıdır. Sağlıkla ilişkili yerleşimlerde adak olarak sık karşılaşılan göz adaklarından (Yaraş 2006c: Resim 3; Yaraş-Erten 2008: 83-91); Asklepios ve Hygeia’ya adanmış küçük mermer bir sunak (Yaraş 2006c: Resim 4) Allianoi’da ele geçmiştir. Ayak biçimindeki All.M.02-115²⁰ kayıt numaralı bronz bir adak (Resim 8), kaplıca tedavisini ve romatizma ile ilgili rahatsızlıkları hatırlatmaktadır. All.M.02-115 kayıt numaralı bronz ayak, bilek kısmının üzerinden kırık veya tahrip olduğu için bacak kısmı daha uzun bir adağa veya bir heykelciğe ait de olabilir.

MS 6. yüzyıl sonu ile MS 7. yüzyıl arasında görülmeye başlayarak Geç Antik Çağ sonuna kadar varlıklarını sürdüren ufak hazneli, kaidesiz dairesel gövdeli, çift kulplu hacı şişeleri (*ampulla*); kutsal alan ziyaretçilerinin şifalı sıvıları (su / yağ) kulplardan geçirilen bağla boyunda taşıyabildiği hediyelik eşyalardır (Anderson 2004: 79-93). Ampullalar en çok pişmiş toprak ve kurşun malzemeden imal edilmişlerdir. Pişmiş toprak ampulla örneklerinin kurşun olanlara nazaran daha erken örnekler olduğunu söyleyebiliriz: pişmiş toprak örnekler, MS 5-7. yüzyıllarda yoğun görülmesine karşın (Anderson 2004: 88) MS 8. yüzyıl sonrasında ortadan kalkar; kurşun örnekler ise MS 14. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Bakirtzis 1990: 145-147). Allianoi’da bu tip kapların pişmiş toprak örnekleri²¹ yanı sıra All.M.00-290²² kayıt numaralı gümüş bir örneği bulunmuştur (Resim 9). Alışılmış boyuttan daha küçük, her iki yüzü aynı, kalıp yapımı Allianoi örneğinin, ağız kenarı altında bir bilezik profili ve boyunda bir haç betimi ile gövde üzerinde merkezden çıkan uçları dairesel ışın motifi bulunmaktadır. Allianoi gümüş ampullasının gerek malzeme gerekse boyut açısından benzerine rastlanmamıştır²³. Gövde üzerindeki bezemesi ve boyun kısmındaki haç nedeniyle MS 6-7. yüzyıla tarihlendirilebilir. Buluntunun tabakaya bağlı bir kontektsten değil dolgu toprak içerisinden ele geçmesi ve analogik benzer eksikliği nedeniyle daha kesin bir tarihleme yapabilmemiz şu an mümkün değildir.

Resim 9. Gümüş Ampulla

Bu makalede değerlendirilen sekizi bronz (All.Mb-50, All.Mb-116, All.Mb-639, All.M.01-1323, All.M.02-10, All.M.02-115, All.M.05-29 ve All.M.05-67), biri gümüş (All.M.00-290) toplam dokuz nesne Allianoi merkez yerleşiminin sağlık kültürle olan ilişkisini ortaya koyan

²⁰ All.M.02-115, 17.8.2002 tarihinde HVII-a1 açmasında, 84,61 m seviyesinde bulunmuş ve Bergama Müzesi envanterine (Müze Envanter Numarası 46.1.02) kayıtlıdır. Taban uzunluğu 3,5 cm, yüksekliği 2,5 cm’dir.

²¹ Allianoi’da bulunan pişmiş toprak ampullalarla ilgili ayrıntılı bir yayın henüz yapılmamıştır.

²² All.M.00-290, GVIII-c1 açmasında, 85,53 m seviyesinde bulunmuş ve Bergama Müzesi envanterine (Müze Envanter Numarası 45.17.00) kayıtlıdır. Yüksekliği 2,1 cm, kalınlığı 1,5 cm’dir.

²³ Buradaki All.M.00-290 numaralı ampullaya tip açısından benzemeyen, malzeme açısından benzeyen geç dönem gümüşten kutsal yağ ve Myr kabı MS 13. yüzyıla tarihlenmiştir (Musin 2010: 24-26, Resim 12).

metal buluntulardır. Allianoî'da ele geçen mimari ve küçük buluntuların çoğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmakla birlikte bazı konu başlıklarındaki çalışmalarda (Baykan 2017: 7-21) farklı dönemlere ait geniş bir zaman aralığı söz konusudur. Burada değerlendirilen buluntulardan diğerlerine nispeten daha erken tarihli olan All.M.05-29 numaralı aşık ve diğerlerine nispeten daha geç döneme ait All.M.00-290 numaralı gümüş ampullanın haricinde diğer yedi buluntuyu MS 2-3. yüzyıllara tarihlendirebiliriz. Tıp âletleri ve sağlık kültürüne ilişkin nesnelere, Allianoî gibi cerrahîyle doğrudan ilişkili yerleşimlerde veya valetudinarium, hekim evi ve sağlık kültürüne dair alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Galenos'un (Gal. iii. 2-3 / Kühn XIII, 599 ve devamında) Pergamon'da gladyatör cerrahlığı yaptığını ve başarısıyla övündüğünü kendi eserinden bilmekteyiz (Carter 2004: 41-68; Jackson 1999: 126; Radt 2002: 45-46, 239). Galenos'un bu cerrahî müdahaleleri (Carter 2004: 42-43) Pergamon'un neresinde ve nasıl bir mekânda yaptığı daha önce ayrıntılı bir şekilde hiç tartışılmamıştır. Gladyatörlerin tedavisi için ilk akla gelen amphitheatrum (Radt 2002: 45-46) veya Asklepieion bence buluntuları ve mimari düzeni açısından uygun değildir. Asklepieionda süren uzun süreli kazılarda hiçbir önemli cerrahî âlet konteksti ele geçmemiştir, zaten *dinsel* ve *mistik tıp* ağırlıklı tedavi anlayışında ölümlü gladyatör cerrahlığı için asklepieionlar uygun yerler değildir. Bunun yanında Allianoî'da yoğun tıp aletlerinin yanında sağlık kültürüne ilişkin buluntuların da ele geçtiği alan için önerilen hastane fikri (Baykan 2009a: 79-81, 208; Baykan 2009b: 48-50; Baykan 2012: 67-68, 160; Baykan 2019: 44-63) uluslararası tıp tarihçileri arasında tartışmaya açılmıştır (Nutton 2015: 383). Kanımca, MS 157-162 yıllarında, Galenos'un gladyatörleri tedavi ettiği yer Allianoî'dur; kontekstine ve tarihlere göre de büyük ihtimalle hastane olarak önerdiğim yapıdır. Allianoî yerleşiminin yakınında tespit edilen Çakmaktepe / Devlet Ormanı (Yaraş 2006b: 363), Kocakoru (Yaraş 2004a: 227-235) ve Maymun Sekizi (Yaraş 2002: 469-470, Resim 7) gibi kendilerine ait bir yerleşimi bulunmayan bu nekropoller, tedavileri başarısız gladyatörlerle olan ilişkisi açısından da ileride değerlendirilmelidir.

Resimlerin Listesi

- Resim 1.** Allianoî Merkez Yerleşimi Kuzey Doğudan Genel Görünüm (Allianoî Kazı Arşivi 2006)
- Resim 2.** Bahsi Geçen Buluntuların Dağılımını Gösteren Plan
- Resim 3.** Bronz Aşık
- Resim 4.** Alet Saplarındaki Yılan Betimleri
- Resim 5.** Bronz Buluntu Üzerindeki Yılan Betimi
- Resim 6.** Allianoî Telesphoros'u
- Resim 7.** Bronz Kaide ve Allianoî Telesphoros'u ile Restitüsyonu
- Resim 8.** Bronz Heykelcik Parçası ve Bronz Adak
- Resim 9.** Gümüş Ampulla

Kaynaklar

Antik Kaynak

Galenos (Gal.): On The Natural Faculties, trans. A. J. Brock, Londra 1991, Claudii Galeni Opera Omnia, Çev. C. G. Kühn, Leipzig, 1821-1833.

Modern Kaynaklar

- Amandry 1984: Amandry, P., “L’antre Corycien II. Os et coquilles”, *Bulletin de Correspondance Hellénique Suppl.* 9, 1984, 347-380.
- Anderson 2004: Anderson, W., “An archaeology of late antique pilgrim flasks”, *Anatolian Studies* 54, 2004, 79-93.
- Asal 2002: Asal, R., “Sağlık ile ilgili Adak Eşyaları”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi*, İstanbul 2002, 73-82.
- Bakirtzis 1990: Bakirtzis, Ch., “Byzantine Ampullae from Thessaloniki”, *The Blessing of Pilgrimage*, Ed. R. Ousterhout, Urbana, 1990, 140-149.
- Bar-Oz 2002: Bar-Oz, G., “An Inscribed Astragalus with a Dedication to Hermes”, *Near Eastern Archaeology* 64.4, 2002, 211-213.
- Baykan 2005: Baykan, D., “Allianoi’da Bulunan Pişmiş Toprak Ecza Kapları”, *III. Uluslararası Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, 2005, 447-452.
- Baykan 2009a: Baykan, D., *Allianoi Tıp Aletleri*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Baykan 2009b: Baykan, D., “Gladyatör Hastanesi: Allianoi”, *Atlas 201*, 2009, 48-50.
- Baykan 2010: Baykan, D., “Antik Çağ’da Strigilisin Ecza Amaçlı Kullanımı Veriler ve Kanıt”, *Colloquium Anatolicum IX*, 2010, 141-152.
- Baykan 2012: Baykan, D., *Allianoi Tıp Aletleri / Surgical Instruments From Allianoi*, Türk Eskiçağ Bilimler Enstitüsü Studia ad Orientem Antiquum -2 (SOA-2), İstanbul, 2012.
- Baykan 2015: Baykan, D., “Antik Çağ Cerrahi Dikişinde Fibula Kullanımı”, *Colloquium Anatolicum XIV*, 2015, 2-17.
- Baykan 2017: Baykan, D., “Allianoi’da Bulunan Ok Uçları”, *MASROP E-Dergi* 10.14, (2016) 2017, 7-21.
- Baykan 2019: Baykan, D., “Gladyatör Hekimi Galenos ve Allianoi”, *II. Uluslararası Bergama Sempozyumu Bergama’nın Üstün Evrensel Değerleri Antik Çağ’da Sağlık ve Bergamalı Galenos ve Kültürlerin Aktarım Aracı Parşömen (9-10 Mayıs 2013)*, İzmir, 2019, 44-63.
- Baykan-Baykan 2012: Baykan, C., Baykan, D., *Eskiçağ’da Cam*, İstanbul, 2012.
- Bliquez 2014: Bliquez, L., *The Tools of Asclepius Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Studies in Ancient Medicine (SAM) 43, Boston, 2014.
- Bonanome 2015: Bonanome, D., “Telesforo E Le Divinità Salutari A Grottaferrata. Indagine Sul Piccolo Dio “Cucullatus””, *Humanitas Studi Per Patrizia Sefarin*, Ed. A. Serra, Roma, 2015, 23-70.
- Bozbay 2012: Bozbay, H., “Aşık Kemiğinin Tarihi”, *Arkeoloji ve Sanat* 141, 2012, 1-12.

- Bozbay 2013: Bozbay, H., “Geçmişten Günümüze Aşık Oyunları”, *Folklor / edebiyat* 19.73.1, 2013, 147-161.
- Carè 2012: Carè, B., “L’astragalo in tomba nel mondo greco: un indicatore infantile? Vecchi problemi e nuove osservazioni a proposito di un aspetto del costume funerario”, *L’enfant Et La Mort Dans L’antiquité III Le matériel associé aux tombes d’enfants*, Ed. A. Hermary, C. Dubois, Actes de la table ronde internationale organisée à la Maison Méditerranéenne des Sciences de l’Homme (MMSH) d’Aix-en-Provence (20-22 Ocak 2011), Bibliothèque d’Archéologie Méditerranéenne et Africaine 12, 2012, 403-416.
- Carter 2004: Carter, M., “Archiereis and Asiarchs: A Gladiatorial Perspective”, *Greek Roman and Byzantine Studies* 44, 2004, 41-68.
- Como 1925: Como, J. “Das Grab eines römischen Arztes in Bingen”, *Germania* 9, 1925, 152-162.
- Davidson 1952: Davidson G. R., *Corinth XII The Minor Objects*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, 1952.
- De Grossi Mazzorin - Minniti 2013: De Grossi Mazzorin J., Minniti, C., “Ancient use of the knuckle-bone for rituals and gaming piece”, *Anthropozoologica* 48.2, 2013, 371-380.
- Deonna 1938: Deonna, W., *Exploration archéologique de Délos faite par l'Ecole Française d'Athènes: le mobilier délien*, Paris, 1938.
- Greaves 2012: Greaves, A. M., “Divination At Archaic Branchidai-Didyma: A Critical Review” *Hesperia* 81.2, 2012, 177-206.
- Hogarth 1908: Hogarth, D. G., *Excavations at Ephesus The Archaic Artemisia*, Londra, 1908.
- Holmgren 2004: Holmgren, R., “Money on the hoof The astragalus bone - religion, gaming and primitive money”, *Proceedings of the conference Man and animal in antiquity* (9-12 Eylül 2002), Ed. B. S. Frizell, Roma, 2004, 212-220.
- Jackson 1999: Jackson, R., *Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalıklar*, Çev. Ş. Mumcu, İstanbul, 1999.
- Karaca 2017a: Karaca, E., “Book Review: Surgical Instruments from Alliano”, *Balkan Med J* 34, 2017, 292-294.
- Karaca 2017b: Karaca, E., “Alliano’da Saptanan Kemik Buluntular”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi XXII*, 2017, 293-316.
- Keyser - Scarborough 2018: Keyser, P. – Scarborough, J. (Ed.), *The Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*, Oxford, 2018.
- Kongaz 2002: Kongaz, G., “Bazı Hastalıkları Gösteren Eserler”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi*, İstanbul, 2002, 83-87.
- Lang 1977: Lang, M., *Cure and Cult in Ancient Corinth*, Corinth Notes 1, Princeton, 1977.
- La Regina 1972: La Regina, A., “Iscrizioni Osche Della Frentania Nel Museo Di Chieti”, *Archeologia Classica* 24.2, 1972, 263-268.
- Meier 2013: Meier, J., “More than Fun and Games? An Experimental Study of Worked Bone Astragali from Two Middle Bronze Age Hungarian Sites”, *From These Bare Bones Raw materials and the study of worked osseous objects*, Ed. A. Choyke - S. O’Connor, 2013, 166-173.

- McDonald vd. 1975: McDonald, W. A., Shay, C. T., Wilkie, N., Hope Simpson, R., Coulson, W.D.E., Donovan, W.P., Blitzer, H., Rosser, J., Donovan, W.P., Aschenbrenner, S., Howell, R. J., Dickinson, O. T. P. K., Hughes-Brock, H., Wade, W.D., Wolberg, D.L., Grady, F.V., Sloan, R.E., Shay, J., Rapp, G., Cooke, S. R. B., McDonald, W.A., “Excavations at Nichoria in Messenia 1972-1973.” *Hesperia The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 44.1, 1975, 69-141; www.jstor.org/stable/147426.
- Musin 2010: Musin, A., “Russian Medieval Culture as an “Area of Preservation” of the Byzantine Civilization”, *Towards Rewriting? New Approaches to Byzantine Archaeology And Art Proceedings of The Symposium on Byzantine Art and Archaeology Cracow (8-10 Eylül 2008), Series Byzantina VIII*, Varşova, 2010, 11-44.
- Müller 2004: Müller, H., “Allianoi. Zur Identifizierung eines antiken Kurbades im Hinterland von Pergamon”, *IstMitt* 54, 2004, 215-225.
- Nalbantoğlu 1998: Nalbantoğlu, E., “Bergama Müzesi 1996 Yortanlı Kurtarma Kazısı”, *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu VIII*, 1998, 13-24.
- Nutton 2014: Nutton, V., “Allianoi: A Missing Link in the History of Hospitals? Danis, Baykan, Allianoi Tıp Alatleri, *Studia ad Orientem Antiquum*, 2 (Istanbul: Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis, Türk Eskiçağ Bilimleri Estitüsü, 2012), no price given, paperback, ISBN: 978-605-4701-12-4.”, *Med. Hist.* 58/1, 2014, 122-125.
- Nutton 2015: Nutton, V., “Rhodiapolis and Allianoi: two missing links in the history of the hospital?”, *Early Christianity* 5-3, (2014) 2015, 371–389.
- Radt 2002: Radt, W., *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, İstanbul, 2002.
- Reese 2000: Reese, D. S., “Worked astragali”, *Kommos an Excavation on the South Coast of Crete IV The Greek Sanctuary*, Ed. J. W. Shaw, M. C. Shaw, 2000, 398-401.
- Robinson 1941: Robinson, D. M. (Ed.), *Excavations at Olynthus: Metal and Minor Miscellaneous Finds: an Original Contribution to Greek Life, with a New Up-to-date Map of Olynthus*, Londra, 1941.
- Rohlf 1964: Rohlf, G., “L’Antico Giuoco Degli Astragali”, *Lares* 30.1/2, 1964, 1-13.
- Rühfel 1994: Rühfel H., “Telesphoros”, *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae LIMC*, Cilt VII.1, Zürich-Münih, 1994, 870-878.
- Sabori, H., Basafa, H., Hejininezhad, E., Bolandi, R., Khorasani, M.N., “Game Pieces of Knucklebones: Evidence About The Continuation of Local Games in Khorasan, Iran”, *The Silk Road* 14, 2016, 209-212.
- Sakellarakis 1988: Sakellarakis, J. A., “Some Geometric and Archaic Votives from the Idaean Cave,” *Early Greek Cult Practice, (Proceedings of the Fifth International Symposium 26-29 Haziran 1986)*, Ed. R. Hägg, N. Marinatos, G.C. Nordquist, Stockholm, 1988, 173-193.
- Sezer 2014: Sezer, S., “Bolu Müzesi’nden Bir Grup Heykeltıraşlık Eseri” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7.32, 2014, 404-424.
- Sharpe 2014: Sharpe, H. F., “Bronze Statuettes from the Athenian Agora: Evidence for Domestic Cults in Roman Greece”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 83.1, 2014, 143-187.

- Trantalidou - Kavoura 2007: Trantalidou, K. - Kavoura, I., “Astragali in Caves: The Contribution of the Archaeozoology in the Understanding of Some Ancient Greek Cult Practices”, *Anodos Studies of the Ancient World 6-7*, 2006-2007, 459-473.
- Tekin-Erol Özdizbay 2014: Tekin, O. - Erol Özdizbay, A., “Coins from Alliano Excavations: Campaign of 2000” *Colloquium Anatolicum XIII*, 2014, 293-336.
- Valmin 1938: Valmin, M. N., *The Swedish Messenia Expedition*, Lund, 1938.
- Vanwalscappel vd. 2016: Vanwalscappel, B., Jackson, R., Morel, A., “Une pince médicale de type "Staphylagra" à Sauchy-Lestree (Pas-de-Calais, F)”, *Bulletin Instrumentum 40*, 2016, 38-39.
- Whitehouse 2003: Whitehouse, D., *Roman Glass in The Corning Museum of Glass 3*, New York, 2003.
- Yaraş 1999a: Yaraş, A., “1998 Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı” *Bergama Belleten 9*, 1999, 44-49.
- Yaraş 1999b: Yaraş, A., “Bergama'da İkinci Antik Sağlık Merkezi: Alliano”, *Yapı 217*, 1999, 35-37.
- Yaraş 2001: Yaraş, A., “1998-1999 Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı”, *XI. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 2001, 105-118.
- Yaraş 2002: Yaraş, A., “2000 Yılı Alliano Kazısı”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 2002, 463-478.
- Yaraş 2003: Yaraş, A., “2001 Alliano Kazısı”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 2003, 373-384.
- Yaraş 2004a: Yaraş, A., “Die Koca Kuru Tepe Nekropole - Nekropole bei Bergama”, *IstMitt. 54*, 2004, 227-235.
- Yaraş 2004b: Yaraş, A., “2002 Yılı Alliano Kazısı”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 2004, 217-228.
- Yaraş 2005: Yaraş, A., “Alliano: Chronique des Fouilles de 2004”, *Anatolia Antiqua XIII*, 2005, 365-370.
- Yaraş 2006a: Yaraş, A., “2004 Yılı Alliano Kazısı”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 2006, 297-310.
- Yaraş 2006b: Yaraş, A., Alliano: Chronique des Fouilles de 2005”, *Anatolia Antiqua XIV*, 2006, 363-367.
- Yaraş 2006c: Yaraş, A., “Son Buluntuların Işığında: Alliano”, *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri Gevher Nesibe Darüşşifası'nın 800. Kuruluş Yılı XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri (24-27 Mayıs 2006)*, Kayseri, 2006, 83-94.
- Yaraş 2010: Yaraş, A., “Sağlık Merkezi Alliano'dan Yeni Bir İlaç”, *Arkeoloji ve Sanat 134*, 2010, 97-104.
- Yaraş 2015a: Yaraş, A., “Pergamon Maymun Sekisi Nekropolü'nden Pişmiş Toprak İki Telesphoros Heykelciği”, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, Ed. E. Okan, C. Atilla, İstanbul, 2015a, 459-466.
- Yaraş 2015b: Yaraş, A., “Telesphoros Heykeli (Edirne Müzesi 1148)”, *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, Ed. C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı, İstanbul, 2015b, 723-727.

- Yaraş 2016: Yaraş, A., “Kütahya Müzesinde Pişmiş Toprak İki Telesphoros Heykelciği”, *Kütahya Müzesi 2015 Yıllığı*, Kütahya, 2016, 269-275.
- Yaraş-Baykan 2005: Yaraş, A., Baykan, D., “2003 Yılı Allianoi Kazısı”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 2005, 51-62.
- Yaraş vd. 2008: Yaraş, A., Baykan, D., Karaca, E., “2006 Yılı Allianoi Kazısı”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 2008, 71-84.
- Yaraş-Erten 2008: Yaraş, A., Erten, E., “Allianoi. Zwei Neue Asklepios-Inschriften”, *Studien zum antiken Kleinasien VI*, *AMS 55*, 2008, 83-91.
- Yaşa 2016: Yaşa, R., “Türklerde Animist Düşüncenin Yansımaları: Kürek Kemiği ve Aşık Kemiği Falı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi II.3*, 2016, 1-25.
- Yıldırım 2018: Yıldırım, İ., “Unutulmuş Bir Gelenek: Aşık Kemiği Falı”, *TÜRKKÜM 2018 Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, Balıkesir, 2018, 695-708.

Elektronik Kaynaklar

Uzantı 1:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=464118&partId=1&searchText=Gaming+piece&sortBy=imageName&page=1

Uzantı 2:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=893390001&objectId=464125&partId=1

Uzantı 3:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=452992&partId=1&searchText=greek+and+roman+antiquities&page=79

Uzantı 4:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=464104&partId=1&searchText=sport&page=1

Uzantı 5:

<https://www.ascsa.edu.gr/resources-landing/details?source=dc&id=Agora:NotebookPage:%CE%9D%CE%9D-40-34>

Klaros’tan “Ghidici Tipi” Bronz Pandantifler

“Ghidici Type” Bronze Pendants from Klaros

Gülşah GÜNATA*

Öz

Bu çalışmada Klaros Apollon Kutsal Alanı’nda ele geçmiş 15 adet bronz halka formulu pandantif ele alınmaktadır. Makalede yer verilen pandantifler kutsal alanda Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda, tapınak ve sunak kontekstlerinde, MÖ geç 8 / erken 7. yüzyıl tabakalarında bulunmuşlardır. Balkanlar ve Kuzey Yunanistan’da sadece mezarlar – özellikle kadın mezarları – ve kutsal alanlarda ele geçen benzer örnekler pandantiflerin kökeni ve kullanım amacı ile ilgili bilgiler sağlamaktadırlar. Özellikle Klaros pandantiflerinin birebir benzerlerinin bulunduğu Makedonya’da Marvinci’deki bir rahibe mezarı bu objelerin kemer süsü olarak kullanımını göstermiştir. Balkanlar ve Kuzey Yunanistan’da buldukları alanlar – kadın mezarları ve kutsal alanlar – bu objelerin günlük hayatın bir parçası olmadıklarını ve dini anlamlarını göstermektedir. Klaros’ta tapınak ve sunak kontekstlerinde bulunan pandantiflerin tıpkı Balkanlar’daki gibi bir rahibeye ait giysi parçaları olduğu ya da sunu niteliği taşıdığı düşünülebilir. İlginç bir nokta, Klaros’ta bronz sunu objelerinde karşımıza çıkan altın yaldız geleneğinin söz konusu pandantiflerde görülmemesidir. Buna dayanılarak bu pandantiflerin Klaros’a başka merkezlerden getirildiği önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Klaros, Kutsal Alan, Sunu, Ghidici, Bronz Pandantif

Abstract

In this study, 15 circular shaped bronze pendants from the sanctuary of Apollo at Klaros have been analyzed. The pendants were discovered in late 8th / early 7th century B.C. contexts in the areas related to Artemis and Leto, in temple and altar contexts. Similar objects found in graves – especially female burials – and sanctuaries from the Balkans and northern Greece provide important information about the origin and function of these pendants. According to the burial of a priestess from Marvinci in Macedonia, which reveals exact parallels for the Klaros pendants, these objects were decorative parts of a belt. Their find spots in the Balkans and northern Greece – female burials and sanctuaries – indicate that these pendants were not daily objects but had religious functions. We can suggest that the pendants that were found in the temple and altar contexts at Klaros might also be parts of a dress of a priestess or votive offerings. It is interesting that the bronze pendants do not show any trace of the gilding technique, which is a Klarian tradition we see in almost every bronze object at Klaros. Therefore, it is likely that the pendants were not local productions but were imported.

Key Words: Klaros, Sanctuary, Votive, Ghidici, Bronze Pendant

* Dr. Gülşah Günata, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, İstanbul, ggünata@ku.edu.tr. orcid.org/0000-0002-8549-9407.

Bu çalışmada, Klaros'ta Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda bulunmuş bronz pandantifler ele alınmaktadır¹. Makalenin konusunu oluşturan malzemenin bulunduğu Klaros Apollon Kutsal Alanı İzmir ili, Menderes ilçesi, Ahmetbeyli sınırları içinde, Antik Çağ'da Smyrna'yı Ephesos'a bağlayan yollardan biri olan Ahmetbeyli Vadisi (Ales) taban düzlüğünde yer almaktadır.

Kent dışı kutsal alanlar grubunda yer alan Klaros, Antik Yunan dünyasının Apollon'a adanmış üç büyük kehanet merkezinden biriydi. İki ana kente bağlı oluşu Klaros'un ayırt edici özelliklerinden biridir (Günata 2018: 201-210). Kuzeyde yer alan Kolophon Arkhaia (Değirmendere) kutsal alana 13 km, güneydeki Notion (Kale) ise 1,6 km uzaklıktadır². MÖ 13. yüzyılda kuruluşundan MS 4. yüzyılda terkedilişine kadar kehanet merkezi olarak işlevini sürdürmüş olan Klaros, Apollon dışında Leto ve Artemis'e de ev sahipliği yapmaktaydı³.

Makale kapsamında incelenen 15 adet bronz pandantif Klaros Apollon Kutsal Alanı'nda Artemis ve Leto ile ilişkilendirilen sektörlerin kazıları sırasında bulunmuştur⁴. Kutsal alanın tamamında MÖ 6. yüzyılın ortalarında başlayan yeniden yapılanma çalışmaları tüm sektörlerde (Apollon, Artemis, Leto) mimaride izlenebilmektedir. Bu yeniden yapılanma evresinde alanın tamamında 10. tabaka olarak adlandırılan iri taşlarla oluşturulmuş güçlü bir taban söz konusudur. Bu tabanın oluşturulma nedeninin kutsal alanın tarihi boyunca sorun oluşturan taban suyu yükselmesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Şahin 2015: 398). MÖ 8/7. yüzyıl yapılanması tüm sektörlerde bu 10. tabaka altında saptanabilmiştir. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Artemis'e adanmış Arkaik sunağın altında MÖ geç 8/erken 7. yüzyıla ait yapının da yine Artemis'e adanmış daha erken bir sunak olduğu düşünülmektedir (Günata 2017: 75-77). Yine Artemis sektöründe MÖ 6. yüzyıl tapınağının ve ikinci Hellenistik tapınağın altında MÖ 8/7. yüzyıllara tarihlenen yapılar saptanmıştır. Artemis sektöründe bulunmuş 3 örnekten 2 tanesi (Katalog 13, 14) Artemis'e adanmış Arkaik Dönem sunağının kazıları sırasında altta yer alan daha erken yapı (Resim 1.b) ile ilişkili tabakadan, sonuncusu ise (Katalog 15) yine Artemis'e adanmış ikinci Hellenistik Dönem tapınağının (Resim 1.c) altında sadece çok küçük bir bölümü açığa çıkarılmış yapının içinden ele geçmiştir⁵. Makale kapsamına alınan diğer 12 örnek (Katalog 1-12) Batı Onur Anıtları sektöründe açığa çıkarılan ve Leto ile ilişkilendirilen MÖ 6. yüzyıl tapınağının altında, daha erken ve sadece temelleri korunmuş megaron planlı yapının (Resim 1.a) tahrip tabakasından, ana oda içinden bulunmuştur (Şahin 2014: 14)⁶. Bu yapı MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir yangınla tahrip olmuş ve üzerine MÖ 6. yüzyıl tapınağı inşa edilmiştir.

Adı geçen pandantifler asimetrik dairesel bir gövde ile dikdörtgen formda bir sap kısmından oluşmaktadırlar. Ön yüzü hafifçe bombeli iken arka yüzey düzdür. Dikdörtgen sap üzerinde dekoratif amaçlı kazıma çizgiler yer almaktadır. Pandantifler sadece ön yüzden görülmek

¹ Makale kapsamında değerlendirilen bronz pandantifler ile ilgili çalışma yapmama izin veren ve çalışma süresince görüşlerini cömertçe paylaşan Klaros kazı başkanı sevgili hocam Prof. Dr. Nuran Şahin'e yürekten teşekkür ederim.

² Notion antik kentinin akropolisinin yer aldığı tepe yöre halkı tarafından "Kale" olarak adlandırılmaktadır.

³ Kutsal alanın kuruluşu ile köken ve gelişimi için bk. Şahin 2012: 317-326.

⁴ Artemis sektöründeki pandantiflerin ikisi (Katalog 13, 14) Fransız kazıları döneminde (1997), biri (Katalog 15) Türk kazıları döneminde (2006), Leto sektöründeki pandantiflerin ise tamamı (Katalog 1-12) Türk kazıları dönemindeki (2010-2013) çalışmalar sırasında ortaya çıkarılmışlardır.

⁵ Günata 2017: 109-110. Hellenistik dönem tapınağı temelleri altında kalan Arkaik Dönem yapısının kazısı üstteki mimari elemanların korunması nedeniyle yapılamadığından bronz pandantifin bu yapıdan gelen tek örnek olup olmadığı sorgulanarak, Leto'ya adanmış yapı içinden 12 örneğin birlikte geldiği düşünüldüğünde, daha fazla sayıda buluntunun varlığı olasılığı göz önünde bulundurulabilir.

⁶ Bu yapı Leto'ya adanmış Arkaik Dönem tapınağı olarak değerlendirilmektedir.

üzere yapılmış olmalıdırlar. Üst bölümdeki küçük delik, başka bir nesne üzerine asıldığını ya da dikildiğini düşündürmektedir. Bu tip pandantifler I. Kilian-Dirlmeier tarafından Romanya’nın Oltenia bölgesinde Ghidici’de ele geçmiş 72 örneğe dayanılarak Ghidici tipi olarak adlandırılmışlardır (Kilian-Dirlmeier 1984: 6–10; Jevtić 2007: 281 dn.11). Benzer örnekler Sırbistan’da Basarabi kültürüne ait mezarlarda⁷, Makedonya’da Marvinci’de bir rahibeye ait mezarda,⁸ Vergina’da elit bir kadına ait mezarda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7, Levha 1 4, 6), Teselya’da Pherai Artemis Enodia Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 6-7, Levha 1 1-3, 13-15), Philia Athena Itonia Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7, Levha 1 8-12), kuzeybatı Yunanistan’da Dodona’da Zeus Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7, Levha 1 5), ve Samos’ta Hera Kutsal Alanı’nda (Kilian-Dirlmeier 1979: 7) ele geçmişlerdir. Ayrıca Bulgaristan’da farklı yerleşmelerden de çok sayıda benzer örnek ortaya çıkarılmıştır (Gergova 1987: 64, Levha 24-27). Vergina örneği sub-Protogeometrik döneme tarihlenirken Ghidici’de ele geçmiş pandantiflerin MÖ 9/8. yüzyıllardan önce kullanılmış olamayacağı ileri sürülmektedir (Kilian-Dirlmeier 1979: 9). Pherai ve Philia’da kutsal alanlarda bulunmuş örnekler Orta ve Geç Geometrik Dönem’e, Bulgaristan’da ele geçmiş örnekler de MÖ 8/7. yüzyıllara tarihlenmektedirler (Gergova 1987: 64). Farklı tiplerde olsa da muhtemelen benzer amaçlarla kullanılmış pandantifler Orta Balkanlar bölgesinde Tuna Vadisi yerleşimlerinde görülmektedir. Hırvatistan sınırları içinde Asseria’da mezar buluntusu olarak ele geçmiş uzun bir sap ve halkadan oluşan örnekler form olarak farklılık gösterse de benzer bir amaçla kullanılmış olmalıdırlar (Kukoč 2010: 97-126). Kadın giysileriyle ilişkilendirilmiş ve kemer apliği olarak değerlendirilmiş Asseria buluntuları MÖ 8. yüzyıla tarihlenmektedirler.

Klaros Apollon Kutsal Alanı’nda ele geçen bronz sunuların büyük çoğunluğunda altın yaldız izleri görülmektedir. Bronz üzerine altın yaldız geleneği Klaros’un belirgin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin 2015: 398). İlginç olan makaleye konu olan bronz pandantiflerin hiçbirinde altın yaldız izine rastlanmamış olmasıdır. Bu durum söz konusu objelerin Klaros geleneğinde Kolophon ülkesinde üretilmediğini, ithal malzeme olduğunu düşündürmektedir. Önemli bir diğer nokta ise söz konusu nesnelerin Klaros Kutsal Alanı’nda sadece Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda bulunmuş olmalarıdır. Bu durum Klaros’ta belirgin şekilde karşımıza çıkan sunularda cinsiyet farkı ve anne ile kızına (Leto ve Artemis) aynı ya da benzer tipte sunu geleneğinin bir örneğidir⁹.

Görüldüğü gibi bu tür bronz pandantifler sadece bir bölgeyle sınırlı değildir. Geç Bronz/Erken Demir Çağ’da Kuzey Yunanistan ve Orta Balkanlar kaynaklı ya da etkili bronzların Yunanistan’da özellikle kutsal alanlarda yoğun şekilde görülmeye başlamaları söz konusudur. T. K. Andrews, Olympia’da Erken Demir Çağ’da yoğun şekilde görülen Kuzey Yunanistan

⁷ Basarabi kültürü ve Klaros pandantiflerinin birebir benzeri örnekler için Jevtić 1994: 77-85. Basarabi kültürü ile ilgili bk. Jevtić 2016: 9-18. Basarabi ve Hallstatt kültürleri makalenin konusunu oluşturan bronz pandantiflerin ele geçtiği orta Balkanlar’da Demir Çağı’nda hâkim olan kültürlerdir. Bu iki kültür zamansal ve coğrafi farklılıklar göstermektedirler. Basarabi kültürü, Erken Demir Çağ boyunca, MÖ 9. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıla kadar, güneydoğu Avrupa’da özellikle Romanya bölgesinde hâkim bir kültürdür (Basarabi kültürü için Tasić 2004: 7-17). Hallstatt kültür bölgesi ise daha çok orta ve batı Avrupa’ya yayılmıştır ve MÖ 12. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasında egemen olmuştur (Hallstatt kültürü için Van der Vaart-Verschoof ve Schumann 2017). Basarabi kültürü zamansal olarak Hallstatt C ve D evreleriyle paralellik göstermektedir. Kilian-Dirlmeier Ghidici tipi pandantifler için tarihlleme yaparken “Hallstatt C” döneminden bahsetmektedir (Kilian-Dirlmeier 1979: 9).

⁸ Mitrevski 1999: 69-88, resim 1, 5, çizim 1, 3, 4; 2013: 230, 246 resim 91; Vassileva 2007: resim 4; Sokolovska 2012: 39-41 resim 11.

⁹ Artemis ve Leto sektörlerinden gelen aynı tipte metal buluntular ve pişmiş toprak figürinler için Şahin 2014: 14-16; altın objeler için Şahin ve Günata 2016: 392.

ve Balkan kökenli nesnelere kişisel sunular olduklarını vurgular¹⁰. Bu kişisel sunular takı ve kemer parçaları (özellikle kolye, diadem ya da kemerlerin pandantif olarak değerlendirilebilecek sallanan parçaları) ya da giysilere dikilen dekoratif parçalar ile pazı bantları, küpe ve yüzüklerden oluşmaktadır (Andrews 1994: 193). I. Kilian-Dirlmeier de halka şekilli bu pandantiflerin özel sunu nesnelere değil, sunuları gerçekleştiren kişilerin giysilerinden parçalar olduğunu ileri sürmektedir (Kilian-Dirlmeier 1979: 8). Akılda tutulması gereken önemli bir nokta Geç Tunç Çağı'nda Orta Avrupa'dan Yunanistan'a kültürel ve dini bazı olguların yaygınlığıdır (Potrebica 2008: 189). Yunanistan, Balkanlar ve daha kuzeydeki bölgeler arasında Neolitik Çağ'dan itibaren net bir şekilde izlenebilen ilişkiler mevcuttur¹¹.

Özellikle Makedonya'da Marvinci'de ortaya çıkarılan mezar buluntuları halka şekilli bu pandantiflerin kullanım amacıyla ilişkili net bilgi vermektedir (Mitrevski 1999: 69-88; 2007: 563-582). Otuz beş yaşlarında bir kadına ait mezarda çok sayıda bronz nesne orijinal konumlarında bulunmuşlardır (Mitrevski 2013: 230, 246 fig. 91). Gömünün bel bölgesinde bulunmuş 67 adet Ghidici tipi pandantif, altı sıra bronz düğme ile süslenmiş deri bir kemerin alt kısmına dikilmişlerdir (Mitrevski 1999: 87). Ortada disk şeklinde büyük bir kemer tokasıyla bağlanan kemer "tören kemeri" olarak adlandırılmış ve MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bu mezarda gömülü kişi tören giysileriyle gömülmüş yerel bir rahibe olarak değerlendirilmiştir (Mitrevski 1999: 88; 2007, 581)¹². Erken Demir Çağ'da adı geçen mezarın bulunduğu Marvinci'nin de sınırları içinde yer aldığı Paionia bölgesinde egemen inanç güneş kültüydü (Petrova 1999: 128-130). Güneş kültürünün en yaygın sembolü ise halka olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezarda ele geçen bronz objelerin rahibenin hizmet ettiği güneş kültü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Mitrevski 1999: 88). MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda ise Yunan dininden öğelerin Paionia'ya giriş yaptığı ve Apollon'un bölgenin baş tanrısı olduğu görülür (Petrova 1999: 130)¹³. Paionia halkı Apollon'un yanında Artemis'e de saygı göstermektedir (Petrova 1999: 135). Herodotos Hyperborelileri anlatırken Trakyalı ve Paionialı kadınların tanrıça Artemis'e adaklar adadığından bahseder (Hdt. 4.33). Ancak Apollon ve Artemis kültürlerinin Paionia'ya girişi çalışmamızın konusunu oluşturan pandantiflerin benzerlerinin bulunduğu mezarla ilişkilendirilemeyecek kadar geç görünmektedir (Petrova 1999: 138-142). Bu nedenle Klaros'ta Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda bulunmuş

¹⁰ Andrews 1994: 182-195. Olympia'da çok sayıda bulunan bir diğer kişisel sunu nesnesi bronz kemer diskleridir. B. Fellmann Olympia'da Zeus kutsal alanında ele geçmiş bronz kemer disklerini detaylı şekilde yayınlamıştır (Fellmann 1984). Andrews Olympia'da bulunmuş kemer disklerinin de kuzey Yunanistan ve Balkanlar etkili olduğunu vurgular (Andrews 1994: 183).

¹¹ Potrebica 2008: 188. Uzak mesafe ilişkilerin yaygınlığı konusunda metal arayışının önemli bir sebep olduğuna dair öneriler bulunmaktadır. Örneğin, Bronz Çağa damgasını vurmuş olaylardan Troia Savaşı'nın sebebinin metal arayışı ile ilişkili olduğu öneriler arasındadır (Bouzek 1994: 224).

¹² Aşağı Vardar vadisinde yer alan Marvinci Antik Çağ'da Paionia olarak bilinen bölge sınırları içindedir (Sokolovska 2012: 7-8). İlyada'da Troia yandaşı olarak gösterilen Paionialılar (Hom. II, 848), Anadolu'dan Balkanlar'a göçmüş bir topluluk olarak kabul edilmektedirler. Araştırmalar Marvinci köyünün antik Paionia yerleşimi Doberos üzerinde kurulmuş olduğunu göstermektedir (Sokolovska 2012: 30). Kentte akropolisin 600 m güneyinde ortaya çıkarılan Licisin Dol mezarlığı daha önce adı geçen ünlü Paionialı rahibenin mezarına da ev sahipliği yapmaktadır (Sokolovska 2012: 36). Mezarlarda ele geçen bronz buluntuların bolluğu bölgenin bronz yataklarının zenginliğine bağlanmaktadır. Bölgede ele geçen bronz buluntular "Makedonya – Paionia bronzları" olarak literatürde yerlerini almışlardır ve özel bir grup oluşturmaktadırlar (Sokolovska 2012: 39). Bu bronz buluntular aynı zamanda ele geçtikleri bölgenin etnik yapısı konusunda da belirleyici rol oynamaktadırlar. Makalenin konusunu oluşturan bronz pandantifler de bu grubun içinde yer almaktadırlar. Makedonya/Orta Balkanlar bölgesi kültürlerinin tipik bir formu olarak karşımıza çıkarlar. Ancak daha önce de belirtildiği gibi özellikle Erken Demir Çağ'da bölgesel yayılım söz konusudur. Paionia kültürü için ayrıca bakınız; Petrova 1999.

¹³ Yunan dininde Apollon'un özelliklerinden biri ışık ve güneş tanrısı oluşudur (Burkert 2007: 149; Morford ve Lenardon 2007: 64).

Ghidici tipi bronz pandantiflerin, Paionia’daki dini inanışlarla ilişkili olduğunu ileri sürmek doğru olmayacaktır.

Sonuç

Birebir benzer pandantiflerin Oltenia-Romanya, Sırbistan, Marvinci-Makedonya’da çok sayıda bulunmuş olmaları ve özellikle Marvinci’de Paionia rahibesinin mezarında tam kullanım amacını kanıtlayan şekilde açığa çıkarılmaları, bu nesnelere Orta Balkanlar/Makedonya kültürlerinin orijinal üretimleri olduğunu göstermektedir. Sadece mezarlar ve dini kontektlerde ele geçmeleri bunların günlük hayatın bir parçası değil, özel bir kullanım alanına sahip olduğunu da göstermektedir.

Ghidici tipi bronz pandantiflerin Klaros’ta Artemis ve Leto ile ilişkilendirilen alanlarda tapınak içinden ve sunaktan gelmeleri önemlidir. Klaros’taki pandantiflerin buluntu yerleri, Balkanlar’daki örneklerde olduğu gibi kadınla ilişkili olduklarını düşündürmektedir. Klaros’ta Artemis ve Leto sektörlerinden gelen objeler evlilik, doğum, çocukluktan genç kızlığa ve kadınlığa geçişle bağlantılı sunulardır¹⁴. Bu pandantiflerin Klaros’a nasıl geldiği sorusu önemlidir. Batı Anadolu’daki bir kutsal alana Balkanlar/Makedonya kökenli bu nesnelere uzun bir yolculuk sonunda ulaştığı kesindir. Söz konusu pandantiflerin en belirgin kullanım şekli Marvinci’deki rahibe mezarından da anlaşıldığı gibi kemer parçası olmalarıdır. Bununla birlikte altın bir örneğin Vergina’daki aristokrat mezarında göğüs üzerindeki konumu farklı kullanım şekillerinin de varlığını göstermektedir.

Bu durumda Klaros’ta Artemis ve Leto ile ilişkili alanlarda ele geçmiş örnekler için ne söylenebilir? S. Verger, İtalya’da Daunia yöresinde bulunan steller üzerindeki betimlerde görülen pandantif benzeri objelerin kadın giysilerinin süslemesinde kullanılmalarından yola çıkarak Klaros’taki örneklerin tanrıça heykelinin giysisine dekoratif süs olarak dikildiğini ileri sürmüştür¹⁵. Her ne kadar bu düşünce uzun bir süre kabul görmüş olsa da Balkanlar ve Makedonya’daki diğer örneklerin ışığında farklı kullanım amaçları olabileceği gündeme gelmiştir. Sadece mezar ve kutsal alanlarda bulunmaları nedeniyle günlük hayatta kullanılmadığı düşünülen bu nesnelere Marvinci rahibesinin kült giysisinin parçası olan bir kemere ait oldukları göz önünde bulundurulduğunda Klaros’ta da bir rahibeye ait giysi elemanı olma olasılığı değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, Klaros’ta bu pandantiflerin ayrı ayrı Artemis ve Leto’ya sunu objesi olarak getirilip bırakılma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Tanrıçalara sunulmuş bir giysinin ya da kemerin parçaları olabilirler. Ayrıca bu objelerin buluntu yerleri Klaros’ta diğer tüm malzeme gruplarında görülen sunularda cinsiyet ayrımı ve Leto ile Artemis’e aynı ya da benzer tipte sunu geleneğinin de göstergesidir¹⁶.

¹⁴ Artemis sektöründen ele geçen sunularla ve Klaros’ta Artemis kültürüyle ilişkili olarak bk. Günata 2017. Leto sektöründen bulunan malzeme ve Leto kültürüyle ilişkili olarak bk. Şahin 2014. Her iki tanrıça ile ilişkili sunular arasında kadının hayatındaki evrelerle ve kadının yaşamıyla bağlantılı takılar, giysilerle kullanılmış objeler ve pişmiş toprak figürinler yoğunluk göstermektedir. Pişmiş toprak figürinler arasında önemli bir grup kucığında bebek ya da küçük çocuk taşıyan *kourotrophos* figürinleridir. Bu figürinler tanrıçaların doğum ve çocuk bakımıyla ilgili rollerini göstermeleri açısından önemlidir.

¹⁵ S. Verger Klaros’ta Artemis sektöründe ele geçmiş 2 pandantiftten (Katalog numarası 13, 14) 2010 yılında Denizli’de gerçekleştirilen “The Archaeology of Religion. Sanctuaries of Apollo in Anatolia” isimli sempozyumda bahsetmiş ancak bunları yayınlamamıştır. S. Verger’in Klaros pandantifleri ile İtalya’daki steller üzerindeki bezemeler arasında kurduğu bağlantıya ilişkin bilgi kişisel görüşmelere dayanmaktadır. İtalya’da Daunia’da ele geçmiş steller için Verger 2008.

¹⁶ Şahin 2014: 14–16; altın objeler için Şahin ve Günata 2016: 392.

Katalog

1. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları N13, 2010, -0,19 m

Ölçüler: Uzunluk: 6,2 cm Genişlik: 4 cm Kalınlık: 0,3 cm

Tanım: Tüm olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmı üzerinde yivler ve bir asma deliği yer alıyor. Daire şeklindeki alt bölüm bir tarafta incelerek devam ediyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

2. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları O13, 2011, -0,45 m

Ölçüler: Uzunluk: 5,1 cm Genişlik: 3,6 cm Kalınlık: 0,25 cm Ağırlık: 9,5 gr

Tanım: Tüm olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında iki uçta plastik yivler ve uçta bir adet asma deliği. Daire şeklindeki alt bölüm bir yanda inceliyor.

Tarih: MÖ 8/7. yüzyıl

3. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları N12, 2012, -0,20 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 1,8 cm Uzunluk: 5,2 cm Sap genişliği: 1 cm Genişlik: 3,7 cm Kalınlık: 0,25 cm Ağırlık: 10 gr

Tanım: Tüm olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında iki uçta plastik yivler ve bir adet asma deliği yer alıyor. Daire şeklindeki alt bölüm incelerek devam ediyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

4. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,13 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Uzunluk: 6,7 cm Sap genişliği: 0,8 cm Genişlik: 4,2 cm Kalınlık: 0,15 cm Ağırlık: 7,4 cm

Tanım: Tüme yakın olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında yivler ve asma deliği mevcut. Daire şeklindeki alt kısım incelerek devam ediyor, küçük bir bölümü kırık.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

5. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,15 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Uzunluk: 6,3 cm Sap genişliği: 0,8 cm Genişlik: 3,9 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,9 gr

Tanım: Tüme yakın olarak ele geçmiş bronz pandantif. Dikdörtgen sap kısmında yivler ve uçta bir adet asma deliği yer alıyor. Daire şeklindeki alt kısım incelerek devam ediyor. Dairenin 1/3'lük bir kısmı kırık.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

6. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,21 m

Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,3 cm Uzunluk: 3,9 cm Genişlik: 3,3 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,3 gr

Tanım: Sap kısmı tam korunmuş, daire kısmının büyük bölümü kırık bronz pandantif. Sap üzerinde yivler ve uçta bir adet asma deliği yer alıyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

7. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m

Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 5,9 cm Genişlik: 4,1 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 3,7 gr

Tanım: Bronz pandantife ait iki parça, birleşiyor. Sap üzerinde yivler görülüyor.

Tarih: MÖ 7. yüzyıl

8. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,22 m
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 2,2 cm Korunmuş genişlik: 0,8 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 2,1 gr
Tanım: Sadece sap kısmı korunmuş bronz pandantif parçası. Sap üzerinde yivler ve bir adet asma deliği mevcut.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
9. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 5,5 cm Korunmuş genişlik: 4,4 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 4,1 gr
Tanım: Üç parça halinde korunmuş bronz pandantif. Sap kısmında yivler yer alıyor.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
10. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m
Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Korunmuş uzunluk: 3,3 cm Korunmuş genişlik: 1,9 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,9 gr
Tanım: Sap ve dairenin küçük bir bölümü korunmuş bronz pandantif parçası. Dikdörtgen sap kısmı üzerinde yivler, asma deliği mevcut.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
11. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,16 m
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 2,4 cm Genişlik: 3,1 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 1,7 gr
Tanım: Halka kısmının bir bölümü korunmuş bronz pandantif parçası.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
12. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Batı Onur Anıtları MN12-13, 2013, +0,24 m
Ölçüler: Sap uzunluğu: 2,5 cm Korunmuş uzunluk: 3,4 cm Korunmuş genişlik: 1,8 cm Kalınlık: 0,2 cm Ağırlık: 6,3 gr
Tanım: Sap ve dairenin bir kısmı korunmuş bronz pandantif parçası. Sap kısmında yivler ve bir adet asma deliği yer alıyor.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
13. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Artemis sektörü S3 1/C, 1997, 11. tabaka
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 5,3 cm Korunmuş genişlik: 5 cm Kalınlık: 0,3 cm
Tanım: Halka kısmı korunmuş bronz pandantif. Dikdörtgen sapın sadece çıkışı korunmuş. Bağlantı kısmında ince bir yiv görülüyor.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
14. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Artemis sektörü S3 1/C, 1997, 11. tabaka
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 4,6 cm Korunmuş genişlik: 3,6 cm Kalınlık: 0,2 cm
Tanım: Halka kısmı korunmuş bronz pandantif. Dikdörtgen sapın sadece çıkışı korunmuş. Bağlantı kısmında ince iki yiv görülüyor.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl
15. Buluntu yeri, yılı, seviyesi: Artemis sektörü IH12, 2006, +0,30 m
Ölçüler: Korunmuş uzunluk: 4,9 cm Genişlik: 4,9 cm Kalınlık: 0,3 cm
Tanım: Sap kısmı ve halkanın bir kısmı korunmuş bronz pandantif. Sap kısmında yivler ve bir adet asma deliği mevcut.
Tarih: MÖ 7. yüzyıl

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

- Hdt. Herodotos, *The Histories*
Herodot Tarihi, Müntekim Ökmen çev., İstanbul, 1991.
- Hom. Homeros, *Iliad*
Ilyada, Azra Erhat, A. Kadir çev., İstanbul, 2013.

Modern Kaynaklar

- Andrews 1994 Andrews, T. K., *Bronzecasting at Geometric period Olympia and early Greek metals source*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Brandeis Üniversitesi, Ann Arbor, Michigan, 1994.
- Bouzek 1994 Bouzek, J., “Late Bronze Age Greece and the Balkans: A Review of the Present Picture”, *The Annual of the British School at Athens* 89, 1994, 217-234.
- Burkert 2007 Burkert, W., *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts, 2007.
- Fellmann 1984 Fellmann, B., *Frühe Olympische Gürtelschmuckscheiben aus Bronze*, Berlin, 1984.
- Gergova 1987 Gergova, D. *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien, Prähistorische Bronzefunde Abteilung 14, Band 7*, Münih, 1987.
- Günata 2017 Günata, G., *The Cult of Artemis at Klaros in Relation with the Worship of the Goddess in Western Anatolia and Greece*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul, 2017.
- Günata 2018 Günata, G., “Development of the Oracular Sanctuary of Apollo at Klaros in Relation to Theories of Greek Extra-Urban Sanctuaries”, Ed. Zunal, O., Polat, Y., Cevizoğlu, H., Gürtekin Demir, G., Polat, G., Günata, G., Doğan Gürbüzler, E. ve Pişkin Ayvazoğlu, C., *Prof. Dr. Nuran Şahin’e Armağan Kitabı ‘Epiphaneia’ / A Festschrift for Prof. Dr. Nuran Şahin from her Coleagues, Friends and Former Students*, İzmir, 2018, 201-210.
- Jevtić 1994 Jevtić, M., “O metalnim nalazima Basarabi kulture u Srbiji”, Ed. Tasić, N., *Kulture gvođenog doba JugoslavensKog Podunavlja*, Belgrad, 1994, 77-85.
- Jevtić 2007 Jevtić, M., “Sacred Groves of the Tribali on Miroc Mountain”, *Starinar* 56/2006, 2007, 271-290.
- Jevtić 2016 Jevtić, M. “Basarabi and Ferigile Finds on the Border Between the Carpathian Basin and Central Balkans. Contribution to the Early Iron Age Chronology”, Ed. Sándor Berecki, *Iron Age chronology in the*

Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 8-10 October 2015, Cluj-Napoca, 2016, 9-18.

- Kilian-Dirlmeier 1979 Kilian-Dirlmeier, I., *Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit, Prähistorische Bronzefunde Abteilung 11, Band 2*, Münih, 1979.
- Kilian-Dirlmeier 1984 Kilian-Dirlmeier, I., *Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Pelopones, Prähistorische Bronzefunde 13/8*, München, 1984.
- Kukoč 2010 Kukoč, S., “Unpublished Pendants from Asseria: A Contribution to the Understanding of the Liburnian Attire”, *ASSERIA* 8, 2010, 95-130.
- Mitrevski 1999 Mitrevski, D., “Grave of Paeonian Priestess from Marvinci-Contribution to Evaluation of Paeonian Religion in the Iron Age”, *Macedoniae Acta Archaeologica* 15, 1999, 69-89.
- Mitrevski 2007 Mitrevski, D., “Pogrebuvanja na sveštencičkite vo železno vreme vo Makedonija”, *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Slovenije, 2007, 563-582.
- Mitrevski 2013 Mitrevski, D., “Praistorija na Republika Makedonija”. Ed. Kuzman, P., Dimitrova, E. ve Donev, J., *Makedonija: mileniumski kulturno-istoriski fakti*, Skopje, 2013, 83-266.
- Morford ve Lenardon 2007 Morford, M. P. O. ve Lenardon, R. J., *Classical Mythology*, New York, 2007.
- Petrova 1999 Petrova, E., *Paeonia in the 2nd and the 1st Millennia BC*, Skopje, 1999.
- Potrebica 2008 Potrebica, H., “Contacts between Greece and Pannonia in the Early Iron Age with Special Concern to the Area of Thessalonica”, Ed. Biehl, P. ve Rassamakin, Y., *Import and Imitation in Archaeology* (Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 11), Langenweissbach, 2008, 187-212.
- Sokolovska 2012 Sokolovska, V., *The Ancient town at Isar-Marvinci, Valandovo*, Skopje, 2012.
- Şahin 2012 Şahin, N., “Apollon Klarios Bilicilik Merkezi”, Ed. Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z., Polat, G., *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 2012, 317-341.
- Şahin 2014 Şahin, N., “Les Campagnes de 2010 et 2011 à Claros: nouveaux apports”, Ed. Moretti J. ve Rabatel L., *Le Sanctuaire de Claros et son oracle. Colloque International Lyon, Maison de l’Orient et de la Méditerranée Amphithéâtre Benveniste 13-14 / 01 / 2012*, Lyon, 2014, 13-31.

- Şahin 2015 Şahin, N., “Klaros’tan Altın Yıldızlı Bronz Tanrıça Heykelciği”, Ed. Okan, E. ve Atilla, C., *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan / Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, İstanbul, 2015, 397-404.
- Şahin ve Günata 2016 Şahin, N. ve Günata, G., “Klaros’ta Ele Geçen Altın Buluntular”, *Lydia ‘Altın Ülke’ Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu, 9-11 Ekim 2015*, Salihli, 390-398.
- Tasić 2004 Tasić, N., “Historical picture of development of Early Iron Age in the Serbian Danube basin”, *Balkanica* 35, 2004, 7-22.
- Van der Vaart-Verschoof ve Schumann 2017 Van der Vaart-Verschoof, S. ve Schumann, R., “Differentiation and globalization in Early Iron Age Europe: Reintegrating the early Hallstatt period (Ha C) into the debate”, Ed. Van der Vaart-Verschoof, S. ve Schumann, R., *Connecting Elites and Regions: Perspectives on contacts, relations and differentiation during the Early Iron Age Hallstatt C period in Northwest and Central Europe*, Leiden, 2017, 9-27.
- Vassileva 2007 Vassileva, M., “First Millennium BC Ritual Bronze Belts in an Anatolian and Balkan Context”, *Thrace in the Graeco-Roman World, Proceedings of the 10th International Congress of Thracology, Komotini-Alexandroupolis 18-23 / 10 / 2005*, Athens, 2007, 669-679.
- Verger 2008 Verger, S., “Notes sur les vêtements féminins complexes figurés sur les stèles dauniennes”, Ed. Volpe, G., Strazzulla, M. J. ve Leone, D., *Storia e archaeologia della Daunia in ricordo di Marina Mazzei: atti delle giornate di studio (Foggia 19-21 maggio 2005)*, Bari, 2008, 103-132.

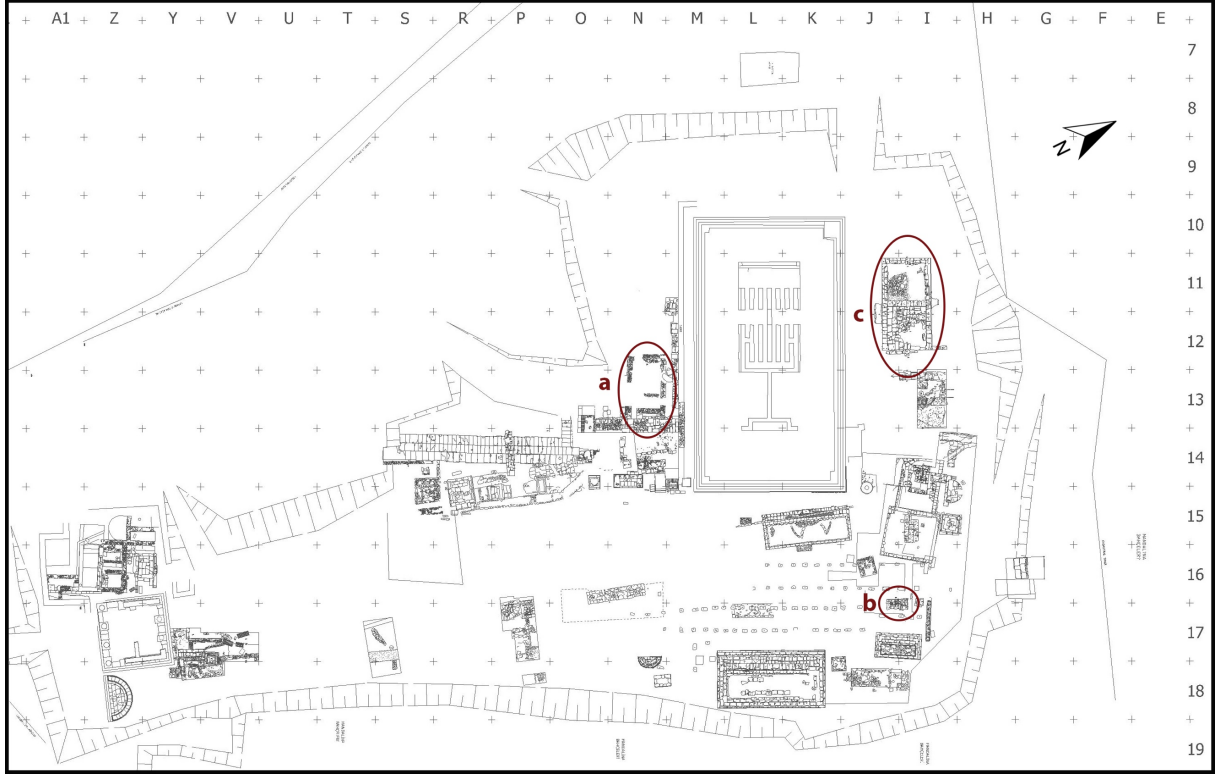
Resimlerin Listesi

Resim 1. Klaros Apollon Kutsal Alanı Vaziyet Planı. a. Leto ile ilişkili MÖ 7. yüzyıl yapısı, b. Artemis’e adanmış Arkaik sunak, c. Artemis’e adanmış Geç Hellenistik Dönem Tapınağı.

Resim 2. Katalog Numarası 1-3

Resim 3. Katalog Numarası 4-11

Resim 4. Katalog Numarası 12-15

Resim 1. Klaros Apollon Kutsal Alanı Vaziyet Planı. a. Leto ile ilişkili MÖ 7. yüzyıl yapısı, b. Artemis’e adanmış Arkaik sunak, c. Artemis’e adanmış Geç Hellenistik Dönem Tapınağı.

1

2

3

Resim 2. Katalog Numarası 1-3

4

5

6

7

8

9

10

11

Resim 3. Katalog Numarası 4-11

12

13

14

15

Resim 4. Katalog Numarası 12-15

Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları

Work on the application of reinforcement and underwater conservation techniques to the remains of the Hasankeyf Mardinike Social Complex

Mesut YILMAZ, Bekir ESKİCİ, Mevlüt ELİÜŞÜK,
M. Serdar AKGÖNÜL, Y. Selçuk ŞENER*

Öz

Baraj yapımları gibi büyük imar-inşa faaliyetleri, alanda kalan kültürel mirasın korunmasını her zaman olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumdaki tarihi ve kültürel mirasın yerinde saklanması/korunması/kurtarılması, olumsuz etkilerin azaltılması için korumaya yönelik çeşitli müdahalelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HEPP) Projesi'nin rezervuar alanında kalacak olan Hasankeyf'te, sürdürülen kurtarma kazılarında, 2008-2010 yılları arasındaki kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan Mardinike Külliyesi kalıntılarında yapılan çalışmalar da bu tür sorun ve çözüm çabalarına örnek oluşturmaktadır. Bu makalede, su altında koruma projesi kapsamında Mardinike Külliyesi kalıntıları üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar, yapı malzemelerinin incelenmesi, kalıntılarda korunma sorunlarının tespit edilmesi ve su altında korunabilmesi için uygulanan restorasyon ve korumaya ilişkin müdahaleler detaylı olarak ele alınmıştır. Çalışmamız, ileriki süreçlerde, benzer biçimde yok olma tehdidi altında kalan tarihi ve kültürel mirasın kurtarılması çalışmalarına katkı sunma amacı taşımaktadır; ayrıca barajın ekonomik ömrünün sona ermesinden sonra Mardinike Külliyesi kalıntılarının geri kazanılmasına yönelik çaba gösterecek gelecekteki araştırmacılar tarafından yapılacak bilimsel araştırmalar için de kaynak teşkil edecektir.

Anahtar kelimeler: Barajlar, Kültürel Miras, Hasankeyf, Mardinike Külliyesi, Su Altında Koruma, Restorasyon.

Abstract

Large public-construction activities such as dams always negatively effect the cultural heritage located in the area. In this situation the preservation/conservation/salvage of historical and cultural heritage necessitates various intervention studies to protect against the negative effects. In this study about the remains of the Mardinike Social Complex, which were discovered between 2008-2010, by the salvage excavations in Hasankeyf, which will be within the reservoir area of the Ilısu Dam and Hydroelectric Power Plant (HEPP) Project, is set a precedent about the kind of problems and efforts at resolution. In this article are discussed in detail the underwater conservation project within the studies on the remains of the Mardinike Complex, the investigation of the building materials, the protection problems in the remains and the restoration and conservation interventions applied to protect them under water. Our study aims to contribute to the efforts to save historical and cultural heritage under threat of extinction in the future; it will also be a source for scientific research by future researchers who will endeavor to recover the remains of the Mardinike Social Complex after the end of the economic life of the dam.

Key words: Dams, Cultural Heritage, Hasankeyf, Mardinike Social Complex, Underwater conservation, Restoration.

* Restoratör-Mimar Mesut Yılmaz, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, e mail: yilmazmesut10@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-7143-4349>), Prof. Dr. Bekir Eskici Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Ankara. e mail: bekireskici01@gmail.com, Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt ELİÜŞÜK, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karabük, e mail: mevluteliusuk@karabuk.edu.tr, Öğr. Gör. M. Serdar AKGÖNÜL, Batman Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Batman, e mail: serdarakgonul@gmail.com, Prof. Dr. Yaşar Selçuk Şener, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Ankara. e mail: s.sener@hbv.edu.tr

1. Giriş

İnsanlık tarihinin 20. yüzyıla kadarki bölümü içinde doğal çevreyi ve tarihi yerleşimleri altüst eden, büyük çevre ve koruma sorunlarına neden olan bayındırlık projeleri sıkça gündeme gelmiyordu (Ahunbay 1998: 326). 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok ülkede ulusal düzeyde önem taşıyan bayındırlık projelerinin (otoyol, barajlar, termik santraller vb.) gerçekleştirilmesi doğal ve kültürel miras alanlarının büyük oranda zarar görmesini ve yok olma tehdidi ile karşılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Yok olma tehdidi altındaki doğal ve kültürel miras alanlarının kurtarılması, olumsuz etkilerin azaltılması için önlemlerin alınması gerekmektedir.

Resim 1. Ilisu Barajı ve Rezervuar Alanı (DSİ Arşivi)

Ülkemizde ulusal düzeyde önem taşıyan birçok bayındırlık proje yatırımları gerçekleştirilmektedir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Dicle Nehri'nin toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin çalışmalar doğrultusunda, 1954 yılında DSİ Genel Müdürlüğü tarafından başlatılan ve 2006 yılında fiilen inşasına başlanan Ilisu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesidir (Sevgi Çetin ve Yılmaz 2017: 11) (Resim 1). Baraj rezervuar alanında kalacak olan Hasankeyf yerleşmesinde, sahip olduğu anıtlar ve arkeolojik kalıntıların araştırması, belgelenmesi ve korunması için 2004-2014 yılları arasında 43 farklı alanda kazı ve sondaj yapılmış, 144 taşınmaz kültür varlığı ortaya çıkarılmıştır (Uluçam 2017: 15).

Kazı başkanlığı tarafından 2008-2010 yılları arasındaki kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılardan biri de Mardinike Külliyesi kalıntılarıdır. Hasankeyf Aşağı Şehrinin kuzeydoğu ucunda yer alan ve Orta Çağ Türk döneminden günümüze ulaşmış olan Mardinike Külliyesi, in-situ durumundaki mekânların farklı dönemlerde yapılan eklemelerle oluşmasından kaynaklı karmaşık bir plan ve mimariye sahiptir (Resim 2-3).

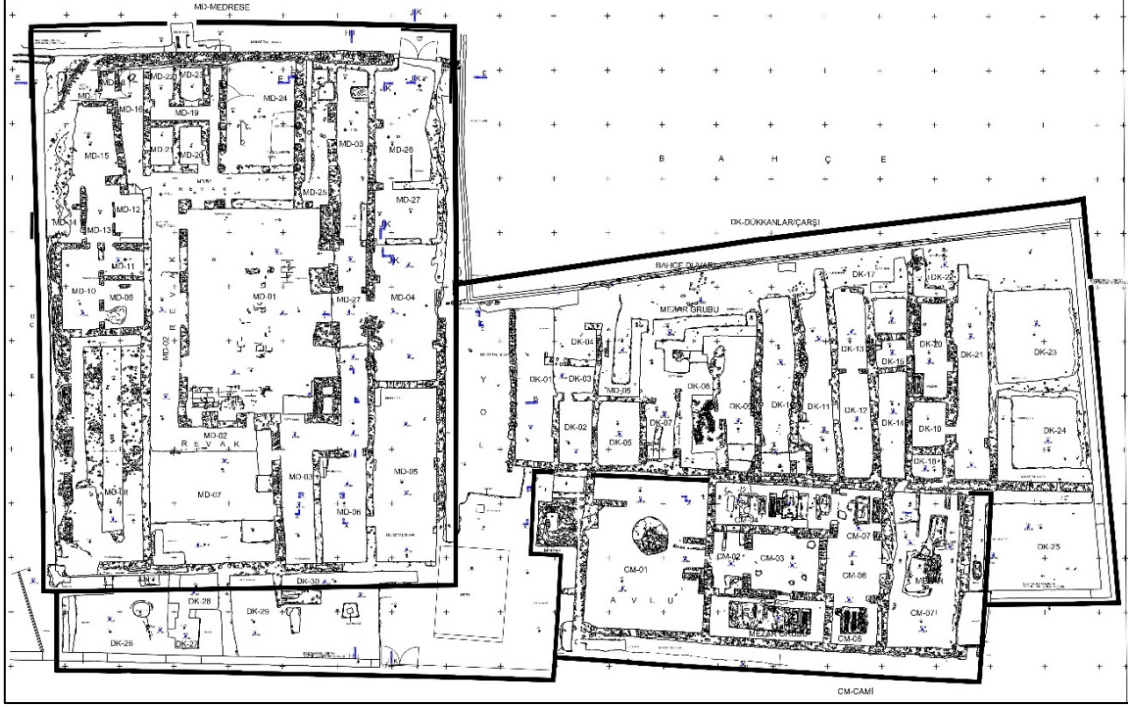

Resim 2. Hasankeyf Mardinike Külliyesi Genel Görünümü (Yazar Arşivi)

Resim 3. Hasankeyf Mardinike Külliyesi Koruma Uygulamaları Öncesi Ve Genel Görünümü (yazar arşivinden)

Külliye, A ve B olmak üzere iki bloktan oluşmaktadır (Resim 4). A.Blok, Ortaya çıkartılan bazı mimari iz ve kalıntılardan buradaki Orta Çağ yapılaşmasının Roma İmparatorluk Dönemi yapı kalıntılarının üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu mekânda yer alan ‘U’ biçiminde revakların çevrelediği avlunun güney kanadında enine dikdörtgen planı, mihrap önü kubbeli ve mihrap duvarına paralel iki sahnadan oluşan bir cami yer almaktadır. Birinci sahn son cemaat yeri şeklinde düzenlenerek ikinci sahna göre daha dar tutulmuş ve günümüze daha sağlam gelebilmiştir. Orta avlunun batı bölümünde geniş bir mekan ile kuzeyinde avlu boyunca uzanan ve sonradan düzenlediği sanılan bir salon yer almaktadır. Avlunun doğusunda ise yine sonradan tasarlanmış tuğladan örülmüş, sütunlarla çevrili ikinci bir salon daha mevcuttur. Bu yapılanma nedeniyle komplekse ‘Sahil Sarayı’ adı da verilmiştir. Kuzeydoğu köşede ise tuvalet ve banyo mekanları sıralanmaktadır. B. Blok ise, iki bölümden oluşmaktadır. Batı bölümünde, kuzeyde küçük bir avludan geçilen ve en güneydeki mihraba kadar uzanan cami bölümü yer almaktadır. Bloğun bu kanadı, daha sonraki dönemlerde zemine yerleştirilmiş alçıdan sanduka ile anıtsal mezar odaları (türbe) haline getirilmiştir. Bu kesimin doğusunda bulunan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan tonoz örtülü paralel sahnlar, ocak teşkilatı, niş ve sekileriyle imaret ve han olarak düzenlenmiştir (Uluçam-Eliüşük 2018: 278).

Resim 4. Hasankeyf Mardinike Külliyesi Vaziyet Planı (Hasankeyf Kazı Başkanlığı Arşivi)

Farklı dönemlere ait çeşitli yapı kalıntılarında oluşan ve çoğu temel seviyesine kadar yıkılmış olan kalıntıların 2008 yılında belgelenme projesi¹ yapılmış (Resim 4); proje kapsamında kalıntılara ilişkin malzeme koruma ve malzeme analiz raporları da hazırlanmıştır².

Mardinike Külliyesi kalıntılarının İlisu Baraj rezervuar alanında olması nedeniyle baraj gölü suları altında kaldıktan sonraki süreçte suyun hidrolik etkisi, statik etkisi ve kalıntılar üzerinde aşındırıcı etkisinin yaratacağı deformasyon, çökme, vb. tahribat riskleri altında olacağı değerlendirilmiştir. Bu nedenle 2017 yılında, sudan etkilenecek kalıntıların stabil hale getirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla 2008 yılında tamamlanmış belgeleme projesi ile yerinde inceleme ve önceki uygulanmış örneklerin araştırma verilerine dayanarak su altında koruma projesi hazırlanmış ve bu proje doğrultusunda da alanda koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada; Mardinike Külliyesi kalıntılarına ilişkin olarak su altında koruma projesi kapsamında yapılan, yapı malzemelerinin incelenmesi, kalıntıların korunma sorunlarının tespit edilmesi ve su altında korunacak kalıntılar üzerinde uygulanan restorasyon ve koruma müdahaleleri detaylı olarak ele alınmıştır.

¹ Belgeleme projesi KABA, Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme Mimarlık Ltd. tarafından hazırlanmıştır.

² Malzeme koruma raporu Prof. Dr. Bekir Eskici ve malzeme analiz raporu Yrd. Doç. Dr. Ali Akın Akyol tarafından hazırlanmıştır

2. Ülkemizde Uygulanmış Su Altı Koruma Projelerinin İncelenmesi

Mardinike Külliyesi kalıntılarının baraj sularından korunması için yapılan müdahalelerin, uygulama detayları ve aşamalarının belirlenmesi aşamasında, ülkemizde daha önce baraj gölü suları altında kalma tehdidiyle karşılaşmış olan Zeugma ve Alliano arkeolojik alanlarındaki kalıntıların korunmasına ilişkin yapılmış uygulamalar ve araştırma sonuçları incelenmiştir.

Ülkemizde baraj gölü suları altında kalma tehdidiyle karşılaşmış kültürel mirasın su altında korunmasına yönelik yapılan koruma uygulamalarının ilk uygulandığı yerlerden biri Zeugma arkeolojik alanıdır. Fırat Nehri üzerinde yapılan ve 2000 yılında tamamlanan Birecik Barajı'nın rezervuar alanında bulunan ve 1/3'lük bölümü baraj gölü suları altında kalmış olan Zeugma arkeolojik alanındaki kalıntıların su altında (yerinde) korunması için yapılan koruma uygulamaları yoğunlukla kurtarma kazılarında B bölgesi olarak tanımlanan bölgedeki kalıntılarda uygulanmıştır. B bölgesindeki kazılarda ortaya çıkarılan yapı kalıntılarının tamamı, duvar resimleri ve mozaiklerin bir bölümü yerinde bırakılmıştır (Şener 2007: 193). Bu yapı kalıntılarının, duvar resimleri ve mozaiklerin su altında korunması amacıyla ilk olarak yapı kalıntıları, duvar resimleri ve mozaikleri sağlamaştırmaya yönelik temizlik, derz onarımı, enjeksiyon, capping (Harpuştalama) ve tamamlama gibi uygulamalar yapılmıştır. Ardından yapı kalıntılarının, duvar resimleri ve mozaiklerin baraj gölü sularının olumsuz etkilerinden korunmasına yönelik olarak yüzeyleri Japon kâğıdı ve 5 cm kalınlığında su geçirimsiz katkı içeren hidrolik kireç harcı ile kaplanmış, üzerleri toprak ve çakıl dolgu malzemeleri ile örtülmüştür (Nardi-Schneider 2013:55-70; Nardi 2005:331-346; Şener2007:193).

Zeugma B bölgesindeki kalıntıların, baraj gölünün normal işletme seviyesi ile maksimum su kotuna yakın kotalarda yer alması nedeniyle suyun dalgalanma ve gelgit hareketlerinin aşındırıcı etkilerine maruz kalarak büyük tahribatlarla karşılaşabilecekleri öngörülmüştür. Bu öngörülen duruma karşı kalıntıların korunması için toprak dolgunun üzerine büyük boyutlu çakıl (taş) dolgu serilmiş; kıyı şeridinde ise içleri çimento kum karışımı ile doldurulan çuvallar dizilerek bir set oluşturulmuştur. Ancak zaman içerisinde suyun dalgalanma ve gelgit hareketinin neden olacağı tahribatlara karşı yapılan bu koruma uygulamalarının yetersiz kaldığı; hatta yapı kalıntılarının, duvar resimlerinin ve mozaiklerin geri döndürülemez tahribatlara uğradıkları görülmüştür (Nardi-Schneider 2013:55-70; Şener2007:193).

Mardinike Külliyesi kalıntılarının baraj gölünde su akıntılarının en az olduğu ve derin bir bölgede yer alacak olması nedeniyle suyun dalgalanma ve gelgit hareketlerinin aşındırıcı etkileri ile karşılaşmayacağı değerlendirilmiştir.

Baraj gölü altında kalan kültürel mirasın su altında (yerinde) korunmasına yönelik yapılan koruma müdahalelerinin uygulandığı diğer bir örnek ise, İzmir, Bergama yakınlarında yer alan Alliano arkeolojik alanıdır. Alan, 2005 yılında tamamlanan Yortanlı Barajı'nın 2010 yılında su tutmaya başlaması ile oluşan göl altında kalmıştır. Antik termal hamam kalıntılarının bulunduğu Alliano arkeolojik alanının su altında (yerinde) korunmasına yönelik çalışmalarda, Zeugma B bölgesindeki koruma uygulamalarına benzer şekilde ilk olarak kalıntıların mevcut durumlarını stabil hale getirme, sağlamaştırma, güçlendirme amaçlı temizlik, derz onarımı, enjeksiyon, capping ve tamamlama gibi uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamaların yanında yeterli düzeyde statik ve stabilite davranışına sahip olmayan kemer, tonoz ve lento elemanlarının desteklenmesi için doğal taş malzemeden örülen duvarlar teşkil edilmiştir. Ardından alandaki kalıntıların tamamının üzeri SP (SW) sınıfı üniform kum ve az

çakıldan oluşan bir dolgu (siltli kum) malzemesi ile örtülmüştür. Söz konusu dolgu malzemesinin suyun hareketleri ile akmasını önlemek için dolgu tabakasının bitim şev eğimleri, % 10'dan az olacak şekilde yapılmıştır. Dolgu şev eğimlerinin % 10'dan az olacak şekilde yapılamadığı kesimlerde 1/1.5 şev eğimli 10-50 kg/adet kategorisinde doğal taşlardan düzgün yerleştirme metodu ile anroşman tabakası teşkil edilmiştir (Arisoy vd. 2011:153-166; Hamamcioğlu Turant vd. 2013: 653-672).

Dolgu malzemesi olarak kum ağırlıklı bir malzeme kullanılmasının nedeni, siltli kumun geçirimsizlik özelliği olan bir malzeme olması; böylelikle de ılıca suyunun dolgu tabakasının içinde hareketlerinin sürekliliğini sağlayacak olmasıdır. Diğer bir neden ise, kalıntıların baraj gölünün minimum ve maksimum su seviyeleri arasında bir kotta yer alması nedeniyle dolgu tabakasının göl sularının yükselmesi ve alçalmasından etkilenerek olması, göl sularının yükselmesi ve alçalması sırasında serbest su yüzeyi ile dolgu içindeki su seviyesi arasında seviye farkının oluşmayacak oluşudur (Arisoy vd. 2011:153-166; Hamamcioğlu Turant vd. 2013: 653-672).

Allianoi arkeolojik alanının su altında (yerinde) korunmasına yönelik uygulamalar, Mardinike Külliyesi kalıntılarının su altında (yerinde) korunmasına yönelik uygulama kararlarının alınmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılardan biri Mardinike Külliyesi kalıntılarının baraj gölünün işletme kotu su seviyesinin yaklaşık 50 m altında yer alacak olması nedeniyle baraj gölündeki su seviyelerinin değişmelerinden etkilenmeyeceği değerlendirilerek dolgu malzemesinin seçiminin yapılmasıdır.

3. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarını Oluşturan Malzeme Türleri ve Yapı Kalıntılarında Gözlenen Bozulmalar

Mardinike Külliyesi kalıntılarının baraj gölünün olumsuz etkilerinden korunmasında müdahalelerin belirlenebilmesi için malzeme türleri, malzeme özellikleri ve kalıntılarda oluşan bozulmalar tespit edilmiştir.

3.1. Yapı Kalıntılarını Oluşturan Malzeme Türleri

Mardinike Külliyesin yapı kalıntılarında yapılan incelemede, değişik dönemlerde farklı malzeme ve inşaat teknikleri kullanıldığı (Resim 5) gözlenmiştir. Orta Çağ dönemine ait duvarların düzenli sıralar oluşturan moloz taş örgü tekniği ile oluşturulduğu; bazı mekanlarda temel seviyesinde rastlanan ve birkaç iri kesme taş sırasından oluşan duvar kalıntılarının ise burada Roma İmparatorluk Dönemi'nin varlığına işaret eden önemli yapı unsurları olarak dikkati çekmekte olduğu ortaya çıkartılmıştır (Eskici 2008: 3). Çoğu harap vaziyetteki bazı mekânların duvarlarının sıva tabakaları ile kaplı olduğu mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır. Söz konusu yapı malzemelerinin özellikleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Taş Malzeme: Duvarların iç çekirdeğini oluşturan moloz dolgu içinde irili ufaklı çeşitli boy ve türlerde taşlar kullanılmıştır. Bu dolgu üzerini kaplayan moloz örgüde ise farklı türlerde yerel kireçtaşları çeşitli boyutlarda kullanılmıştır. Roma İmparatorluk Dönemine ait iri kesme taş sıralarından oluşan duvar kalıntılarında beyaz renkli kireçtaşları kullanılmıştır (Eskici 2008: 3). Alandaki dekoratif özelliklere sahip İslami Dönem mezar taşları da kireç taşındadır. Bölgenin jeolojik formasyonuna uygun ana kayaç grubundan olan kireçtaşları, gözenekli ve yumuşak dokusuyla uygun olmayan hava ve ortam koşullarında bozulmaya elverişli özellikler göstermektedir (Akyol 2008) (Resim 5A-5B).

Tuğla Malzeme: Mevcut yapı kalıntılarında tuğla kullanımı yaygın değildir. Birkaç alanda tuğla örgüye sahip ayak/sütun kalıntılarında rastlanmıştır (Eskici 2008). Tuğlalar kırmızı kil hamurundan iyi derecelerde ($900^{\circ}\text{C}<T$) pişirilerek elde edilmiş olup az gözenekli yapıya sahiptir (Resim 5C).

Harç ve Sıva Malzeme: Yerinde yapılan incelemelerde külliye kalıntılarında farklı dönemlerde yapıldığı düşünülen çeşitli renk ve dokularda harç ve sıvalara rastlanmıştır. Duvarların üzerindeki mevcut iz ve sıva kalıntılarında dolayı çoğu mekânın iç duvarlarının sıva ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Taş örgü arasındaki derz malzemesini oluşturan harçlarda renk ve doku bakımından farklılıklar gözlenmektedir (Eskici 2008: 4). Harç ve sıvalarda ağırlıklı olarak kireç, alçı (cas) ve agrega (kum, taş kırığı, kil) karışımları kullanılmıştır (Akyol 2008) (Resim 5D).

Resim 5. Mardinike Külliyesi, Resim 5A: Moloz Taş Malzeme Kullanımı, Resim 5B: Kesme Taş Malzeme Kullanımı, Resim 5C: Tuğla Malzeme Kullanımı, Resim 5D: Sıva Kullanımı (Yazar Arşivi)

3.2. Yapı Kalıntıları ve Malzemelerinde Gözlenen Bozulmalar ve Nedenleri

Arkeolojik alanlardaki yapılar ve yapı grupları zamanla geçirdiği sarsıntı (deprem) ve yıkımlara bağlı olarak bünyesinde statik sorunlar meydana gelmesi neticesinde günümüze yapı kalıntıları şeklinde ulaşabilmektedirler. Yerinde yapılan incelemelerde Mardinike Külliyesi yapı kalıntılarının büyük ölçüde temel seviyesine kadar yıkılmış veya kısmen ayakta kalabilmiş durumda oldukları, mevcut duvar kalıntılarının dış etkenlere (yağmur, rüzgâr vb.) bağlı olarak yıkılma, çökme gibi ciddi yapısal sorunlar ortaya koydukları, duvar örgülerinde bu süreci hızlandırıcı rol oynayacak çözülme ve dökülmelerin oluştuğu gözlenmiştir.

Külliyeye yapılarına ait duvar kalıntılarının diplerinde veya içinde gelişen bitki kökleri de diğer bir tahribat etkeni olarak dikkati çekmektedir. Tahribatı hızlandırıcı rol oynayan bu sorunlar malzeme bozulmalarında da önemli bir etken olarak kendini göstermektedir (Eskici 2008: 4). Tespit edilen bozulmalar aşağıda sıralanmıştır.

Yapı Kalıntılarında Çatlak / Ayrışmalar: Yapı kalıntılarının duvar örgülerinde özgün duvar bağlantısında açılmalar ve örgüde çatlaklar/yarıklar/açılmalar oluşması şeklinde görülen çatlak / ayrışmalar deprem ve benzeri hareketlere bağlı olarak örgü yük dengesindeki değişimler ve örgü düzeninin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Yerinde yapılan incelemelerde külliye kalıntılarının duvarlarında, küçük çatlaklardan, yapısal ayrılmalara varan ölçülerde değişik boyutlarda ve yerlerde çatlak / ayrışmaların olduğu görülmüştür (Resim 6).

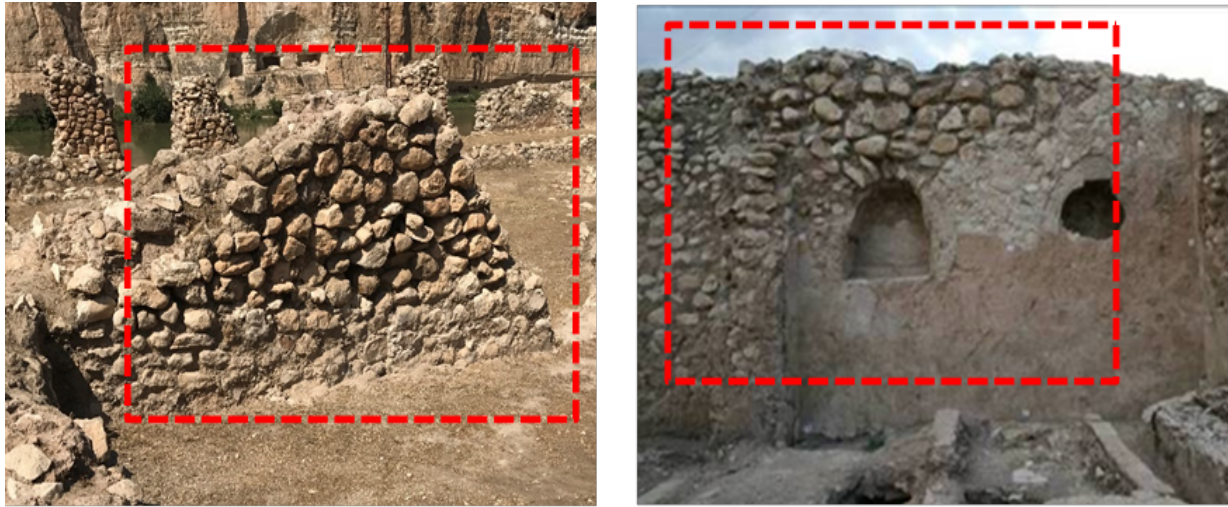
Resim 6. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarında Çatlak / Ayrışma Örnekleri (Yazar Arşivi)

Duvar Örgülerindeki Bölgesel ve Birim Eleman Kayıpları: Yapı kalıntılarının duvar örgülerinde, birim (tek) kaplama taşı kayıpları, daha geniş örgü alanlarını oluşturan kaplama kayıpları, mevcut duvar yüzeyindeki kaplamaların büyük oranda ve tamamen dökülmesi veya duvarın/yapının bir bölümünün kaybı şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Şener 2014: 980). Külliye kalıntılarının farklı yerlerindeki duvarlarında çevresel iç ve dış etkenlerin neticesinde ve örgüyü oluşturan malzemenin zaman içerisinde hasar görüp fiziksel özelliklerini yitirmesinin de etkisiyle ortaya çıkan, bölgesel ve birim eleman kayıpları tespit edilmiştir (Resim 7).

Resim 7. Mardinike Külliyesi Duvar Örgülerinde Bölgesel ve Birim Eleman Kayıpları Örnekleri (Yazar Arşivi)

Yapı Kalıntıları Duvar Örgülerinde Derz Boşalmaları: Yerinde yapılan incelemelerde Külliye kalıntılarının farklı yerlerindeki duvar örgülerinde derz dökülmeleri ve boşalmaları görülmüştür (Resim 8). Duvar örgülerinde birim eleman malzemeleri arasında bağlantı sağlayan derz harçlarındaki dökülme ve kayıplar (derz boşalmaları) en sık karşılaşılan bozulma sorunlardandır (Eskici vd. 2008: 26; Şener 2013: 614, Eskici 2018: 473). Derzlerde dökülmeler ve boşalmalar, derzde kullanılan harcın fiziksel bütünlüğünü kaybederek gevşemesi, dağılması ya da birim elemanların yatayda ya da düşeyde hareket ederek derzi bozmasından kaynaklanmaktadır (Yılmaz-Tek 2018: 59).

Resim 8. Mardinike Külliyesi Duvar Örgülerinde Derz Boşalması Örnekleri (Yazar Arşivi)

Özgün Sıva Kalıntılarındaki Sorunlar: Arkeolojik alanlardaki sıva kalıntıları üzerinde dış etkenlerden (yağmur, rüzgâr vb) kaynaklanan aşınma, kirlenme, çatlama ve taşıyıcı duvar ile bağlantısında açılmalar, kopmalar gibi bozulmalara rastlanmaktadır (Akgönül-Eliüşük 2016: 195; Eskici 2018: 473). Büyük ölçüde tahribata uğrayarak bugüne ulaşmış olan külliye yapı kalıntılarının yerinde yapılan incelemesinde mevcut sıvalarda söz konusu sıva bozulmaları tespit edilmiştir (Resim 9).

Resim 9. Mardinike Külliyesi Özgün Sıva Kalıntıları Örnekleri (Yazar Arşivi)

Yapı Kalıntılarında Bitkisel Gelişim: Gelişmiş bitkiler, özgün yapıya risk oluşturan koruma problemlerinin bir diğeridir. Özellikle duvar üstlerinde gelişen ot ve diğer bitkiler, kökleriyle derz harçlarındaki boşluklara tutunarak gelişmektedir. Bitki gelişiminin kökleriyle harçları tahrip ettiği, derz harçlarında (dökülmeye oluşan) kayıplara/açılmalara yol açtığı bilinmektedir (Küçükaya 2004: 89; Eskici 2011: 191). Duvarların üst bölümlerinde ve kaplaması dökülen duvar örgü boşluklarında gelişen irili ufaklı bitkilerin kök ve gövdeleri, önce derz harçlarının, daha sonra örgüdeki kaplama ve iç dolguların dökülmelerini kolaylaştırmaktadır (Şener 2014: 983) (Resim 10).

Resim 10. Mardinike Külliyesi Yapı kalıntılarında Bitkisel Gelişim (Yazar Arşivi)

4. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Restorasyonu ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulamalar

Mardinike Külliyesi kalıntılarının Iısu Baraj Gölü suları altında kaldıktan sonraki süreçte su altı koşullarının olumsuz etkilerinin neden olabileceği tahribatlara karşı önlemleri amaçlayan restorasyon ve koruma müdahaleleri iki aşamalı olarak projelendirilmiş ve uygulama çalışmaları yapılmıştır. Birinci aşamada yerinde ve laboratuvar ortamında yapılan incelemeler sonucunda külliyeye kalıntılarında tespit edilen sorunların giderilmesi ve kalıntılarının stabil hale

getirilmesi, sağlamlaştırılması, güçlendirilmesi hedeflenmiştir. İkinci aşamada ise külliye kalıntılarının su altında kaldığında su ve suyun olumsuz etkileri (akıntı, taşınan alüvyonlar, vb.) ile doğrudan temasının kesilmesine ve koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik müdahaleler planlanmıştır.

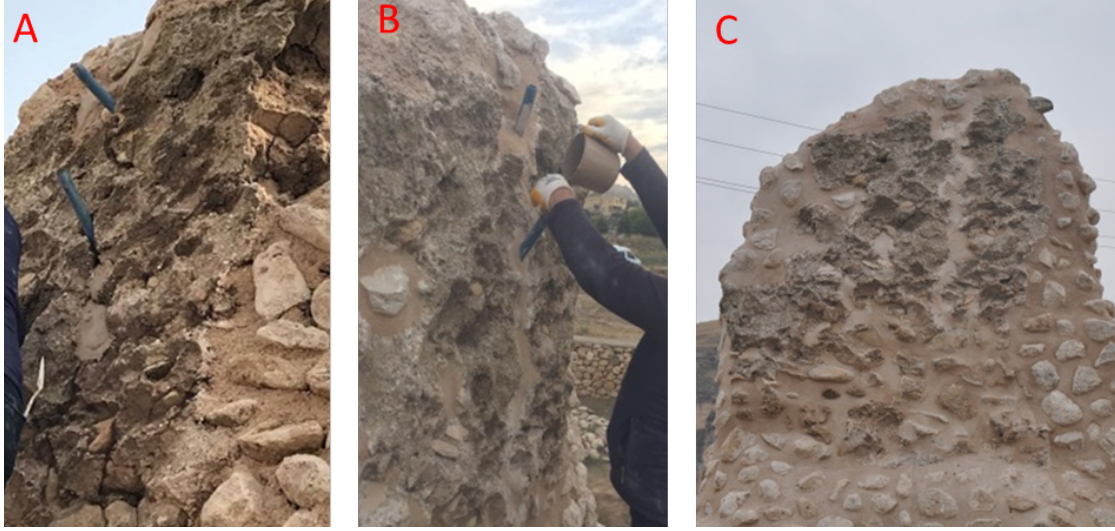
4.1. Yapı Kalıntılarının Sağlamlaştırılması/Stabilitesine Yönelik Uygulamalar

Yapı Kalıntılarının Bitki Örtüsünden Arındırılması ve Temizlik: Mardinike Külliyesi kalıntılarının stabil hale getirilmesine, sağlamlaştırılmasına ve güçlendirilmesine yönelik olarak capping (harpuştalama), derz dolgu, örgü tamamlama gibi harçlı uygulamaların yapılabilmesi için duvar kalıntılarının üstünde, derz boşluklarında gelişen, biriken ot, vb. köklü bitkiler ve topraklı birikintiler önce mekanik yöntemlerle ardından yıkama işlemiyle temizlenmiştir (Resim 11). Bu temizlik çalışmaları dışında külliye kalıntılarının değişik bölümlerinde bulunan moloz yığınları tahliye edilmiştir.

Resim 11. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Bitki Örtüsünden Arındırılması ve Temizlik Çalışmaları (Yazar Arşivi)

Strüktürel Çatlak / Ayrışmalara Yapılan Sağlamlaştırma Çalışmaları: Mardinike Külliyesinin duvar kalıntılarının değişik bölgelerinde tespit edilen çatlak ve ayrışmalar, boşlukların neden olabileceği örgüdeki olası dökülmelerin ve göçmelerin engellenmesi amacıyla, % 60 hidrolik kireç, % 10 taş tozu (1 mm elek altı), % 30 katkı (mikronize karbonatlar) ve yeteri kadar su karışım oranları ile hazırlanmış olan harç enjeksiyonu ile doldurulmuştur (Resim 12). Yapısal güçlendirmelere yönelik bir müdahale türü olan enjeksiyon uygulaması; duvar kalıntılarındaki kılcal ve orta genişlikte çatlakların ve ayrışma boşluklarının içerisine özgün malzemelere uyum sağlayabilecek fiziksel ve kimyasal özellikteki sıvı dolgu harcının enjekte edilmesiyle doldurulması işlemidir (Zakar-Eyüpgiller 2015: 68; Akgönül-Elişük 2016: 195).

Resim 12. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Strüktürel Çatlak / Ayrışmalara Yapılan Sağlama Uygulaması, Resim 12A: Sıvı Dolgu Harcı için Hortumların Yerleştirilmesi ve Çatlağın Bordür Harcı ile Kapatılması, Resim 12B: Sıvı Dolgu Harcının Hortumlardan Çatlağa Akıtılması, Resim 12C: Sağlama Uygulaması Sonrası (Yazar Arşivi)

Kalıntı Duvar Örgülerindeki Bölgesel ve Birim Eleman Kayıplarının Tamamlanması: Mardinike Külliyesinin kalıntılarının çoğu temel seviyesine kadar yıkılmış veya kısmen ayakta kalabilmiş duvarları dış etkenlere bağlı olarak ayrılmaya, çözülmeye ve yıkılmaya yüz tutmuştur (Eskici 2008: 8). Bu durum duvar kalıntılarının geriye kalan bölümlerin sağlamlığını/dayanımını da etkileyen, ilerleyen zamanlarda bozulmanın büyümesi ve yeni yıkıntılar ve kayıplar halinde kendini gösterecek bir risk oluşturmaktadır (Şener 2014: 983). Külliye kalıntılarındaki bu riski ortadan kaldırmak için örgüde çözülmeye yol açacak eksik kısımların tamamlanarak sağlama yapılması yapılmıştır (Resim 13). Örgü Tamamlama uygulamasında özgün duvar örgü malzemesiyle benzer taşlar ve 1,5 ölçü hidrolik kireç, 2 ölçü kireçtaşı kırığı (iri taneli; 2 mm elek altı), 1 ölçü tuf tozu, ¼ ölçü tuğla kırığı ve yeteri kadar su oranlarında hazırlanan harç kullanılmıştır. Tamamlama yapılan örgü alanlarındaki örgülerde kullanılan benzer nitelikteki taşların boyutları özgün örgüdeki taş boyutlarından daha küçük tutulmuştur. Bu şekilde yeni ve özgün kısımların ayırt edilmesi sağlanmıştır.

Resim 13. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Duvar Örgülerindeki Bölgesel ve Birim Eleman Kayıplarının Tamamlanması, Resim 13A: Duvar Örgülerindeki Tamamlama Uygulamaları, Resim 13B-13C: Duvar Örgülerindeki Tamamlama Uyguları Sonrası (Yazar Arşivi)

Kalıntı Duvarlarının Üzerine Capping (Harpuştalama) Yapılması: Külliye yapı kalıntıları, örtüsü tamamen veya kısmen yıkılmış duvarlardan oluşmaktadır. Bu durumuna bağlı olarak duvar kalıntılarının üst bölümleri, kısa süre içerisinde dağılmaya, çökmeye, yıkılmaya ve/veya örgü malzemesinde kayıplar oluşmaktadır. Soruna karşı yapılması gereken en etkili koruma uygulaması olarak, bozulma ilerlemesinin durdurulması ve yeni bozulma oluşumlarının önlenmesi amacıyla sorunlu duvar üstlerinin capping (harpuştalama) adı verilen yeni ve kısıtlı bir ek örgü ile kapatılarak önlem alınması (Şener 2013: 615; Eskici 2008: 8) şeklinde uygulanmıştır. Uygulamada ilk olarak duvarların üst yüzeyinde yer alan bitki ve toprak kalıntılarının temizliği yapılmış ve temizlenen yüzeyler su ile yıkanarak tozdan arındırılmıştır. Daha sonra, 1 ölçü kaymak kireç, 0,5 ölçü hidrolik kireç esaslı onarım harcı, 2 ölçü kireçtaşı kırığı (iri taneli; 2 mm elek altı), 1 ölçü tuf tozu, ¼ ölçü tuğla kırığı ve Yeteri kadar su oranlarda hazırlanan harç ve küçük boyutlu moloz taşlar kullanılarak uygulama yapılmıştır (Resim 14). Uygulama esnasında harcın yavaş sertleşmesi sağlamak ve oluşabilecek çatlamalara karşı önlem olarak yeni yapılan alanların üzeri ıslak kendir çuvalı ile örtülmüştür (Eskici 2018: 476).

Resim 14. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Üzerine Capping (Harpuştalama) Yapılması, Resim 14A. Capping (Harpuştalama) Yapılması Uygulamaları, Resim 14B. Capping (Harpuştalama) Yapılmas Uygulamaları Sonrası (Yazar Arşivi)

Kalıntı Duvar Örgülerinde Derz Onarımları: Külliye Duvar örgüleri arasında eriyip dökülmüş, işlevini yitirmiş derz dolguları 2 ölçü hidrolik kireç, 2 ölçü kireçtaşı kırığı ve tozu (1 mm elek altı), 1 ölçü tuf tozu ve yeteri kadar su oranlarında hazırlanan harç ile yenilenmiştir (Resim 15). Sağlam özgün derz dolguları ise korunmuştur. Derz harcı yenilenme uygulamasında, yenilenecek olan derzlerin içindeki toprak vb. birikenler ile bağlayıcılık özelliğini kaybeden derz harçları fırça, spatula, keski, vb. gereçler yardımıyla temizlenir. Temizlenen derzler su ile ıslatılır. Islatılan derzlere yeni harç spatül, vb. gereçler ile doldurulur (Zakar-Eyüpgiller 2015: 68). Derz harcı kurumaya başladıktan sonra istenilen dokuyu elde etmek için derz üzeri spatül ile kazınarak pürüzlü hale getirilmiştir. Derz uygulaması yapılan alanlar belli aralıklarla sulanarak kontrollü bir kuruma gerçekleştirilmiştir.

Resim 15. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Duvar Örgülerinde Derz Onarımları, Resim 15A. Derz Onarımları Uygulamaları, Resim 15B. Derz Onarımları Uygulamaları Sonrası (Yazar Arşivi)

Sıva Kalıntılarının Sağlamlaştırılması: Külliye yapı kalıntılarında mevcut olan sıvalar çatlama ve taşıyıcı duvar ile bağlantısında açılmalar, kopmalar gibi bozulmalara uğrayarak bugüne ulaşmış durumdadır. Sıva kalıntılarının mevcut haliyle sağlamlaştırılıp korunması için

yapılan uygulamalarda önce çatlak ve boşlukların içlerine dolan toz, toprak ve harç artıkları çeşitli fırçalar, çubuklar yardımıyla iyice temizlenmiştir. Ardından akrilik reçine (Primal AC 33 su içinde %20) enjekte edilerek zayıflamış olan sıvalar güçlendirilmiştir (Resim 16).

Resim 16. Mardinike Külliyesi Sıva Kalıntılarının Sağlamlaştırılması, Resim 16A: Çatlak ve Boşlukların İçlerine Dolan Toz, Toprak ve Harç Artıkları Temizlenmesi, Resim 16B: Akrilik Reçine (Primal AC 33 Su İçinde %20) Enjekte Edilmesi (Yazar Arşivi)

Sıva ile arka taşıyıcı yüzey arasında oluşan ayrılma harç enjeksiyonu ile doldurularak ayrılmakta olan sıvanın taşıyıcı kısma yeniden bağlanması sağlanmıştır (Zakar-Eyüpgiller 2015: 170) (Resim 17). Karışımın oranı (akışkanlığı) çatlak ve boşlukların boyutuna göre belirlenen hidrolik kireç bağlayıcılı Malta 6002 harcı suyla akıcı hâle getirilip geniş uçlu enjektörler ile kenarlardan, çatlak ve yarıklardan akıtılmıştır. Çatlak ve yarık bulunmayan alanlarda ise yüzeyde açılan küçük deliklerden enjeksiyon yapılmıştır (Eskici 2004: 30). Harç enjeksiyonu sertleşene kadar bu bölgeler preslenerek desteklenmiştir.

Sıva yüzeylerindeki çatlak ve yarıklar yüzey rengine uygun hazırlanan hidrolik kireç bazlı harç ile kapatılmış; dökülen kenarlarını duvara bağlamak ve güçlendirmek için bordür harcı uygulanması yapılmıştır (Resim 17).

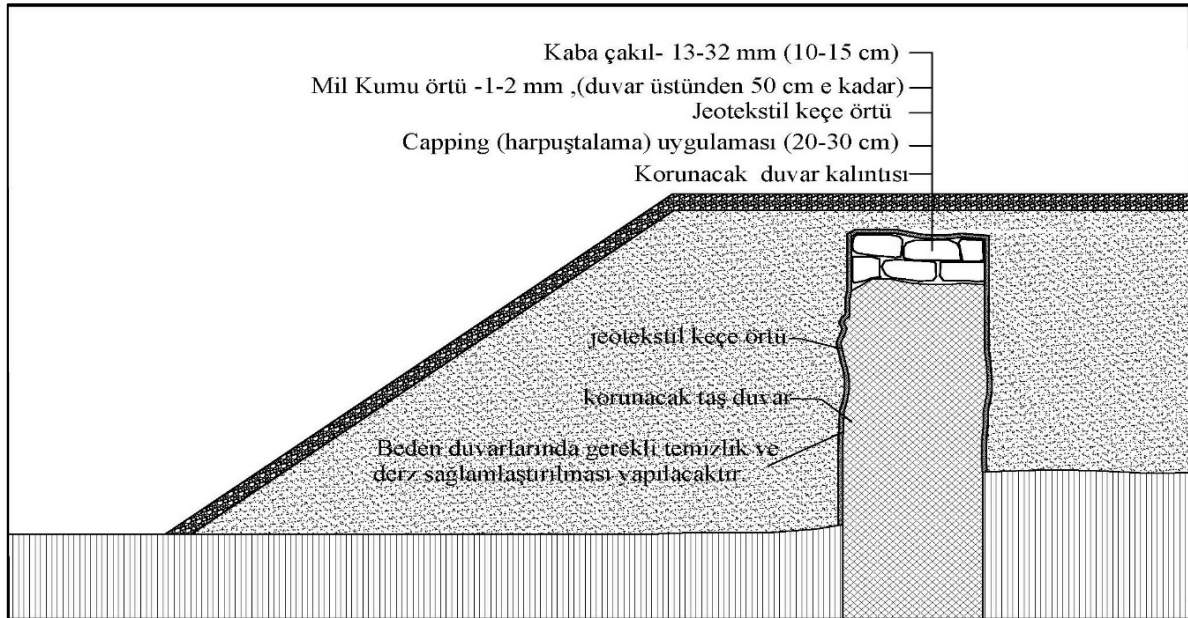
Resim 17. Mardinike Külliyesi Siva Kalıntılarının Sağlamaştırılması,
Resim 17A: Siva ile Arka Taşıyıcı Yüzey Arasında Oluşan Ayrılma Harç Enjeksiyonu Uygulanması,
Resim 17B: Dökülen Kenarlarını Duvara Bağlamak ve Güçlendirmek için Bordür Harcı Uygulanması,
Resim 17C-17D: Siva Kalıntılarının Sağlamaştırılması Uygulamaları Sonrası (Yazar Arşivi)

4.2. Yapı Kalıntılarının Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulamalar

İlisu Barajı Gölet'inde su tutulmasıyla, suyun altında kalacak olan Mardinike Külliyesi kalıntılarının, suyun hidrolik ve statik etkisi, suyun yığma yapı elemanlarındaki (birim elemanlar ile bağlayıcı harç) aşındırıcı etkileri sebebiyle deformasyon - çökme gibi tahribatların oluşacağı değerlendirilmektedir. Külliye yapı kalıntılarının stabil hale getirme, sağlamaştırılmasına ve güçlendirilmesine yönelik yapılan birinci guruptaki restorasyon uygulamalarının tamamlanmasının ardından (Resim 18), yapı kalıntılarının suyun hidrolik ve aşındırıcı etkilerinden mümkün olduğunca korunmalarına yönelik olarak en etkin ve dünyada, ülkemizde benzer şekilde su altında kalacak tarihi kalıntıların korunması için kullanılmasıyla kabul görmüş yöntem olan, kalıntıların üzerinin geçirimsizliği yüksek dolgu (mil kumu) malzemeleri ile örtülmesi uygulaması yapılmıştır (Resim 19). Bu uygulama, sular yükselirken kalıntılar içinde ya da etrafındaki dolguda kalacak hava kabarcıklarının çıkışına izin verecek, diğer yandan kalıntıların etrafında suyun serbest olarak dolaşmasını engelleyerek statik bir ortam sağlayacaktır (Türer 2016: 3).

Resim 18. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Restorasyon Uygulamaları Sonrası Görünümü (Yazar Arşivi)

Resim 19. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Su Altında Korumasına Yönelik Dolgu (mil kumu) Uygulaması Detayı (Yazar Arşivi)

Külliye kalıntılarının üzerinin geçirimsizliği yüksek dolgu (mil kumu) malzemeleri ile örtülmesi uygulamasında, ilk olarak dolgu malzemenin kalıntılarının yüzeyine doğrudan baskı ve sürtünme yaparak oluşturabileceği tahribatlara karşı yastık görevi görecektir olan jeotekstil keçe ile kalıntılarının yüzeyleri iki kat olarak örtülmüştür (Resim 20a). Daha sonra geçirimsizliği yüksek dolgu malzemesi olarak belirlenen mil kumu 50 cm yükseklikte tabakalar halinde uygulanmış, serilen her bir katman, el silindiri benzeri hafif ve titreşimsiz el aletleri kullanılarak sıkıştırılmıştır (Resim 20b). Tabakalar halinde uygulanan mil kumu dolgu en yüksek kalıntı üst kotunu 50 cm kalınlığında kapatacak şekilde yapılmıştır.

Resim 20. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Su Altında Korumasına Yönelik Uygulamaları, Resim 20A-20B: Jeotekstil Keçe Kalıntıların Yüzeyine İki Kat Olarak Serilmesi Uygulaması, Resim 20C-20D: Tabakalar Halinde Doldurulan Koruma Dolgu (Mil Kumu) Uygulaması (Yazar Arşivi)

Kalıntıların geçirimsiz dolgu malzemeleri ile örtülmesi uygulamasında en önemli etken kullanılacak agreganın su akışı ile birlikte taşınması riskidir. Bu riskin baraj havzası normal işletme seviyesine kadar su ile dolduğunda tabana yakın kotlarda oldukça düşük, hatta sıfır düzeyinde olacağı, ancak barajda su tutularak havzanın ilk olarak dolacağı aşamada kalıntıların bulunduğu kotlarda oluşacak su debisinin küçük boyutlu ve ağırlıktaki agregayı sürüklenme - taşıma riski bulunduğu değerlendirilmiştir. En kritik durumda yüzeyden su etkisi ile yuvarlanarak taşınması muhtemel malzeme çapının; 1-10 mm olduğu değerlendirilmektedir (Türer 2016: 4). Dolgu malzemesini hareket ettirebilecek hızda su hareketi olması durumuna karşı dolgu malzemenin üzerine 10-15 cm kalınlığında 16-32 mm çapında kaba çakıl (iri taş) katman ara boyut geçişleri olacak şekilde serilmiştir (Resim 21).

Resim 21. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Su Altında Koruma Uygulamaları Sonrası Görünümü (Yazar Arşivi)

5. Sonuç

Dicle Nehri Havzasının ekonomik düzeyinin geliştirilmesine yönelik olarak Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından 1954 yılında planlanan ve 2006 yılında inşasına başlanan İlısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HEPP) Projesi'nin rezervuar alanında kalacak olan Hasankeyf'te sürdürülen kurtarma kazılarında 2008-2010 yılları arasındaki kazı çalışmaları ile Mardinike Külliyesi kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bu çalışmayla, Mardinike Külliyesi kalıntılarının baraj Gölü suları altında kaldıktan sonraki süreçte baraj gölünün olumsuz etkilerinin neden olabileceği tahribatlardan korunarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi ve ileride baraj ekonomik ömrünü tamamladıktan sonra tekrar araştırılmasına ve sergilenmesine olanak sağlanabilmesi amacıyla oluşturulan proje kapsamında yapılan koruma uygulamalarının detayları ve aşamaları sunulmuştur. Proje kapsamında yapılan uygulamalar kültürel mirasın korunmasına ilişkin uluslararası belgeler ve kültürel mirasın su altında korunması konusunda yapılan son araştırma sonuçları dikkate alınarak belirlenmiştir. Yapılan uygulamalar iki farklı grupta değerlendirilebilir. Birinci grubu, külliye kalıntılarında tespit edilen bozulmaların giderilmesine ve kalıntıların stabil hale getirilmesine, sağlamaştırılmasına, güçlendirilmesine yönelik yapılan uygulamalar oluşturmaktadır. İkinci grubu ise külliye kalıntılarının su altında kaldığında su ve suyun olumsuz etkileri (akıntı, taşınan alüvyonlar, vb.) ile doğrudan temasının kesilmesine ve koruyucu ortam koşullarının sağlanmasına yönelik yapılan, kalıntıların üzerinin geçirimsizliği yüksek dolgu (mil kumu) malzemeleri ile örtülmesi uygulaması oluşturmaktadır. Mardinike Külliyesi kalıntılarının su altında korunmasına yönelik bu uygulamalar, ileriki süreçlerde baraj gölü suları altında kalma tehdidi ile karşılaşan kültürel mirasın korunması/kurtarılması için yürütülecek çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Resimlerin Listesi

Resim 1. İlısu Barajı ve Rezervuar Alanı (DSİ Arşivi).

Resim 2. Hasankeyf Mardinike Külliyesi Genel Görünümü (Yazar Arşivi).

Resim 3. Hasankeyf Mardinike Külliyesi koruma uygulamaları öncesi ve genel görünümü (yazar arşivinden)

Resim 4. Hasankeyf Mardinike Külliyesi Vaziyet Planı (Hasankeyf Kazı Başkanlığı Arşivi)

Resim 5. Mardinike Külliyesi, Resim 5A: Moloz Taş Malzeme Kullanımı, Resim 5B: Kesme Taş Malzeme Kullanımı, Resim 5C: Tuğla Malzeme Kullanımı, Resim 5D: Sıva Kullanımı (Yazar Arşivi)

Resim 6. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarında Çatlak / Ayrışma Örnekleri (Yazar Arşivi)

Resim 7. Mardinike Külliyesi Duvar Örgülerinde Bölgesel ve Birim Eleman Kayıpları Örnekleri (Yazar Arşivi)

Resim 8. Mardinike Külliyesi Duvar Örgülerinde Derz Boşalması Örnekleri (Yazar Arşivi)

Resim 9. Mardinike Külliyesi Özgün Sıva Kalıntıları Örnekleri (Yazar Arşivi)

Resim 10. Mardinike Külliyesi Yapı kalıntılarında Bitkisel Gelişim (Yazar Arşivi)

Resim 11. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Bitki Örtüsünden Arındırılması ve Temizlik Çalışmaları (Yazar Arşivi)

Resim 12. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Strüktürel Çatlak / Ayrışmalara Yapılan Sağlama Uygulaması, Resim 12A: Sıvı Dolgu Harcı için Hortumların Yerleştirilmesi ve Çatlağın Bordür Harcı ile Kapatılması, Resim 12B: Sıvı Dolgu Harcının Hortumlardan Çatlağa Akıtılması, Resim 12C: Sağlama Uygulaması Sonrası (Yazar Arşivi)

Resim 13. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Duvar Örgülerindeki Bölgesel ve Birim Eleman Kayıplarının Tamamlanması, Resim 13A: Duvar Örgülerindeki Tamamlama Uygulamaları, Resim 13B-13C: Duvar Örgülerindeki Tamamlama Uyguları Sonrası (Yazar Arşivi)

Resim 14. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Üzerine Capping (Harpuştalama) Yapılması, Resim 14A: Capping (Harpuştalama) Yapılması Uygulamaları, Resim 14B: Capping (Harpuştalama) Yapılmas Uygulamaları Sonrası (Yazar Arşivi)

Resim 15. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Duvar Örgülerinde Derz Onarımları, Resim 15A: Derz Onarımları Uygulamaları, Resim 15B: Derz Onarımları Uygulamaları Sonrası (Yazar Arşivi)

Resim 16. Mardinike Külliyesi Sıva Kalıntılarının Sağlama Uygulanması, Resim 16A: Çatlak ve Boşlukların İçlerine Dolan Toz, Toprak ve Harç Artıkları Temizlenmesi Resim 16B: Akrilik Reçine (Primal AC 33 Su İçinde %20) Enjekte Edilmesi (Yazar Arşivi)

Resim 17. Mardinike Külliyesi Sıva Kalıntılarının Sağlama Uygulanması, Resim 17A: Sıva ile Arka Taşıyıcı Yüzey Arasında Oluşan Ayrılma Harç Enjeksiyonu Uygulaması, Resim 17B: Dökülen Kenarlarını Duvara Bağlamak ve Güçlendirmek için Bordür Harcı Uygulanması, Resim 17C-17D: Sıva Kalıntılarının Sağlama Uygulanması Uygulamaları Sonrası (Yazar Arşivi)

Resim 18. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Restorasyon Uygulamaları Sonrası Görünümü (Yazar Arşivi)

Resim 19. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Su Altında Korumasına Yönelik Dolgu (mil kumu) Uygulaması Detayı (Yazar Arşivi)

Resim 20. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Su Altında Korumasına Yönelik Uygulamaları, Resim 20A-20B: Jeotekstil Keçe Kalıntılarının Yüzeyine İki Kat Olarak Serilmesi Uygulaması, Resim 20C-20D: Tabakalar Halinde Doldurulan Koruma Dolgu (Mil Kumu) Uygulaması (Yazar Arşivi)

Resim 21. Mardinike Külliyesi Yapı Kalıntılarının Su Altında Koruma Uygulamaları Sonrası Görünümü (Yazar Arşivi)

Kaynaklar

- Ahunbay 1998: Ahunbay, Z., “Hasankeyf’in Korunması/ Anıtların Taşınmasıyla İlgili Sorunlar”, *Gap Bölgesi’nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 – 05 Haziran 1998*, Şanlıurfa, Ankara, 2000, 325- 335.
- Akgönül-Eliüşük 2016: Akgönül, M.S. ve Eliüşük, M., “Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6.2/1, 2016, 193-227.
- Akyol 2008: Akyol, A., *Batman, Hasankeyf Cami-U Mardinike Yapı Malzeme Analizi Raporu*, (Yayınlanmamış Rapor), KA BA, Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme Mimarlık Ltd, Ankara, 2008.
- Arisoy vd. 2011: Arisoy, Y., Hamamcioğlu Turant, M., Nuhuğlu, A., Erturan, P. E., “Protection Of Archaeological Remains In Yortanlı Dam Lake”, *6TH International Conference On Dam Engineering, 15-17 February 2011*, Lisbon, 2011, 153-166.
- Eskici 2004: Eskici, B. “Side Liman Hamamı Sıva ve Duvar Resimlerini Koruma Çalışmaları”, 20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 2005, 27-37.
- Eskici 2008: Eskici, B., , *Batman Hasaneyf Cami-Ü Mardinike Malzeme Koruma Raporu*, (Yayınlanmamış Rapor), KABA, Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme Mimarlık Ltd., 11s. Ankara, 2008.
- Eskici vd. 2008: Eskici, B, Akyol, A. A. ve Kadioğlu, Y. K., “Hasankeyf Zeynel Bey Kümbeti Yapı Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 8, 2008, 15-30.
- Eskici 2011: Eskici, B., Şener, Y.S., Akyol, A.A., Kadioğlu, Y. K., “Balat İlyas Bey Külliyesine Ait Özgün Malzemelerin Korunmasına Yönelik Araştırma Ve Uygulama Çalışmaları”, *Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex*, İstanbul, 2011, 187-198.
- Eskici 2018: Eskici, B., “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Malzeme Sorunları ve Koruma Önerileri”, Doğan, S., Fındık, E. (Ed.), *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları*, İstanbul, 2018, 465-488.
- Hamamcioğlu Turant vd. 2013: Hamamcioğlu Turant, M., Arisoy, Y., Nuhuğlu, A., Erturan, P. E., “Protection Of Archaeological Remains In The Yortanlı Dam Reservoir In Turkey”, *International Journal of Architectural Heritage* 7, 2013, 653-672.
- Küçükkaya 2004: Küçükkaya, A. G., *Taşların Bozulma Nedenleri Koruma Yöntemleri*, İstanbul, 2004.
- Nardi 2005: Nardi, R., “The Conservation of Zeugma”, *VIII. Conference of the International Committee for the Conservation of*

Mosaics (Iccm), 29 October - 3 November 2002, Thessaloniki, 2005, 331-346.

- Nardi-Schneider 2013: Nardi, R., Schneider, K., “Site Conservation during the Rescue Excavations”, *Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford Archaeology*, Los Altos, California, 2013, 55-70.
- Sevgi Çetin ve Yılmaz 2017: Sevgi, S., Murat, Ç. ve Yılmaz, M., “Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi”, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IX Bildirileri, 05-06 Aralık 2017*, İstanbul, 2017, 10- 37.
- Şener 2008: Şener, Y. S., “Türkiye'de Arkeolojik Alanlarda Mozaiklerin Korunma(ma)sı: Karar, Yöntem ve Uygulama Açısından Bir İnceleme”, *AIEMA TÜRKİYE, IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Sempozyumu Bildirileri Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü (Gaziantep, 6-10 Haziran 2007)*, Bursa, 2008, 191-195.
- Şener 2013: Şener, Y. S., “Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri”, Kökdemir, G. (Ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*, Ankara, 2013, 611-624.
- Şener 2014: Şener, Y. S., “Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları Ve Çözüme Yönelik Öneriler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Sanat Tarihi Araştırmaları, Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim 9.10*, (Prof.Dr. Hakkı Acun Armağanı), Ankara, 2014, 977-990.
- Türer 2016: Türer, A., *Zeynelbey Türbesi Temeli ve Külliye Kalıntılarının Yerinde Korunması Değerlendirme Raporu*, (Yayınlanmamış Rapor) ER-BU İnşaat Ticaret A.Ş., Ankara, 2016.
- Uluçam-Eliüşük 2018: Uluçam, A., Eliüşük, M. “Hasankeyf kazıları 2004-2017”, *Batman Müzesi İhsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman, 2018, 263-290.
- Uluçam, 2017: Uluçam, A., “Hasankeyf'teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu”, *XX. Uluslararası Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 02-05 Kasım 2016*, Sakarya, 2017, 14-36.
- Yılmaz-Tek 2018: Yılmaz, M., Tek, S. “Antalya Yivli Minare ve Camisinin Restorasyon, Güçlendirme ve Zemin Etüt Çalışmaları”, *MASROP E-Dergi* 12.1, 2018, 49-72.
- Zakar-Eyüpgiller 2015: Zakar, L., Eyüpgiller, K.K., *Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri*, İstanbul, 2015.

İzmir Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimindeki Hellenistik Konuta İlişkin İlk Değerlendirmeler

Preliminary Results Relating to the Hellenistic House in the Izmir Nif Mountain Balıcaoluk Settlement

Müjde PEKER*

z

İzmir Nif (Kemalpaşa) Dağı'nın doğu kesimindeki Balıcaoluk mevkiindeki tahkimli yerleşim içinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan konut, buluntularına göre Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Konutun mimarisi ve buluntularıyla ilgili ilk değerlendirmeler yanı sıra bu evde yaşayanlara ilişkin bazı öneriler burada sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Smyrna, Nif Dağı, Hellenistik, Konut

Abstract

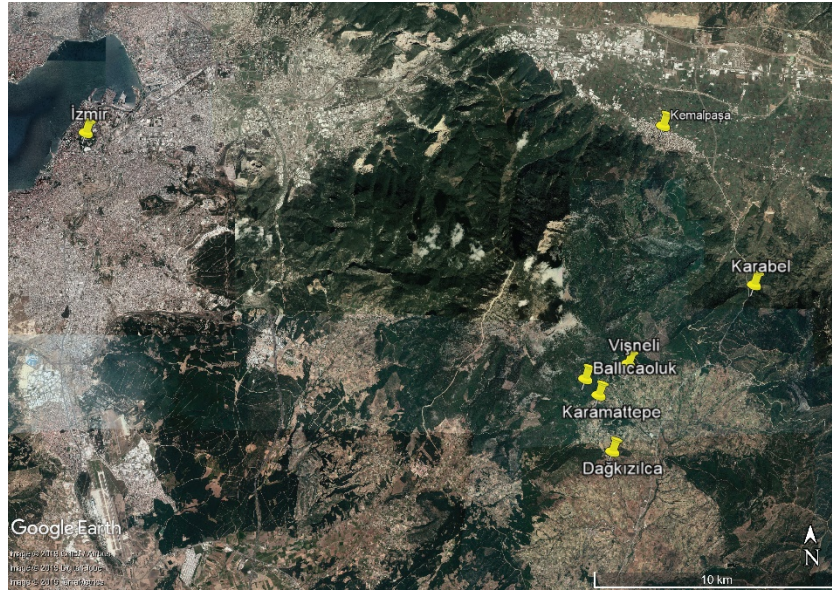
The house uncovered by the excavations of the fortified settlement in Balıcaoluk, located in the eastern part of the Izmir Nif (Kemalpaşa) Mountain, is dated to the Early Hellenistic Period according to its finds. Besides preliminary studies on the architecture of the house and its finds, some remarks on the householders are presented here.

Keywords: *Izmir, Smyrna, Nif Mountain, Hellenistic, House*

* Doç. Dr. Müjde Peker, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Laleli - Fatih 34134 İstanbul, mujde.peker@istanbul.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-3776-4023>)

Giriş

Balıcaoluk (Kız Kalesi) mevki, Nif (Kemalpaşa) Dağı'nın doğu kesiminde, İzmir'in Kemalpaşa İlçesi'ne bağlı Vişneli Mahallesi ile Torbalı İlçesi'ne bağlı Dağkızılcıca Mahallesi arasındaki orman arazisinde, kuzeyde Hacıfendi Deresi, güneyde Narlı Dere'nin oluşturduğu iki derin vadiyle çevrili kayalık bir tepe üzerindedir.

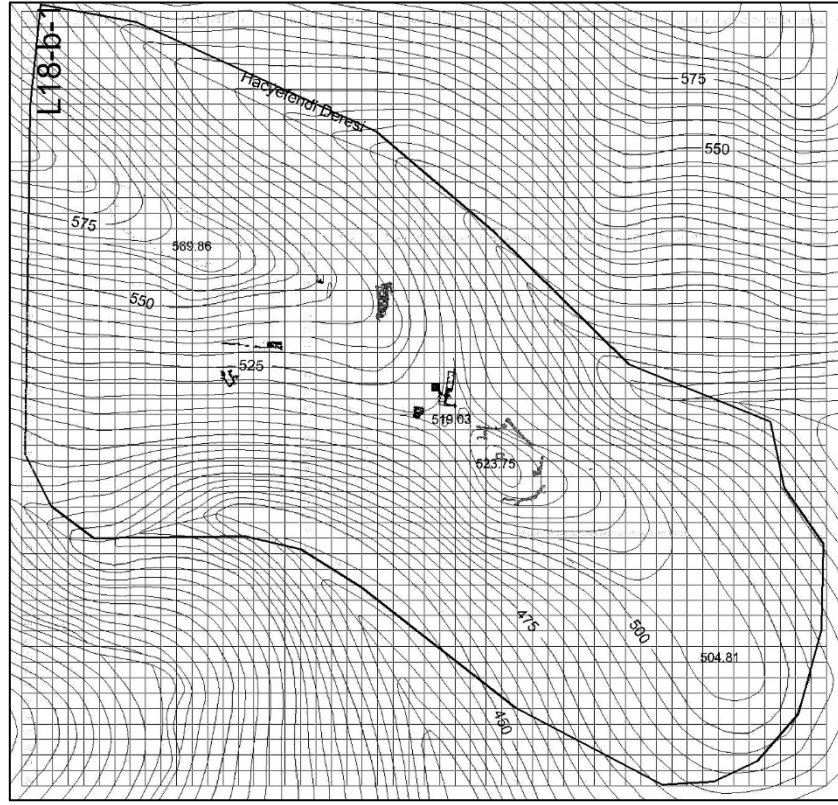

Resim 1. Nif Dağı Kazısı Çalışma Alanları

Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında 1999-2001 yıllarında yapılan inceleme gezilerini, 2004-2005 yıllarında yapılan yüzey araştırmaları (Tulunay 2006: 189-200; Tulunay 2007: 351-362) takip etmiş ve 2006 yılından itibaren de Nif Dağı'nda arkeolojik kazılara başlanmıştır (Tulunay 2008: 79-98). Nif Dağı Kazısı kapsamında Balıcaoluk'ta ilk arkeolojik kazı çalışmaları 2008 yılında gerçekleştirilmiştir¹.

Diğer yamaçları sarp olan tepeye (Resim 2), Karamattepe'nin karşısındaki doğu yamaçtan ulaşılır. Yaklaşık 3,5 hektarlık, doğu-batı doğrultulu tepe üzerindeki yerleşimin kullandığı alan, kayalık arazi yapısı nedeniyle sınırlıdır. Bugün orman arazisi içinde kalan tepe, kızılçam ağaçları ve boz pırnal ile kaplıdır.

¹ Balıcaoluk'taki belgeleme, araştırma ve kazılar 2011 yılından itibaren yazarın yürütücülüğündeki projelerle T. C. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir: 14992-Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Araştırma ve Plan Çizimi Projesi-2011, 24897-Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Araştırma ve Plan Çizimi Projesi-2012, 31514-Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Araştırma ve Plan Çizimi Projesi-2013, 44246-Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Araştırma ve Plan Çizimi Projesi-2014, 54371-Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Araştırma ve Plan Çizimi Projesi-2015, 21767- Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Araştırma ve Plan Çizimi Projesi-2016 ve SBA-2017-25771-Nif Dağı Karamattepe ve Balıcaoluk Antik Yerleşimlerini İnceleme Projesi 2017.

Resim 2. Balıcaoluk 1. Derece Sit Alanının Karelaj İçine Alınmış Planı

Balıcaoluk Yerleşimindeki Konutun Kazısı

Balıcaoluk yerleşiminin bulunduğu tepenin doğu kesiminde AC 25 ve AD 25 plankarelerinde 2011 yılında başlayan ve halen devam eden kazılarla, buluntularına göre bir Hellenistik Dönem konutuna ait olduğu düşünülen mekânlar ortaya çıkarılmaktadır (Resim 3).

Buradaki çalışmalarda bulunan farklı seviyelerde ve doğrultulardaki duvarlar, yapının farklı evrelerindeki mekânlar ve bölümlerle ilişkilidir (Resim 4-5).

AD 25 d açmasının kuzeybatı kenarından AD 25 a açmasının batı kenarına uzanan ve iki sırası korunagelen duvarın, doğuya doğru köşe yaptığı gözlenmektedir (Resim 6). Bu duvarın alt seviyesinde, AD 25 d açmasına doğru uzanan doğu-batı doğrulu duvar (Resim 7), önceki evreye aittir. Bu duvarın üstünde, kesitte gözlenen siyah renkli tabaka, bir tahribatla ilişki olabilir.

Resim 3. Ballicaoluk AC 25 ve AD 25 Plankareleri (Güneydoğudan)

Resim 4. AD 25 a (Kuzeyden)

Resim 5. AD 25 a (Güneyden)

AC 25 b açmasında bir ocak kalıntısı ortaya çıkarılmış (Resim 8), bunun içinde ve çevresinde, üzerlerinde kasaplık izleri de gözlenen küçükbaş hayvan ve yaban domuzu kemikleri ve dişleri bulunmuştur. Ocağın çevresindeki keramik parçaları pişirme kaplarına aittir.

AD 25 a açmasının doğu yarısında 518,48 m kotundan itibaren görülmeye başlanan iri moloz taşların zemin altı dolgusu olduğu düşünülmektedir (Resim 4-5). Burada, batıdan doğuya doğru alçalan, bir yamaç eğimi söz konusudur. Açmanın batısında daha yüksekte görülen ve düzeltilerek mekan zemini olarak kullanmaya elverişli anakayanın, açmanın doğusunda daha aşağıda kalması nedeniyle doğuda zeminin altını yükseltmek gerekmekteydi. Bu kısmın zemin altı dolgusu mu yoksa bir tahribat ya da yıkım tabakası mı olduğunu anlayabilmek için seviye inilmeye devam edilmiş ama hem kontrol ve hem de stratigrafiyi koruma amacıyla AD 25 a açmasının güneyinde, AD 25 d açmasının kuzeyinde kalan kısım kazılmadan bırakılmıştır. AD 25 d açmasında bir pithosun alt kısmının duvarın yanında bulunmuş olması (Resim 9) bu seviyenin (518,76 m) mekânın zemini olabileceğini düşündürmektedir.

Resim 6. AD 25 a, Duvar Köşesi (Batıdan)

Resim 7. AD 25 d (Güneydoğudan)

Resim 8. AC 25 b Açmasındaki Ocak

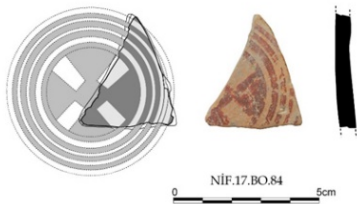

Resim 9. AD 25 d, Pithos Altı

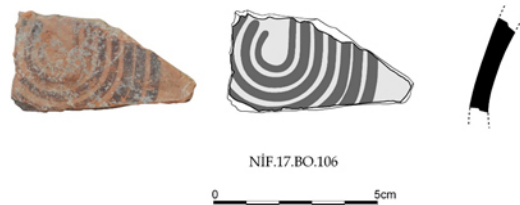
Küçük Buluntular ve Buluntu Durumları

AD 25 a açmasının doğu yarısındaki dolguda Arkaik Dönem'e ait keramik parçaları bulunmuştur. 519,02 m kotundan itibaren Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen keramik parçalarıyla birlikte ve 518,92 m kotundan itibaren de yalnızca Arkaik Dönem'e ait keramik parçaları ele geçmiştir. Daha üst kotlarda bulunan ve kısmen tümlenmesi mümkün olan Erken Hellenistik Dönem'e ait parçaların aksine burada bulunan keramik, tümlenmeyen küçük parçalar halindedir. Bu durum, söz konusu tabakanın zemin dolgusu olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Zeminin altını doldurarak seviyeyi eşitlemek için yakın çevredeki bir Arkaik Dönem yapı kalıntısının taş ve toprağı buraya taşınmış olabilir.

Dolgu içinden gelen buluntular arasında Geç Protogeometrik Dönem'e ait bir *skyphos-krater* parçası (Resim 10), Lydia kaplarında da sıklıkla görülen kanca motifi bezemeli bir kapalı kap parçası (Resim 11) ile Arkaik Dönem Orta Korinth üslûbu etkisinde hayvan frizli iki kap parçası (Resim 12-13) dikkat çeker. Ayrıca Arkaik Dönem pişirme kaplarına ait parçalar da bulunmuştur.

Resim 10. *Skyphos-krater* Parçası

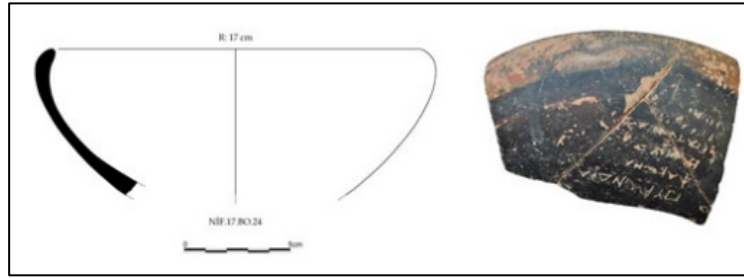

Resim 11. Lydia İthali Kap Parçası

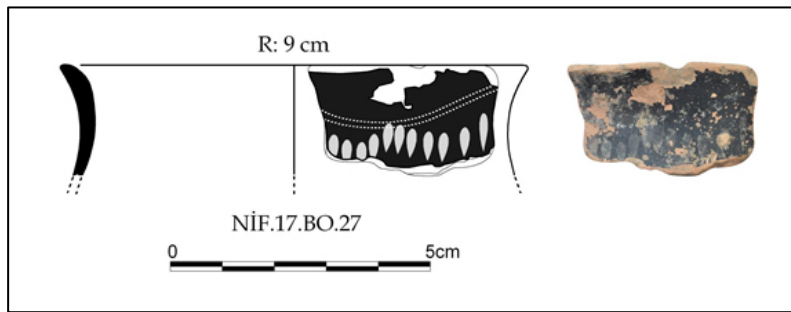

Resim 12-13. Orta Korinth slubunda Hayvan Frizli Kap Parçaları

Ocağın yer aldığı AC 25 b ile AD 25 a ve AD 25 d amalarında bulunan keramik parçaları ağırlıklı olarak Erken Hellenistik Dönem'e aittir. Bu döneme ait siyah astarlı keramik parçaları Attika'dan ithal edilenler ve yerel gri hamurlu olmak üzere iki gruptur (Bilgin 2017: 38-44 ve 45-49). Bulunan parçalar arasında balık tabağı, sosluk/tuzluk, ie dönük kenarlı kse, dışa dönük kenarlı kse ve kantharos formları gözlenmektedir. Bu gruptaki ie dönük kenarlı bir kse parçasının üzerine sonradan 6 satırlık Eski Yunanca yazı kazınmıştır (Resim 14). M 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Batı Yamacı stilinde bezeli grup (Bilgin 2017: 43-44) içinde beyaz boyayla yapılmış pendantlar görülür (Resim 15).

Resim 14. İe Dönük Kenarlı zerine Sonradan Yazı Kazınmış Kse Parçası

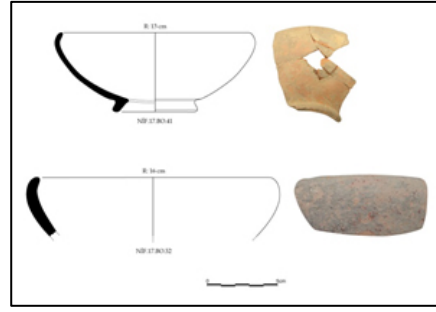
Resim 15. Batı Yamacı Stilinde Bezeli *Kantharos* Parçası

M 300-250 yıllarına ait bant bezemeli bir unguentarium parçalar halinde bulunmuş ve büyük lde tamamlanmıştır (Resim 16).

Attika formlarını taklit eden yerel keramik, yoğun gümüş mika katkılı hamuruyla farkedilmektedir (Resim 17) (Bilgin 2017: 45-49).

Resim 16. Unguentarium

Resim 17. Yerel Üretim İçe Dönük Kenarlı Kâseler

Söz konusu alanda kaba hamurlu pişirme kapları ile pithos ve amphora gibi büyük depolama kaplarına ait çok sayıda parça bulunmuştur. Ayrıca üst yapıya ait kiremit parçaları ve ahşap çatıya ait olduğu düşünülen demir çiviler ele geçmiştir. Az sayıda örnekle temsil edilen küçük bronz çiviler ise mobilya ya da ahşap eşyalarla ilişkili olmalıdır. Ev ihtiyacını karşılamaya yönelik dokuma üretimine işaret eden pişmiş toprak ağırşak ve piramidal tek delikli dokuma tezgahı ağırlıkları² yanında bu alanda bulunan tek piramidal kurşun ağırlık, muhtemelen benzer işlevde kullanılmış farklı malzemeden bir buluntu olarak karşımıza çıkar (Baykan 2017: 130-132).

Tarihlendirme ve İlk Değerlendirmeler

Balıcaoluk'ta kazısı yapılan AC 25 b, AD 25 a ve AD 25 d açmalarındaki buluntular ışığında, Erken Hellenistik Dönem'in çeşitli evrelerine tarihlendirilen bir konuta ait mekânların ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Mimari açıdan bakıldığında, yapı malzemesi olarak alandaki doğal kayalıklardan çıkarılan yerel kireçtaşı kullanıldığı gözlenmektedir. Mekanların dış duvarları büyük dörtgen ya da kabaca biçimlendirilmiş polygonal taşlarla, bölme ve ara duvarlar ise moloz taşlarla harçsız, kuru duvar tekniğinde örülmüştür. Mekânların duvarlarında sıva, tabanında kaplama izine rastlanmaması işlevselliği ön planda tutan sade bir iç dekorasyon anlayışına işaret eder. Şimdiye kadar kazısı yapılan mekânlarda pencere, kapı, eşik gibi kısımlara ait izler bulunamamıştır. Erken Hellenistik Dönem içinde, farklı seviyelerde bazıları işlevini yitirmiş duvar kalıntılarıyla tanımlanabilen evreler, zamanla değişiklikler nedeniyle (evde yaşayan nüfusunun artması, azalması, farklılaşması vs.) yapıya yeni mekânlar ve duvarların eklenmesi, birleştirilmesi ya da bölünmesiyle açıklanabilir.

AC 25 b açmasındaki ocak, kasaplık izi taşıyan hayvan kemikleri, bulunan pişirme ve depolama kapları nedeniyle bu alanlar yemek hazırlama ve saklama ile ilişkili mutfak ve kiler gibi mekânlar olarak tanımlanabilir. Öte yandan bulunan kapların ikincil kullanımları, belki kısmen zarar görmüş olanların başka amaçla kullanılmaya devam edilmiş olabilecekleri de göz önünde tutulmalıdır³.

² Nif Dağı Kazısı'nda bulunan dokuma tezgahı ağırlıkları ve ağırşaklar, Yüksek Lisans tezi kapsamında Fırat Girengir tarafından çalışılmaktadır.

³ Evlerde bulunan kapların farklı ve kısmen bozulduktan sonra ikincil kullanımları hakkında Olynthos ve Sardeis Lydia evlerinden örnekler için bakınız Cahill 2010: 482, 485-487.

Kazıda bulunan pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları ve ağırşakların sayıca azlığı nedeniyle yalnızca evin ihtiyacı için üretim yapıldığı anlaşılmaktadır⁴. Yunan evinde dokuma tezgahının genellikle evin en büyük mekânı olan *oikosta* ya da avluda durduğu bilinmektedir. Fakat Balıcaoluk'taki tezgâh ağırlıkları belli bir sıra halinde ya da topluca değil dağınık olarak bulunmuşlardır. Bu nedenle henüz belli bir mekânla ilişkilendirmek mümkün olmamıştır.

Yerel ve günlük kullanım kapları yanı sıra özenli ve Attika'dan ithal keramik parçalarına rastlanması, henüz az sayıda olmakla birlikte bulunan figürin parçaları (Bulgurlu Gün 2017:110-113), ev sahiplerinin kimliğiyle ilgili soruları karşımıza çıkarmaktadır. Batı Anadolu'nun iç kesimi (Sardeis) ile kıyı kesimini (Smyrna, Ephesos) birbirine bağlayan sayılı dağ geçitlerinden biri olan Karabel'den geçen yola hakim konumu nedeniyle Balıcaoluk'un, Hellenistik Dönem'de bir gözetleme noktası, ön karakol olduğu düşünülebilir. Kazıda bulunan farklı kentlere ait sikkeler (Resim 18) paralı askerlerin varlığıyla açıklanabilmektedir (Lenger 2013: 377-378; Lenger 2015: 294-295; Lenger 2016: 36-38; Lenger 2017: 118). Bu konut, belki bir paralı askerinin ailesiyle yaşadığı yer olabilir⁵. Bununla ilgili bir ipucu Hellenistik Dönem'de Balıcaoluk'un nekropolisi olarak kullanıldığı düşünülen Karamattepe'de bulunmuştur. Karamattepe'de 2006 yılında kazılan (Tulunay 2008: 81-84) üç mezardan ikisinde (KM 1 ve KM 3) bulunan erkek iskeletleri üzerinde yapılan paleoantropolojik incelemelerde gözlenen iskelet ve kafatası bozuklukları, söz konusu erkek bireylerin savaşçı olabileceği izlenimi uyanmıştır (Yiğit vd. 2008: 114-117).

Resim 18. Balıcaoluk konut kazısında bulunan farklı tipteki sikke örnekleri:
a) Ephesos (S.17-5) b) Smyrna (S.17-9) c) Seleukos (S.17-11)

Balıcaoluk'ta kazısı yapılan konutun diğer mekânları, planı ve çevresinde başka konutlar olup olmadığı ilerleyen kazılardan elde edilecek bulgularla açığa kavuşacaktır.

⁴ Bundan farklı olarak, Olynthos'taki bazı evlerde, evin ihtiyacından fazla, ticarete yönelik üretim yapıldığı belirlenmiştir. Cahill 2005: 57-59.

⁵ Paralı askerlerin görev yaptıkları yerlere aileleriyle gittiği gösteren kaynaklar için bakınız Chaniotis 2005: 104-105.

Resimlerin Listesi

Resim 1. Nif Dağı Kazısı çalışma alanları (Google Earth)

Resim 2. Balıcaoluk 1. Derece Sit alanının karelaç içine alınmış planı (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Resim 3. Balıcaoluk AC 25 ve AD 25 plankareleri (güneydoğudan) (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Resim 4. AD 25 a (kuzeyden) (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Resim 5. AD 25 a (güneyden) (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Resim 6. AD 25 a, duvar köşesi (batıdan) (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Resim 7. AD 25 d (güneydoğudan) (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Resim 8. AC 25 b açmasındaki ocak

Resim 9. AD 25 d, pithos altı

Resim 10. *Skyphos-krater* parçası (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 11. Lydia ithali kap parçası (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 12-13. Orta Korinth üslubunda hayvan frizli kap parçaları (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 14. İçe dönük kenarlı üzerine sonradan yazı kazınmış kâse parçası (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 15. Batı Yamacı stilinde bezeli *kantharos* parçası (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 16. Unguentarium (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 17. Yerel üretim içe dönük kenarlı kâseler (Nif Dağı Kazısı arşivi, çizim: Mustafa Bilgin)

Resim 18. Balıcaoluk konut kazısında bulunan farklı tipteki sikke örnekleri: a) Ephesos (S.17-5) b) Smyrna (S.17-9) c) Seleukos (S.17-11) (Nif Dağı Kazısı arşivi)

Kaynaklar

Baykan 2017: Baykan, D. “Metal Buluntular ve Arkeometalürji Verileri”, Peker, M., Baykan. C., Baykan, D. (Ed.), *Nif Dağı Balıcaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna*, İstanbul, 2017, 119-160.

Bilgin 2017: Bilgin, M. “Keramik Buluntular”, Peker, M., Baykan. C., Baykan, D. (Ed.), *Nif Dağı Balıcaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna*, İstanbul, 2017, 32-109.

Bulgurlu Gün 2017: Bulgurlu Gün, S., “Mantolu Bir Pişmiş Toprak Heykelcik Parçası”, Peker, M., Baykan. C., Baykan, D. (Ed.), *Nif Dağı Balıcaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna*, İstanbul, 2017, 110-113.

Cahill 2005: Cahill, N., “Household Industry in Greece and Anatolia”, Ault, B. A., Nevett, L. C. (Ed.), *Ancient Greek Houses and Households*.

Chronological, Regional, and Social Diversity, Philadelphia, 2005, 54-66.

- Cahill 2010: Cahill, N., “Functional Analyses of Ancient House Inventories”, Ladstätter, S., A Scheibelreiter, V. (Ed.), *Städtisches Wohnen im östlichen Mittelmeerraum, 4. Jh. v. Chr. - 1. Jh. n. Chr., Akten des internationalen Kolloquiums vom 24.–27. Oktober 2007 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Viyana, 2010, 477-495.
- Chaniotis 2005: Chaniotis, A., *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, 2005, Oxford.
- Lenger 2013: Lenger, D. S., “Salamis’ e Atfedilen Makedon Krali Bronzlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Olba XXI*, 2013, 371-386.
- Lenger 2015: Lenger, D. S., “Monete dal Castello di Ballicaoluk sul Monte Nif (Olympos)”, *AnnIstItNum 61*, 2015, 293-301.
- Lenger 2016: Lenger, D. S., “New Evidence for the Western Asia Minor Origin of the Macedonian Royal Bronze Issue Price P2 from Nif Olympos Excavations”, *Philia. International Journal of Ancient Mediterranean Studies*, 2, 2016, 36-41.
- Lenger 2017: Lenger, D. S., “Sikkeler”, Peker, M., Baykan. C., Baykan, D. (Ed.). *Nif Dağı Ballicaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna*, İstanbul, 2017, 114-118.
- Peker 2017: Peker, M., “Yerleşim Düzeni ve Mimari”, Peker, M., Baykan. C., Baykan, D. (Ed.). *Nif Dağı Ballicaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna*, İstanbul, 2017, 5-30.
- Tulunay 2006: Tulunay, E. T., “Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 Yılı Yüzey Araştırması”, *AST 23.2*, 2006, 189-200.
- Tulunay 2007: Tulunay, E. T., “Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzey Araştırması”, *AST 24.2*, 2007, 351-362.
- Tulunay 2008: Tulunay, E. T., “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazısı”, *KST 29.3*, 2008, 79-98.
- Yiğit vd. 2008: Yiğit, A., Gözlük Kırmızıoğlu, P., Yavuz, A. Y., “Nif (Olympos) Dağ Kazısı”, *AST 23*, 2008, 111-126.

Askeri Müze Koleksiyonunda Mimar Sinan’a Atfedilen Pergel

A set of compasses attributed to Mimar Sinan in the collection of the Military Museum
Uğur GENÇ*

Öz

Tarihi eserlerin doğru tanımlama ile belgelenmesinin vazgeçilmez önem taşıdığı günümüz çağdaş müzecilik anlayışından çok uzak yıllarda, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Aya İrini Kilisesi’nde muhafaza edilen savaş araç-gereç ve ganimetlerinin sergilenmeye başlanması, bugünkü Askeri Müze’nin temellerini oluşturmuştur. Bu müze, koleksiyonundaki bazı envanter eksiklikleri nedeniyle, araştırmacılar tarafından doğruluğunun ispatlanmasına ihtiyaç duyulan nesnelere (Haliç Zinciri, Kale Anahtarları, Trikopsis’in Kılıcı vb.) ev sahipliği de yapmaktadır. Bunlardan biri de Mimar Sinan’a ait olduğu belirtilen “Pergel”dir. Bu çalışmada; Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı envanterinde “Pergel (Mimar Sinan’a aittir)” tanımı ile kayıtlı olan bir nesne incelenerek, ifade edilen tanımın doğruluğu araştırılmış ve değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimar Sinan, Pergel, Askeri Müze, Kaliper, Metal

Abstract

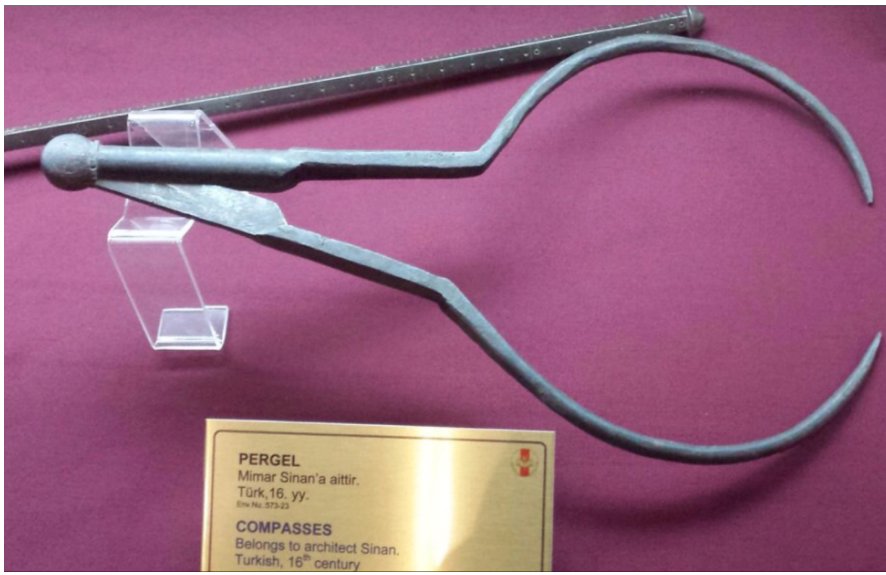
In the middle of the nineteenth century, the exhibition of war equipment and spoils preserved in the Hagia Eirene Church formed the foundations of today's Military Museum. As a result of deficiency in their cataloguing, this museum is home to some objects that need to be verified by researchers (Golden Horn Chain, Castle Keys, Sword of Trikopsis, etc.). One of these is the ‘compasses’ defined as belonging to Mimar Sinan. In this study an object which was registered with the definition of “compasses (belonging to Mimar Sinan)” in the inventory of the Military Museum and Cultural Center Command, is examined and the accuracy of the definition was investigated and evaluated.

Key Words: Mimar Sinan, Compasses, Military Museum, Caliper, Metal

* Uğur GENÇ (Doktora öğrencisi), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü, ugur.genc@kultur.gov.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6457-8862>

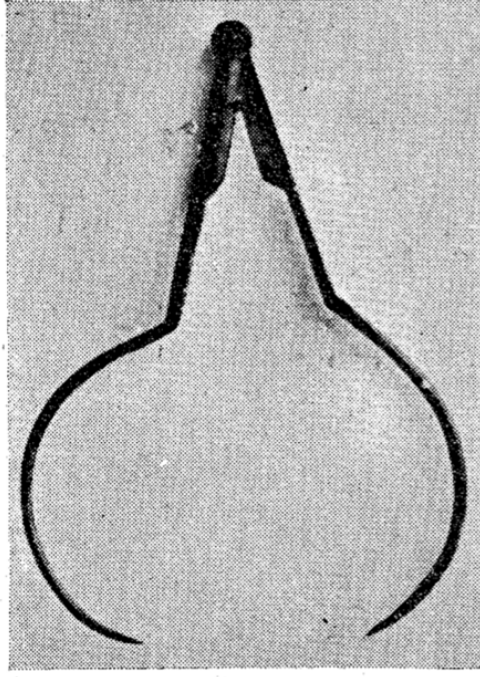
Giriş

Askeri kültür varlığı kapsamındaki yaklaşık 55.000 nesneyi envanterinde bulunduran Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'nın Etnografik Eserler salonunda bir takım ölçüm araçları göze çarpmaktadır. Bu salondaki vitrinlerden birinde ise “Mimar Sinan’a aittir” bilgisi ile tanımlanarak sergilenen 16. yüzyıla tarihlendirilmiş bir pergel dikkat çekmektedir (Resim 1). Mimar Sinan'ın yapıları dışında günümüze ulaşabilen nesne ölçeğinde bir hatıratının olmadığını düşünen ziyaretçiler için bu pergeli görmek şüphesiz heyecan uyandırmaktadır. Aşına olunan pergel formunun dışında kavisli bir şekli olduğu görülen nesnenin ne olabileceğini ve Mimar Sinan'a aidiyetini aydınlatılabilmek amacıyla Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'ndan alınan izinle görsel inceleme, arşiv ve literatür taramasına dayalı araştırma yapılmıştır.

Resim 1. Askeri Müze Etnografik Eserler salonunda sergilenen “Mimar Sinan’a ait pergel”
(Fotoğraf U. GENÇ)

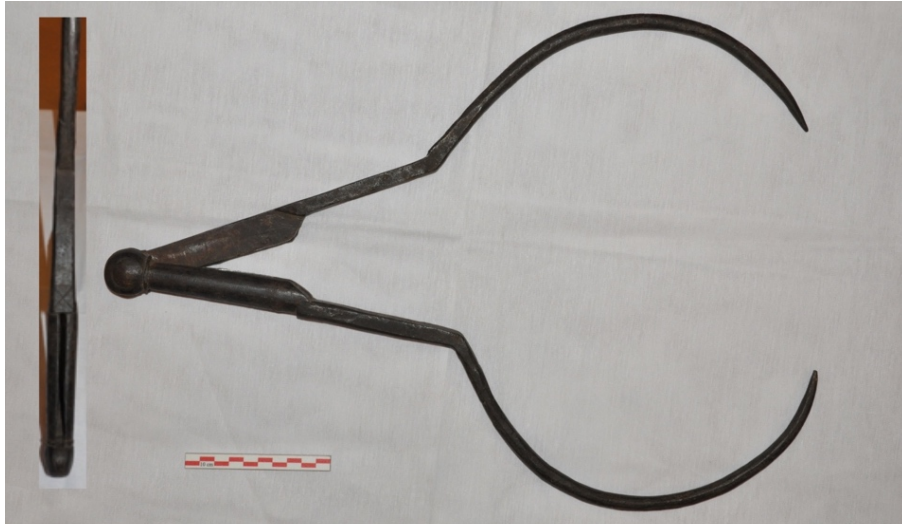
Nesnenin Askeri Müze’de Mimar Sinan’ın pergeli olarak tanımlandığına ilişkin ulaşılabilen en eski aktarım İbrahim Hakkı Konyalı'nın “Mimar Koca Sinan” başlıklı dergi serisinin 1948 tarihli “Vakfiyeleri, Hayır Eserleri, Hayatı, Padişaha Vekâleti, Azadlık Kâğıdı, Alım, Satım Hüccetler” sayısında yer alan fotoğraf ve altındaki açıklamadır (Resim 2)(Konyalı 1948: 53). Ancak Askeri Müze’de 1363 envanter numarası ile kaydedilen bu nesnenin müzeye geliş şekli, geliş yeri ve geliş tarihi hakkında bilgiler envanter defterinde yer almamaktadır.

*Mimar Sinana nisbet edilen büyük pergel
(Askerî Müzede)*

Resim 2. Mimar Koca Sinan kitabındaki pergel ve açıklama.

Kıskaca benzeyen nesnenin açılma ve kapanma yönlerinde, korozyon etkisi ile olması muhtemel, sabit kalarak hareket edemez olduğu görülmektedir. Nesne demir madeninden dövülerek imal edilmiş olup 49 cm uzunluğunda ve 1,18 kg ağırlığındadır. Mevcut haliyle görece 30 derece kadar açılmış durumdaki Nesnenin uçları arası 15,5 cm uzunluk vermektedir. Yan yüzeyinde (X) şeklinde kazıma mevcuttur (Resim 3). Bunun dışında nesne üzerinde herhangi bir işaret ya da mühür bulunmamaktadır.

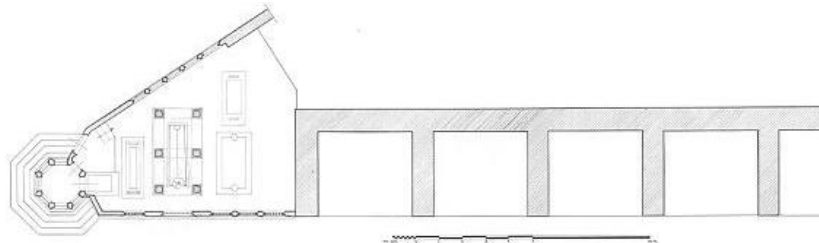
Resim 3. “Mimar Sinan’a ait pergel” (Fotoğraf U. GENÇ)

Mimar Sinan ile Pergel İlişkisi

Mimar Sinan'ın anılarını kendi ağzından anlattığı ve arkadaşı şair ve nakkaş Sâi Mustafa Çelebi'nin kaleme aldığı otobiyografik bir eser olan “Tezkiretü'l Bünyan” isimli el yazmasında Sinan, kendisini pergel ile özdeşleştirmektedir. Hayati Develi tarafından hazırlanan “Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye: Mimar Sinan'ın Anıları” kitabı içinde yer alan çeviride Mimar Sinan kendisi ile ilgili şunları söylemektedir:

“Ustamın hizmetinde, tıpkı bir pergelin sabit ayağı gibi kararlı bir biçimde çalıştım, merkezi ve çevreyi gözledim. Sonra da pergelin gezen ayağı gibi başka diyarları gezmeye özendim. Bir zaman padişah hizmetinde, Arap ve Acem diyarlarında gezip dolaşarak her yüksek eyvandan bir köşe ve her viran tekkeden bir kırıntı belleyip yine İstanbul'a döndüm”(Çelebi 2003: 41).

Mimar Sinan, pergel formunu kendi türbe planı için de esin kaynağı olarak kullanıp Süleymaniye Külliyesi yakınında, birbirini (V) harfi şeklinde kesen bir köşeye ebedi istirahatgâhını inşa ettirmiştir (Resim 4)(Ülgen-Yenişehirlioğlu 1989).

Resim 4. Pergel olarak algılanan türbe planı.

Mimar Sinan'ın resmedildiği kabul edilen bir minyatür, İrlanda Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde 413 numara ile kayıtlı Seyyid Lokman'ın 1579 tarihli “Tarih-i Sultan Süleyman” adlı yazma eserinde bulunmaktadır (Dublin: Chester Beatty Library Ms. 413. V. 115B.). Nakkaş Osman'ın bu minyatüründe Kanuni Sultan Süleyman'ın türbe inşaatı çalışmalarını izleyen/denetleyen kişi olarak Sinan, mimarlığına gönderme yapılarak, elinde ölçü aleti zira tutmaktadır (Resim 5a).

Melchior Lorichs'in, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 1559 tarihli “*Byzantium sive Constantineopolis*” isimli İstanbul panoraması, Yeditepe Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi öğretim üyelerince değerlendirilerek yayımlanmış, panoramada yer verilen kişinin Mimar Sinan olabileceği destekleyici unsurlarla ifade edilmiştir. Panoramada bulunan ileri yaştaki Osmanlının elinin ve başına taktığı kavuğun büyük çizilmesi, bu kişinin otorite sahibi, kavuğun üstündeki pergel çizimi ise mimar olabileceğini düşündürmektedir (Resim 5b). Dönem ve yaş uyuşmasının yanı sıra pergel ile yapılan mimar göndermesi de büyük olasılıkla bu kişinin Mimar Sinan olabileceği yönünde kanaat uyandırmaktadır (Güran-Abalı 2011: 367).

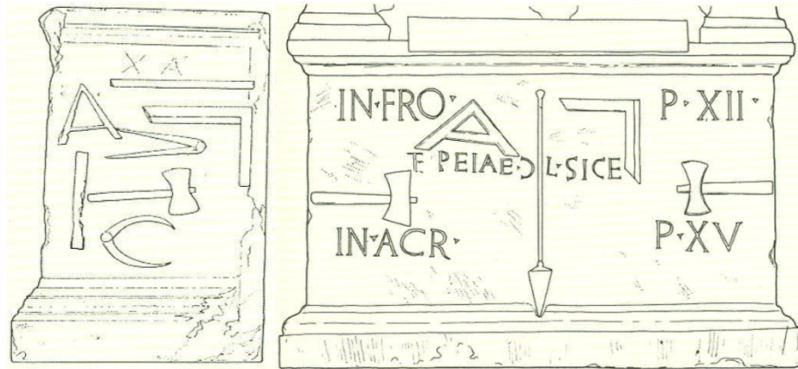
Resim 5a-b. Nakkaş Osman minyatüründe Mimar Sinan (solda) ve İstanbul panoramasında Mimar Sinan olduğu düşünülen Osmanlı (sağda).

Mimar Sinan ile pergelin bu denli ilişkili olması nedeniyle, ustanın günümüze ulaşan bir pergelinin iddia edildiği gibi Askeri Müze’de bulunması, kültürel miras envanterimizde çok büyük bir kazanım olduğu gibi anı ve belge değeri açısından da hiç şüphesiz ilgili tüm çevrelerce sahip çıkılıp tanıtılması, hak ettiği değerin kendisine verilmesini gerektirmektedir.

Tarihi Pergellere Tipolojik Bakış ve Değerlendirme

Osmanlıcada Farsça kökenli olarak pergal olarak adlandırılan pergel; Doğan Hasol’un “Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü”ne göre ölçü taşımaya ve çember çizmeye yarayan, çoğu birer ucundan birbirine mafsallı olarak eklenmiş iki çubuktan ibaret çizim aleti olarak tanımlanmaktadır. Büyük pergeller taşçılıkta büyük çemberlerin çizilmesine yararken küçültme çemberleri resimlerin oranlı olarak küçültülüp kopya edilmesinde kullanılmaktadır (Hasol 2012: 365).

Prof. Dr. Orhan Bingöl’ün “Arkeolojik Mimaride Taş” isimli kitabının “Ölçme Sistemleri ve Gereçleri” başlıklı bölümünde arkeolojik kazılarla açığa çıkartılan pergel tasvirlerinin olduğu taş kabartmalara da yer verilmiştir (Resim 6). Bingöl’e göre pergel kullanımı Bayraklı Athena Tapınağında da görülür ve doğuda ilk kez Naxos’ta Naxoslular evi sütun kaideleri ve tamburlarında karşılaşılmıştır (Bingöl 2004:128-130).

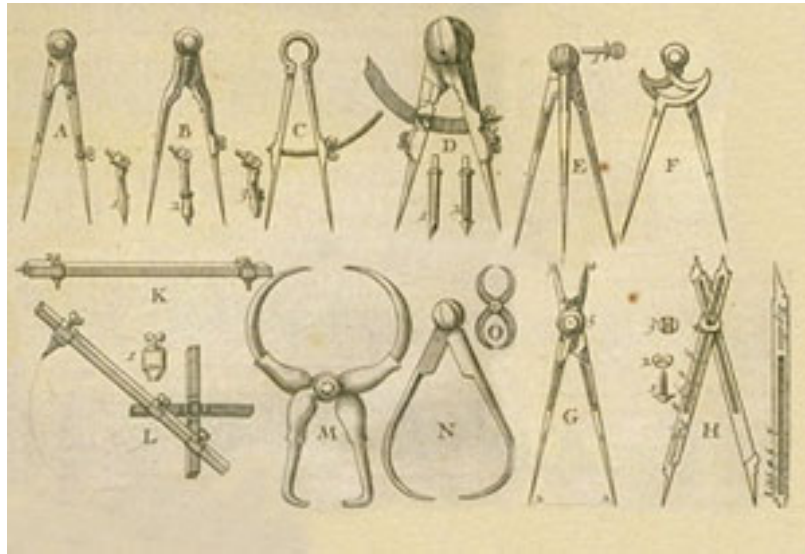

Resim 6. Antik Çağ mezar kaidelerinde karşılaşılan bazı pergel ve açölçerler.

Yine Bingöl'e göre pergeller daire ve yay çizmek kadar, çok hassas bir ölçü şablonu olarak da kullanılırlar. Bacakları kanca gibi içe bükülü tipleri, bir düzlem üzerinde olmayan iki nokta arasının, en kolay ve en hassas bir biçimde ölçülmesinde kullanılıyordu (Bingöl 2004: 130). Askeri Müze'deki nesneye benzerliği nedeniyle içe bükümlü kanca şeklindeki pergel tipinin araştırılmasına odaklanılarak ülkemiz müzelerinde sergilenen tarihi pergeller mümkün olduğunca gözden geçirilmiş ancak bu formda bir pergel ile karşılaşamamıştır.

Müzelerde izlenebilen bazı pergeller şunlardır: Haritacılık Müzesi'nde sergilenen Yusuf İzzettin Efendi tarafından müzeye armağan edilen pergel koleksiyonu, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Anadolu ağırlık ve ölçüleri koleksiyonu, Askeri Müze Albay Ali Necip Arisitun pergeli takımı.

Tarihi pergeller literatürde, Mühendis Nicolas Bion'un matematiksel aletlerin yapımı ve temel kullanımlarını konu alan 1758 tarihli "The Construction and Principal Uses of Mathematical Instruments" adlı kitabında kapsamlı bir şekilde ele almıştır (Bion 1758: 83). Bion'un çalışmasına göre pergellerin genellikle kullanıldığı alanlar teknik çizim ve ölçüler, coğrafya ve astronomidir. Teknik çizim ve ölçü de kullanılan pergeller on dört gruba ayrılmaktadır (Resim 7). Çalışma kapsamında tipolojisi araştırılan nesne, resim 7'de "N" olarak belirtilen pergel tipine benzemektedir. Bu pergel herhangi bir düzlemin bir diğerine benzer dik açılarda olup olmadığını tespit etmek için de kullanılmıştır.

Resim 7. Bion'un pergel tipolojisi

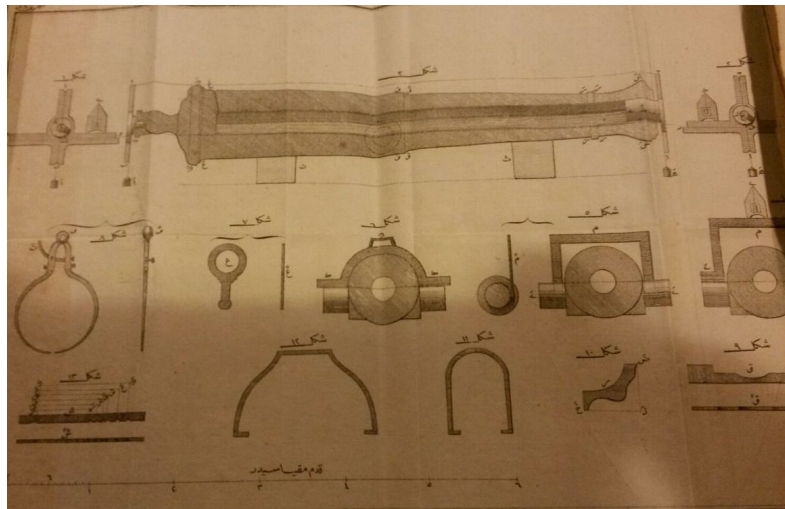
Bilim Tarihi Müze-Enstitüsü olarak adlandırılan Floransa'daki Galileo Müzesi, 15. ve 19. yüzyıllar arasında kullanılan ölçüm araçları ile ilgili zengin bir koleksiyonuna sahiptir. Galileo Müzesi'nin 2015 yılında yayımlanan kataloğunda 129-140 sayfaları arasında 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar uzanan pergel tiplerinden örnekler görülebilmektedir. Sergideki "Compasso di calibro" olarak adlandırılan kaliper pergeli grubunun Askeri Müze'deki nesne ile olan benzerlikleri dikkat çekicidir (Catalogo Museo Galileo 2015:129-130). Sergide bu isim altındaki aletlerden biri Peugeot Kardeşlere (Resim 8a) bir diğeri ise Medici Koleksiyonu'na (Resim 8b) aittir. Mimari çalışmalarda kullanılan pergellerden 17.yüzyıla tarihlenen alet, hem mimari hem de bronz, demir, kurşun ve taş mermilerin ağırlığını ölçmek için kullanılmıştır. Askeri Müze'deki nesnenin, resim 8b'de görüldüğü gibi

bir ölçü değeri göstergesi bulunmamaktadır. Resim 8a’da görülen pergelle olan tipolojik yakınlığından dolayı nesnenin kaliper pergel (çap pergeli) grubuna girdiği anlaşılmaktadır.

Resim 8a-b. Kaliper Pergel 19.yüzyıl (18,5 cm), Kaliper Pergel 17.yüzyıl (22 cm) (Uzantı 1).

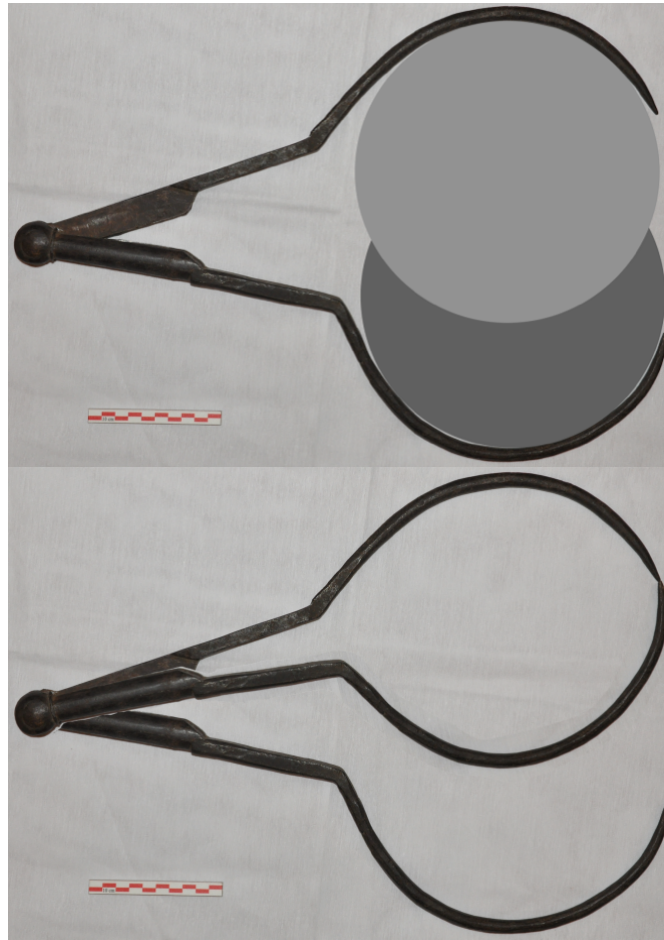
Mimar Sinan’ı yapıları tasarlamakla kalmayıp inşa ettiği için mühendis olarak da değerlendirmek mümkündür. Kuşkusuz Sinan’ın çap ölçmek için böyle bir pergel kullanması muhtemeldir. Ancak böyle bir mirası var ise bunun Topkapı Sarayı Müzesi’nde ya da türbesinde olması daha makuldür. Askeri Müze’nin temelini Aya İrini Kilisesi’nde oluşturulan savaş ganimetleri, askeri araç ve gereç koleksiyonu oluşturduğundan bu nesnenin askeri malzemelerin, örneğin top ve güllerin çap ya da birbiri ile uyumunun ölçümünde kullanılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir. Müzedeki pergel bu ölçümlerin yapılması için yeterli büyüklüktedir. Çap pergelinin mimarlık alanı dışında mühendislik ve askeri alanlarda da kullanıldığına Mühendishane-i Berri Hümayun hocalarından Hoca İshak Efendi’nin yazdığı ve metalürji ile top dökümünden bahseden “Usul-ü Siyağa” kitabında rastlanılmaktadır (Hoca İshak Efendi 1851). Türk imalatı topların dökümü, bakımı ve balistiği ile ilgili mühendislik okulu öğrencileri için hazırlanmış olan kitabın sonunda çeşitli çizimler yer almaktadır (Resim 9). Bu çizimlerden birinde pergel kullanılarak topların ve güllerin çaplarının ölçüldüğü belirtilmektedir. Bu ölçümler pergel üzerindeki işaretleyici ile de okunabilmektedir. Askeri Müze’deki pergelde ölçü göstergesi olmadığı için böyle bir kullanımda alınan çapın bir uzunluk ölçü aletinde karşılaştırılarak okunması gerekmektedir.

Resim 9. Usul-ü Siyağa kitabında top ve ölçü aletleri çizimleri

Pergelin demir mukavemeti göz önünde bulundurulduğunda kancalarında geçmişten bugüne bir form değişikliği meydana gelmiş olmamalıdır. Bu pergelin ölçü almaktan ziyade oran karşılaştırmak, şablon belirlemek gibi pratikleştirmeye yönelik bir kullanımı olduğu açıktır.

Kancalardan birinin topun dış çevresini, diğerinin ise gülle çevresini sararak şablona oturması ile top-gülle uyumluluğu anlaşılabilir düşüncesi bu çalışma boyunca bir süre makul gelmiştir. Resim 3’de görüldüğü hali ile bir ucunun diğerine nazaran daha geniş açı yaparak farklı dairesel ölçü vereceği düşünülebilse de Resim 10a’da görüldüğü gibi her iki kıskaç kısım da, açık durumda iken ancak 23 cm çapındaki bir çember cismi en uygun şekilde kapsayabilmektedir. Kısaç başlangıçlarındaki eğim farklılığı, aynı ölçüdeki dairelerin çevre uzunluk ölçümüne etki ederek birinin diğerine göre daha çevreleyici olmasına yol açmaktadır. Bu şekilde yorumlandığında kıskaç uçları birleştirilerek kapatılmak istendiğinde Resim 10b’de öngörüldüğü gibi uçlar birleşmekte ancak pergel tamamen kapanmamakta ve tam bir daire oluşturmamaktadır.

Resim 10a-b. 23 cm çapındaki dairelerin olası ölçüm durumu (üstte) ve nesnenin kapanabileceği son durumundaki olası görünümü (altta) (Fotoğraf U. GENÇ)

Uçların birleşmesi ve aynı çapı kapsaması pergelin şablon olarak kullanılmış olabileceği düşüncesini çürütmüştür.

Kaliper pergellerde kancaların birbirine simetrik oluşu dikkat çekmektedir. Ancak Askeri Müze’deki pergel kancalarının farklı eğim göstermesi bundan sonra akla iki ihtimali getirmektedir. İlk ihtimal, bu pergelin bir düzlem üzerinde olmayan iki noktanın ölçümü için

sadece amaca hizmet etmek üzere özensizce imal edilmiştir. İkinci ihtimal ise, özel bir ölçüm için üretildiği, büyüklüğü baz alındığında, spekülatif olsa da Frenolojik (genel kafa büyüklüğünü ölçmek için tasarlanmış) kaliperler (Sigaux 1889: 295) sınıfına girdiğidir (Resim 11). Ancak bu kaliperlerde yaygın olarak en az bir kancasının küre ile sonlandığı ve ölçü göstergesinin üzerinde sabit olduğu görülmektedir (Uzantı 2).

Resim 11. Frenolojik kaliper pergesi (Uzantı 3).

Kaliperler, tıp biliminde ve heykel sanatında da anatomik ölçüler almak için kullanılmaktadır. Bu kaliperlerin daha küçük oldukları ve üzerlerinde yaygın olarak sabitleme vidası bulunduğu görülmektedir (Resim 12).

Resim 12. Tıp ve heykel alanında kullanılan vida ile sabitlenen kaliper (Uzantı 4).

Heykeltıraşlık alanındaki tarihi kaliperler araştırıldığında ise çevrimiçi erişilebilen tek bir örnek ile karşılaşılmaktadır. İngiltere’de bir müzayede evi kataloğunda görülen dövme demir kaliper, 15,5 inç (39,37 cm) uzunluğu ve form özellikleri ile Askeri Müze’de sergilenen pergele benzemektedir (Resim 13).

Resim 13. İngiliz ya da Fransız heykeltıraş kaliperi, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı (Uzantı 5).

Sonuç ve Öneriler

Kaliper pergel tipinde olduğu kesinleşen nesnenin tipoloji eşleşmesi birebir yapılamadığından kullanım yeri yorumu açık kalmıştır, ancak kuvvetle muhtemel bu nesne resim 13'deki kalipere olan benzerliği nedeniyle bir heykeltıraş kaliperidir. Yukarıda sıralanan araştırma ve izlenimlere dayanarak sergideki pergelin kültür malzemesi olarak 19. yüzyıldan daha eski bir tarihe gitmeyeceği görüşündeyim. Naif bir ifade ile şüpheye yol açan bilgi eksiklikleri ve araştırma sonuçları neticesinde pergelin sergiden kaldırılması ya da tanımının değiştirilmesi uygun olacaktır.

Bu çalışmadaki materyal, tipoloji araştırması ile analogi yapılarak tanımlanabilmiştir. Benzer çalışmalarda, tahribatsız analiz yöntemi olan pXRF (taşınabilir x-ışını floresans) yardımı ile bileşen içeriğinin öğrenilerek majör ve minör elementlerin yorumlanmasıyla iz sürülebilmesi de söz konusudur. Nesnenin dönem örneğine rastlanılamaması nedeniyle bileşen karşılaştırma yapılamayacağından dolayı araştırma sırasında bu yöntemle gidilmemiştir. Gerekli görülmesi ve talep edilmesi halinde çeşitli analizler ile araştırma genişletilerek derinleştirilebilir.

Müzelerimizde bulunan tarihi ya da sanatsal eserlerin doğru tanımlanabilmeleri için disiplinler arası çalışmalar yolu ile bilimsel yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir. Müzeye geliş şekline kaynaklı olarak şüphe ile bakılması gerekli çok sayıda nesne bugün çeşitli müzelerimizde yer almaktadır (Genç 2016: 86). Konservasyon işlemleri için kazılardan, vitrinlerden ya da depolardan konservasyon laboratuvarlarına ulaştırılan her materyalin belgeleme işlemleri sırasında tanımlama/tanım doğrulama işlemlerinin de ilgili uzmanların yardımı ile gerçekleştirilmesi, kültür varlıklarının doğru anlaşılabilmesi için son derece yararlı olacaktır. Ayrıca müze uzmanları ve küratörlerin, tanımlama sorunu yaşadıkları nesnelere için Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde hizmet veren restorasyon ve konservasyon laboratuvarları ile işbirliği içinde çalışmalarını olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Teşekkür ve Katkı Belirtme

2012 yılında incelemiş olduğum materyalin tarafımda çalışılmasına izin veren ATASE, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı başta olmak üzere yardımlarını esirgemeyen müze personelleri Öğretmen Yarbay Hasan Hüsnü Yıldız ve Sanat Tarihçisi Şenay Çimen ile araştırmaya katkı sunan Uzman Bengin Bilici'ye içtenlikle teşekkür ederim.

Resimlerin Listesi

Resim 1. Askeri Müze Etnografik Eserler salonunda sergilenen “Mimar Sinan’a ait pergel” (Fotoğraf U. GENÇ)

Resim 2. Mimar Koca Sinan kitabındaki pergel ve açıklama

Resim 3. “Mimar Sinan’a ait pergel” (Fotoğraf U. GENÇ)

Resim 4. Pergel olarak algılanan türbe planı.

Resim 5.a-b. Nakkaş Osman minyatüründe Mimar Sinan ve İstanbul panoramasında Mimar Sinan olduğu düşünülen Osmanlı

Resim 6. Antik Çağ mezar kaidelerinde karşılaşılan bazı pergel ve açılı ölçerler

Resim 7. Bion’un pergel tipolojisi

Resim 8a-b. Kaliper Pergel 19.yüzyıl (18,5 cm), Kaliper Pergel 17.yüzyıl. (22 cm)

Resim 9. Usul-ü Siyağa kitabında top ve ölçü aletleri çizimleri

Resim 10a-b. 23 cm çapındaki dairelerin olası ölçüm durumu ve nesnenin kapanabileceği son durumundaki olası görünümü (Fotoğraf U. GENÇ)

Resim 11. Frenolojik kaliper pergeli

Resim 12. Tıp ve heykel alanında kullanılan vida ile sabitlenen kaliper

Resim 13. İngiliz ya da Fransız heykeltıraş kaliperi, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı

Kaynaklar

- Bingöl 2004 Bingöl, O., *Arkeolojik Mimari’de Taş*, İstanbul, 2004.
- Bion 1758 Bion, N., *The Construction and Principal Uses of Mathematical Instruments*, Londra, 1758.
- Çelebi 2003 Çelebi, S. M., et al., *Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l-bünyan ve Tezkiretü'l-ebniye: Mimar Sinan'ın Anıları*, Develi, H. (Yay. Haz.), İstanbul, 2003.
- Genç 2016 Genç, U., “Hisart Müzesinde Sergilenen Selçuklu Kılıçları” *V. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, 13-16 Nisan 2016, Komrat/Moldova, 2016, 85-95.
- Güran-Abalı 2011 Güran, M. A., Abalı, A. Z., “Melchior Lorichs’in İstanbul Panoramasındaki Osmanlı Kimdir?”, *Belleten* 75.273, 2011, 361-372.
- Hasol 2012 Hasol, D., *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 2012.
- İshak Efendi 1851 İshak Efendi, *Usul-ü Siyağa*, Harbiye Askeri Müze Arşivi, 1851.
- Konyalı 1948 Konyalı, İ. H., *Mimar Koca Sinan. Vakfiyeleri, Hayır Eserleri, Hayatı, Padişaha Vekaleti, Azadlık Kağıdı, Alım, Satım Hüccetleri*, İstanbul, 1948.

Sigaux 1889 Sigaux, J., “L’anthropométrie”, *La Science illustrée III*, 1889, 293-297.

Ülgen-Yenişehirlioğlu 1989 Ülgen, A. S., Yenişehirlioğlu, F., Madran, E., *Mimar Sinan Yapıları: (katalog)*, Ankara, 1989.

Elektronik Kaynaklar

Uzantı 1: <https://catalogo.museogalileo.it> (Mayıs 2018)

Uzantı 2: <http://antiquescientifica.com/catalog.htm> (Mayıs 2018)

Uzantı 3: <https://collection.sciencemuseum.org.uk/objects/co134405/phrenological-spreading-calipers-designed-for-me-calliper>

Phrenological (spreading) calipers (Mayıs 2018)

Uzantı 4: <http://www.sfu.museum> (Mayıs 2018)

Uzantı 5: <https://www.walpoleantiques.com/metalware/sculptors-calipers> (Mayıs 2018)